

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Abuzərli Coşqun Vüsal oğlu

“Regionlarda məşğulluğun təmin edilməsi yolları” mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060404 İqtisadiyyat

İxtisaslaşma: Əməyin iqtisadiyyatı

Elmi rəhbər:

Dos. H.S.Zeynalov

Magistr proqramının rəhbəri:

Dos.Z.A.Malayev

Kafedra müdiri: Prof. T.Ə.Quliyev

BAKİ - 2018

M Ü N D Ə R İ C A T

səh.

GİRİŞ	4
I FƏSİL. Məşğulluq probleminin nəzəri-metodoloji məsələləri	10-36
1.1 Məşğulluq anlayışı və əhalinin məşğulluq təminatının şərtləndirici amilləri.....	10
1.2 Bazar iqtisadiyyatı şəraitində işsizlik və məşğulluğun təmin olunmasına müasir yanaşmalar.....	17
1.3 Əhalinin məşğulluq probleminin həllində əmək bazarının rolu.....	29
II FƏSİL. Regionların məşğulluq problemi	37-54
2.1 Əhali məşğulluğunun formalaşmasına iqtisadi-coğrafi amillərin təsiri.....	37
2.2 Region iqtisadiyyatının aqrar sferasında əhalinin məşğulluq potensiyasının təhlili.....	46
2.3 Azərbaycanda məşğulluğun təmin edilməsinin mövcud problemləri.....	51
III FƏSİL. Regionların məşğulluq probleminin həlli yolları	55-78
3.1 Regionlarda aqrar sahələrdə struktur dəyişiklərinin əhalinin məşğulluğun səviyyəsinin yüksəldilməsinə təsirinin gücləndirilməsi yolları.....	55
3.2 Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2018-ci illər) əsas xüsusiyyətləri, tətbiqi və nəticələri.....	64
3.3 Müasir məhlələdə regional iqtisadi inkişaf və məşğulluq siyasəti.....	73
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	79
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT	86

GİRİŞ

Tədqiqatın aktuallığı: Azərbaycanda məşğulluqla bağlı olan problemlərin təhlili göstərir ki, bu problem bazar iqtisadiyyatının mühüm məsələlərindəndir və problemi həll etmədən effektiv iqtisadi fəaliyyəti nizamlamaq mümkün deyildir.

Ona görə də məşğulluq siyasəti Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən təməli qoyulan iqtisadi inkişaf siyasətinin ən mühüm tərkib hissələrindən biri olmuşdur. Kənd təsərrüfatı iqtisadiyyatımızın əsas aparıcı sahələrindən biridir. 1995-ci ildən başlanan iqtisadi islahatlar nəticəsində keçmiş inzibati amirlik iqtisadi sistemindən miras qalmış bütün mexanizmlər öz məntiqi sonuna çataraq burada mövcud olmuş bütün təsərrüfat sistemi öz yerini müasir bazar münasibətlərinə əsaslanan hüquqi-iqtisadi mexanizmlərə verdi. Bu iqtisadi islahatlar milli iqtisadiyyatımızın təbii və həm də köklü dəyişikliklər əsasında tamamilə yeni olan münasibətlər əsasında inkişaf etməsinə gətirib çıxardı. Elə məhz bu dəyərlər çərçivəsində kənd təsərrüfatının bazar iqtisadi sistemi şəraitində yenidən qurulması, buradakı təsərrüfat formalarının, mülkiyyət münasibətlərinin və ən başlıcası da iqtisadi münasibətlərin əlverişliliyinin düzgün aşılması əsas məsələyə çevrilmişdir. 1995-ci ildən başlanan iqtisadi islahatlar həm də aqrar sektoru maddi nemətlərə olan tələbatın böyük hissəsini ödəyən bir sahə olmaqla bərabər, eyni zamanda işsizliyin azaldılması istiqamətində də mühüm bir sahə olduğunu sübut etdi.

Keçmiş inzibati amirlik iqtisadi sistemindən müasir bazar iqtisadi sisteminə keçdiyimiz dövrdə regionlarda aqrar sektorun böyük məşğulluq potensialına malik olmasının nəzərə alınması, bu sahənin inkişafının məşğulluq probleminin həlli ilə əlaqələndirilməsi regionda məqsədyönlü iqtisadi siyasətin tərkib hissəsi kimi yüksək müvəffəqiyyət qazanmışdır. Regionlarda böyük məşğulluq potensialına

malik olan aqrar sektorun bazar münasibətləri zəminində inkişaf etdirilməsi bütün tərəfləri ilə birlikdə həm də aşağıdakı amillərlə daha da önəm qazanmaqdadır:

- 1) regionların kənd təsərrüfatı məhsulları sahəsində ixtisaslaşmasına əlverişli şərait və imkanlar yaratmaq;
- 2) əmək ehtiyatlarından tam və səmərəli istifadə olunmasını yaxşılaşdırmaq;
- 3) kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalını intensivləşdirmək;
- 4) daxili bazarın yerli məhsullarla təmin olunmasına münbit şərait yaratmaq;
- 5) nəhayət, aqrar sektorda məşğulluğun artırılması imkanlarını genişləndirmək.

Düzdür, bazar iqtisadi sistemində işsizlik halları mümkündür. Lakin bununla bərabər, aqrar sektorun inkişafı, xüsusi mülkiyyətin hökmranlığı və kəndli torpaq münasibətlərinin mövcudluğu ilə əhalinin işsizlik probleminin məşğulluq təminatı ilə əvəzlənməsinə çox münbit şərait yaranmışdır. Çünki, aqrar sektor böyük potensial imkanlara malikdir.

Aqrar sektor özünün sistemli inkişafını ölkəmizin bütün regionlarında göstərməkdədir. Naxçıvan Muxtar Respublikası da bu qəbildən olmaqla, həm də tarixən milli iqtisadi inkişafda Öz yeri və mövqeyi olan qədim diyarımızdır. Burada iqtisadiyyatın əsasını kənd təsərrüfatı təşkil edir. Əhalinin 70%-dən çoxunu özündə cəmləşdirən bu sahə ölkəmizdə gedən uğurlu ictimai-siyasi və sosial-iqtisadi proseslərdən yetərincə bəhrələnəməkdədir.

Tədqiqatlar göstərir ki, əldə edilmiş bütün uğurlarla birlikdə muxtar respublikanın kənd təsərrüfatını intensiv inkişaf etdirməklə onun məşğulluq potensialını artırmaq, ondan daha tam və səmərəli şəkildə istifadə etməklə əhalinin məşğulluq problemini uzunmüddətli təmin etmək imkanları mövcuddur. Tədqiqatın aparılması məhz bu imkanları müəyyən etmək zərurətindən irəli gəlmişdir. Bu baxımdan dissertasiya işinin mövzusu aktual bir problemə həsr edilmişdir.

Problemin öyrənilmə vəziyyəti. Qeyd etməliyik ki, aqrar sahə və burada əhalinin

məşğulluq potensialının tədqiq edilməsi bir çox iqtisadçı alimlərimizin elmi araşdırmalarında ana mövzulardan birinə çevrilmiş, A.A.Nadirov, Ş.M.Muradov, T.S.Vəliyev, A.K.Ələsgərov, İ.Ş.Qarayev, R.B.Əliyev, G.Ə.Gənciyev, İ.V.Əhmədov, H.A.Xəlilov, T.Ə. Quliyev, Ə.X.Nuriyev, İ.H İbrahimov, V.M.Niftullayev, S.V.Salahov, İ.H.Ahyev, A.İ.Şirəliyev, A.A.Rüstəmov, N.H.Əhmədov və başqa görkəmli alimlər tərəfindən müxtəlif yönərdən və aspektlərdən yanaşılaraq araşdırılmışdır.

Bununla yanaşı, etiraf edilməlidir ki, regionaların iqtisadi durumunu xarakterizə edən materialları əsasında məşğulluq probleminin həllində aqrar sektorun rolu və onun təkmilləşdirilməsi yolları ayrıca tədqiqat obyektinə kimi araşdırılmamışdır. Problemlə bağlı bir sıra nəzəri və metodoloji məsələlər elmi istiqamətdə öz həllini hələ də tapmamışdır. Ona görə də məşğulluq probleminin həllində aqrar sektorun rolunun tədqiq edilməsi və elmi cəhətdən əsaslandırılmasına ehtiyac vardır. Bütün bunlar dissertasiya işinin məqsəd və vəzifələrini şərtləndirmişdir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Aparılan tədqiqatın əsas məqsədi aqrar sahədə məşğulluğun inkişafının elmi-nəzəri məsələlərini araşdırmaqla, burada məşğulluq potensialının hazırkı vəziyyətini təhlil etmək və daha da gücləndirilməsi ilə bağlı elmi cəhətdən əsaslandırılmış təkliflər hazırlamaqdan ibarətdir. Dissertasiya işində tədqiqatın məqsədinə müvafiq olaraq aşağıdakı vəzifələr qarşıya qoyulmuş və yerinə yetirilmişdir:

- məşğulluq probleminin nəzəri əsasları müəyyənləşdirilmişdir;
- məşğulluğun tarixi əsaslandırılması və başqa elmlərdə məşğulluq anlayışına baxış öyrənilmişdir;
- aqrar sahə regionda əsas məşğulluq potensialı kimi göstərilmiş və əsaslandırılmışdır;
- ölkəmizdə aparılan aqrar islahatların həmin sahədə əhalinin məşğulluq imkanlarına təsiri elmi cəhətdən əsaslandırılmışdır;

- aqrar sahədə kəndli-torpaq münasibətlərinin təkmilləşdirilməsinin məşğulluq səviyyəsinə təsiri qiymətləndirilmişdir;
- aqrar sahənin inkişafına dövlət dəstəyinin kənd əhalisinin fəaliyyətinin müxtəlif sahələrindəki təzahürü sistemli təhlil edilmişdir;
- aqrar sahədə əhalinin məşğulluq probleminin həllində coğrafi amillərin rolu aydınlaşdırılmışdır;
- aqrar sahədə əhalinin məşğulluğunun ixtisaslaşma istiqamətləri təhlil edilmişdir;
- rəsmi statistikanın məlumatları əsasında Regionlarda aqrar sahədə məşğulluq səviyyəsinin dinamikası öyrənilmiş və yüksəldilməsi yollar müəyyən edilmişdir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqat obyektı kimi, bütövlükdə Naxçıvan MR iqtisadiyyatının ən mühüm sahələrindən biri hesab olunan aqrar sahə və bu sahədə fəaliyyət göstərən müxtəlif təşkilati-hüquqi formalı təsərrüfat qurumları seçilmişdir.

Tədqiqatın predmetini aqrar islahatlar və dinamik inkişaf şəraitində regionda məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsinin nəzəri və təcrübi məsələlərinin öyrənilməsi təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsaslarını Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin məşğulluğun inkişafı ilə bağlı təsdiq etdiyi sərəncam və proqramlar, imzalanmış fərmanları, Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin, məşğulluğun inkişafına dair qəbul etdiyi digər qanun və normativ-hüquqi sənədlər təşkil etməkdədir.

Tədqiqat prosesində ölkəmizin aqrar sahədə müəyyən etdiyi iqtisadi siyasətin tənzimlənməsi ilə bağlı müvafiq sənədlərə də istinad edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazasını Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin, Dövlət Statistika Komitəsinin icmal - hesabat məlumatlarından, həmçinin Azərbaycan Respublikası

Maliyyə Nazirliyinin, İqtisadiyyat Nazirliyinin, Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının, müxtəlif kredit təşkilatlarının, aqrar sahədə təsərrüfat subyektlərinə müxtəlif xidmətlər göstərən müəssisə və təşkilatların, digər qurumların statistik-hesabat materiallarından, uçot-hesabat sənədlərindən istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Aparılmış tədqiqat işi özündə aşağıdakı elmi yenilikləri əks etdirir:

- məşğulluq probleminin həll edilməsində işverənlərlə işaxtaranlar arasında formalaşan münasibətlər sistemli öyrənilmiş, aqrar sahədə məşğulluq münasibətləri və məşğulluğun təminatı istiqamətindəki proseslərin regional xüsusiyyətləri müəyyən edilmişdir;
- Regionlarda məşğulluq probleminin həllində kənd təsərrüfatının rolu qiymətləndirilmiş və istifadə edilməmiş potensial üzə çıxarılmışdır;
- Regionlarda aqrar sahədə məşğulluq səviyyəsinin rayonlar üzrə dinamikası öyrənilmişdir;
- Regionlarda kənd yerlərində məşğulluğun səmərəli təşkili üçün aqrar sahənin prioritet inkişaf istiqamətləri müəyyənləşdirilmiş, maliyyə imkanlarından daha da səmərəli istifadə edilməsi üçün konkret təkliflər irəli sürülmüşdür;
- regionda kənd yerlərində məşğul olanların iqtisadi sərbəstliyinin təmin edilməsi, maliyyə-kredit institutlarından asılılığının azaldılması üçün məşğulluğun iqtisadi mexanizminin təkmilləşdirilməsi yolları müəyyənləşdirilmişdir;
- aqrar sahədə məşğul olan əhali ilə regionun digər bazar subyektləri arasında müasir iqtisadi sistemin qanunlarına müvafiq qarşılıqlı və işgüzar münasibətlərin tənzimlənməsi yolları əsaslandırılmışdır;
- Regionlarda aqrar sektorda məşğulluğun inkişafında dövlətin rolu müəyyənləşdirilmişdir;

- aqrar sektorda məşğulluq fəaliyyətinin yüksəldilməsinə ciddi təsir edə biləcək perspektivli kənd təsərrüfatı sahələrinin inkişaf etdirilməsi üçün təkliflər irəli sürülmüşdür.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqat nəticəsində müəllifin əldə etdiyi nəticələr irəli sürdüyü təkliflər müvafiq qurumlar tərəfindən aqrar sahədə səmərəli məşğulluğun formalaşdırılmasında, aqrar islahatlar nəticəsində yaradılan müxtəlif təşkilati-hüquqi formalı təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətinin iqtisadi səmərəliliyinin təmin edilməsində, habelə məşğulluğun düzgün planlaşdırılması və idarə olunmasında, iqtisadi və sosial səmərəlilik baxımından məşğulluq strukturunun düzgün seçilməsində və mütəmadi təhlilində istifadə edilə bilər.

Tədqiqatın aprobasiyası və nəticələrin tətbiqi. Dissertasiya işi ilə bağlı 1 məqalə və 1 teziz dərc edilmişdir.

İşin həcmi və quruluşu. Dissertasiya giriş, üç fəsil, 9 paragraf , nəticə, təkliflər və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

I FƏSİL. MƏŞĞULLUQ PROBLEMİNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ MƏSƏLƏLƏRİ

1.1 Məşğulluq anlayışı və əhalinin məşğulluq təminatının şərtləndirici amilləri

Ölkəmiz müstəqillik qazandıqdan sonra görüləcək bütün zəruri tədbirlərlə yanaşı məşğulluq probleminin həlli əsas məsələ kimi qarşıda durmuşdur. Yüz illərlə tarixi olan bazar iqtisadiyyatı məşğulluğun həlli istiqamətində ən optimal, ən səmərəli variantların seçilməsini tələb edir.

Bəşər tarixi mövcud olduğu dövrlərdən bu günə qədər insanlar tarixin və zamanın bütün mərhələlərində əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmuş və bu gün də olmaqdadır. Hələ ibtidai icma istehsal üsulunun mövcud olduğu dövrlərdə belə insanlar müxtəlif fəaliyyət növləri ilə məşğul olmuşlar. Əslində həmin vaxtlar iqtisadi termin kimi ifadə olunmasa da praktik olaraq müvafiq sahə və istiqamət üzrə məşğulluq mövcud idi. Bu mərhələdə həmin istiqamətdəki əmək bölgüsünə uyğun olaraq məşğulluq prosesi aşağıdakı kimi müəyyən olunmuşdur: qadınlar yığımçılıqla, kişilər ovçuluqla, qocalar isə toplanmış kollektiv istehsal təcrübəsinin mühafizəçiləri məsələləri ilə məşğul olurdular [28, s. 5].

Göründüyü kimi, İctimai-iqtisadi formasiyaların bütün dövrlərində məşğulluq bir fəaliyyət tərkibi, növü və nəticəsi kimi mövcud olmuşdur. Məşğulluqla bağlı məsələlərə diqqət edərkən özünü göstərən əsas məqamlar içərisində əmək bölgüsünün də mühüm rolu vardır.

Məşğulluqla əmək bölgüsünün arasındakı bağlılığın və tamamlamanın açıq-aşkar göründüyü yuxarıdakı tarixi fakt sonrakı mərhələdə birinci ictimai əmək bölgüsünün (maldar tayfaların əkinçilikdən ayrılması), ikinci ictimai əmək bölgüsünün (sənətkarlar sinfinin yaranması) və üçüncü ictimai əmək bölgüsünün (tacirlərin meydana gəlməsi) baş verməsinə gətirib çıxarmışdır. Təbii ki, bütün bunlar da öz növbəsində həm

cəmiyyətin inkişafına geniş imkanlar açır, həm iqtisadi münasibətlərin təkmilləşməsində yeni mərhələni təmin edirdi, həm də şüurlu iqtisadi fəaliyyəti özündə cəmləşdirirdi. İqtisadiyyat elmində müxtəlif iqtisadçılar tərəfindən məşğulluq anlayışına müxtəlif yanaşmalar irəli sürülmüşdür. Fikrimizcə, iqtisadi fəaliyyətin elə birinci mərhələsi məşğulluqla bağlıdır. Əgər, insanlar məşğul deyilsə, onda heç bir istehsal prosesi baş tuta bilməz, heç bir iqtisadi proses uğurlu nəticə gətirməz. Tarixi hadisələrə nəzər salarkən görünür ki, insanların hələ ibtidai istehsal üsulu dövründə əkinçiliklə məşğul olmaları, onların bu sahədə təcrübə toplanmalarına səbəb olmaqla, həm də özlərinin əkinçilik məhsullarına olan tələbatlarını qarşılamaqlarına şərait yaradırdı.

Qeyd olunan dövrün qonşu icması zamanında (qonşu icmasını K. Marks əkinçilik icması da adlandırır [18, s. 15] kollektiv mülkiyyətə əsaslanmaqla xüsusi mülkiyyət də meydana gəldi. Göründüyü kimi, məşğulluq insanlar arasında münasibətləri tənzimləməklə bərabər, həm də tarixi-iqtisadi proseslərin yeniləşməsinə əsaslı zəmin və şərait yaradır. Məşğulluq fəaliyyətinin davamlılığı təkcə ibtidai icma istehsal üsulunda deyil, eyni zamanda həm də başqa bir formasıya olan feodalizmi əhatə etməklə, bu günkü sivilizasiya və beynəlmilləl mərhələsinə qədəm qoymuşdur.

Qeyd edək ki, ümumi mənada və nəzəri olaraq məşğulluq probleminin həllində yaranan çətinliklərin əsas səbəblərini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- 1) ölkələrin əhalisinin artımı;
- 2) əmək bazarındakı qanunauyğunluğun pozulması;
- 3) iqtisadi böhranların ola bilməsi və iqtisadi sahədəki uğursuzluq;
- 4) sosial-iqtisadi inkişafın təminatındakı çatışmamazlıq;
- 5) ümumi iqtisadi siyasətin zəif istiqamət alması və s.

Məlumdur ki, 1995-ci ildə ölkəmizdə aqrar islahatlar həyata keçirilməyə başlanmışdır. Bu yeni, həm də müasir mərhələ üçün böyük strateji əhəmiyyətə malik mühüm dövlət tədbiri idi. Keçmiş inzibati-amirlik iqtisadi sistemində fəaliyyət göstərən sovxoz və kolxozların və həm də digər kənd təsərrüfatı müəssisələrinin torpaqlarının

özəlləşdirilməsini özündə əks etdirən aqrar islahatlar bu sahədə məşğulluq probleminin yeni müstəvidə həllinə geniş zəmin yaratmışdır. «Aqrar İslahatların əsasları haqqında», «Sovxoz və kolxozların islahatı haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunları (qeyd edək ki, hər iki qanun 18 fevral 1995-ci ildə Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən imzalanıb) bu tədbirin hüquqi təminatını yaratdı. Qeyd edək ki, «Sovxoz və kolxozların islahatı haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu aqrar sahədə çoxnövlü mülkiyyətə əsaslanan və təbii ki, əhalinin məşğulluq probleminin səmərəli həllinə şərait yaradacaq müəssisələrin yaradılmasını məqsədəuyğun hesab etmiş və onları sistemləşdirmişdir [30, s. 44].

Bütün bu və ya digər düzgün istiqamətlənmiş tədbirlər nəticəsində əhalinin aqrar sahədə məşğulluq imkanları daha da güclənmiş və özünün geniş əhatə dairəsini formalaşdırmışdır. Kəndlilərin Dövlət Torpaq Aktlarını almaqla xüsusi mülkiyyətini formalaşdırması və məşğulluq təminatına şərait yaratması günümüzün ən əsas reallıqlarından birinə çevrildi. Mülkiyyət haqqında Azərbaycan Respublikasının qanununda hər kəsin xüsusi mülkiyyət hüququ və onun qorunması göstərilmişdir. Həmin qanunun xüsusi mülkiyyət hüququ haqqında ümumi müddəalar hissəsində xüsusi mülkiyyət hüququnun istehsal vasitələrinə, qeyri-istehsal təyinatlı predmetlərə və sərəvlərə, pul vəsaitinə və qiymətli kağızlara, onlardan istifadə olunmasının nəticələrinə sahiblik, onlardan istifadə və onların barəsində sərəncam sahəsində ayrı-ayrı şəxslərin qanunla qorunan hüquqlarının məcmusu olduğu göstərilmişdir. Xüsusi mülkiyyət hüququ həyata keçirilərkən qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada və hədlərdə maddəli əməyin tətbiqi mümkündür.

Ümummilli liderimizin adı ilə bağlı olan aqrar islahatlar bu sahədə həm də məşğulluq probleminin həllinə çox böyük dəstək oldu. 1996-cı il sentyabr ayının 21-də Prezident sarayında «Torpaq islahatı haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun həyata keçirilməsi və kənd təsərrüfatında cari işlərin gedişi vəziyyətinə həsr olunmuş» müşavirədə cənab Heydər Əliyev bu sahə ilə bağlı deyirdi: «Məlumdur ki,

respublikamızın iqtisadi potensialı, o cümlədən aqrar bölmədə potensialı böyükdür. İdarəetmə lazımı islahatların keçirilməsi, strukturun təkmilləşdirilməsi, bununla yanaşı, insanların daha səmərəli işləməsi üçün imkanlar yaradılması və iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi iqtisadiyyatın inkişafının mühüm şərtidir, əhalinin rifah halının yaxşılaşdırılmasının əsasını təşkil edir. Ona görə də, yenə də deyirəm, bu islahatların həyata keçirilməsi gündən-günə sürətlənməlidir, biz onun gündən-günə genişləndirilməsini təmin etməliyik...» [13, s. 18].

Elmi tədqiqat işinə uyğun olaraq aqrar sahədə əhalinin məşğulluğunun təminatı məsələləri elə məhz kənd həyatı ilə bağlı olub, buradakı proseslərin səmərəli həllini şərtləndirir. Bunu baxımdan da kənd əhalisinin sosial müdafiəsinin əsas və başlıca, həlledici istiqamətlərindən biri kimi onun səmərəli məşğulluğu təşkil edir. Bir çox iqtisadçı alimlərimiz həmin məsələlərin həllinin aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə tənzimlənməsinə üstünlük verirlər:

1) kənddə sənaye müəssisələrinin sex və sahə filiallarının təşkil edilməsi və eləcə də fəaliyyətdə olanların istehsal gücünün artırılması kimi kapital qoyuluşunu tələb etməyən təşkilati-iqtisadi tədbirlər hesabına əmək qabiliyyətli əhali ictimai təsərrüfata cəlb olunmalı;

2) məşğulluq probleminin həlli ilə yanaşı həm də ərzaq bolluğu yaradılması məqsədi ilə müəssisə və təşkilatların tabeliyində yardımçı kənd təsərrüfatı müəssisələri yaradılmalı;

3) kənd əhalisinə mədəni-məişət xidməti səviyyəsini yüksəltməyə imkan verən sosial-məişət infrastrukturunu inkişaf etdirməli;

4) kənd təsərrüfatı məhsullarının saxlanması və emalı müəssisələrinin mövcud gücünün artırılması və yenisinin tikilməsi üçün tədbirlər görülməli;

5) dağ rayonlarında ev əməyi rejimində fəaliyyət göstərənlərə şərait yaradılmalı, yerli xammal emalı üzrə təsərrüfatlararası bədii xalq sənəti müəssisələri açılmalı və s [33, s. 38-39].

Məşğulluq hər şeydən əvvəl, bir iqtisadi fəaliyyət növü kimi bütün iqtisadi münasibətlərin təməl prinsiplərini təşkil edir. Eyni zamanda özündə iqtisadi proseslərin səmərəliliyini əks etdirir. Əmək prosesində, istehsal prosesində təbii ki, məşğulluq mövcud olaraq, bu prosesin iştirakçıları arasında münasibətlərin yaranmasına səbəb olur. İstehsal prosesində daha çox məhsulun yaradılmasını təmin edən, onun keyfiyyətinə diqqətli olmağı bacaran, istehsal prosesinin baş verməsi üçün müvafiq istehsal vasitələrinin hərəkətini təmin edə bilən insanların-məhsuldar qüvvələrin mövcudluğundan söhbət gedə bilər ki, bu da insanların həmin sahədə formalaşmasında məşğulluğun rolunu açıb göstərir.

Məşğulluq digər bir mühüm tərəflərin-istehsalçı ilə istehlakçı arasında iqtisadi münasibətlərin yaranmasına və möhkəmlənməsinə səbəb olur. Çünki, istehsal prosesində işçi qüvvəsinin iştirakı və bu zaman məşğul olmaları son nəticə etibarlı ilə onlarla istehlakçılar arasındakı münasibətlərin formalaşmasında böyük və həlledici rol oynayır.

Məşğulluq haqqında zəruri məsələlərdən biri də onun hüquqi təminatı məsələləridir. Göstərməliyik ki, ölkəmizdə əhalinin məşğulluq potensialının təkmilləşdirilməsində böyük rol oynayan müvafiq qanunvericiliyimiz bir sıra təminatları nəzərdə tutur. Bu sahədə məşğulluq növünün sərbəst seçilməsi, əsassız işdən çıxarılmaqdan məhkəmə qaydasında müdafiə hüququ, məşğulluq idarəsinin vəzifəli şəxslərinin hərəkətlərindən şikayət vermə hüququ, işə düzəlmə üçün pulsuz xidmətdən istifadə etmək hüququ və başqa hüquqlardan bəhs etmək mümkündür [35, s. 117].

Müasir iqtisadi sistemdə əmək hüququnun aşağıdakı funksiyalarını qeyd etmək olar ki, bu funksiyaların hər biri özündə insanların səmərəli məşğulluğunu birləşdirməklə, eyni zamanda bu səmərəliliyin hüquqi qarantisini təmin edir:

1) sosial funksiya; 2) müdafiə funksiyası; 3) istehsalat funksiyası; 4) tərbiyəvi funksiya; 5) istehsalat demokratiyasının inkişafı funksiyası [14, s. 22-23].

Respublikamızda regionlar üzrə əmək qabiliyyətli əhalinin işlə təmin edilməsində kifayət qədər imkanlar vardır və insanların işlə təmin edilməsində bunlardan istifadə edilmişdir. Bu eyni zamanda regionların sosial iqtisadi mövqeyini xeyli dərəcədə artırmaqla insanların səmərəli məşğulluq potensialının yüksəlməsinə səbəb olmuşdur. Ölkəmizin Abşeron, Qarabağ-Mil, Quba-Xaçmaz, Gəncə-Qazax, Lənkəran-Astara, Muğan-Salyan, Şirvan, Şəki-Zaqatala, Naxçıvan MR və digər bölgələrində əhalinin məşğulluq məsələsi özünün yüksələn xətt üzrə inkişafına çatmış və həlledici mərhələyə qədəm qoymuşdur.

Qeyd olunan regionlarda insanlar müxtəlif ixtisas və istiqamətlərdə çalışaraq milli iqtisadi inkişafın təmin edilməsində yaxından iştirak etmiş olurlar. Elə bunun da nəticəsində həm əmək ehtiyatlarının sayı çoxalmış, həm də bütün sahələr baxımından ölkəmizin aqrar potensialının artmasında əsaslı inkişaf fərqi özünü göstərmişdir. Bunu aşağıdakı cədvəldən daha aydın müşahidə etmək mümkündür

Cədvəl 1.1

Respublikamızda əhalinin məşğulluq potensialının bəzi göstəriciləri

Regionlar	Ümumi əhalinin sayı (min nəfər)	Əmək ehtiyatlarının sayı (min nəfər)	İstehsalda məşğul olanların sayı (min nəfər)	Əmək ehtiyatlarının məşğulluq səviyyəsi (faizlə)
Naxçıvan MR	364,5	215,4	165,9	77,0
Abşeron	99,5	57,9	45,9	79,3
Qarabağ-Mil	1200,5	723,1	551,7	76,3
Quba-Xaçmaz	453,7	268,2	77,1	206,9
Gəncə-Qazax	794,3	468,3	77,4	360,4
Lənkəran-Astara	753,7	443,8	73,9	328,0
Muğan-Salyan	326,1	251,1	77,0	551,6
Şirvan	667,3	388,4	303,7	78,2
Şəki-Zaqatala	531,9	314,7	248,3	77,0

Mənbə: Qurbanzadə A. A. Aqrar strukturun regional inkişaf modeli: iqtisadi coğrafi konsepsiyası. Bakı: Elm, 2004, s. 190

Cədvəldən (2016-cı ili əhatə edir) görünür ki, ölkəmiz əmək ehtiyatlarının düzgün bölünməsi, həm də istehsal sahələrində çalışması ilə xarakterizə olunan

məşğulluğu baxımından da öncüdür[21, s. 190]. Bu da o deməkdir ki, əhalinin məşğulluq probleminin səmərəli həlli istiqamətində davamlı işlər görülmüşdür.

Nəzərə alsaq ki, bütün bunların hamısı bütövlükdə ölkəmizin hər bir regionunu əhatə

edir, onda gələcəkdə ölkə üzrə məşğulluq probleminin səmərəli həlli üçün möhkəm zəmin hazırlandığını qətiyyətlə qeyd etmək olar.

Respublikamızda milli iqtisadi inkişafın bazar iqtisadi münasibətlərinə əsaslanmaqla bərqərar edilməsi imkan verir ki, burada əhalinin məşğulluq probleminin həlli məsələsinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi mexanizmi aşağıdakı metodlarla müəyyən edilsin:

1) iqtisadi metodlar; 2) təşkilati metodlar; 3) qanunvericilik yolu ilə müəyyən olunan metodlar;

İqtisadi metodlar. Burada əsasən iş yerlərinin yaradılması və mövcud olanlarının saxlanması üçün sahibkarları stimullaşdırmaq məqsədi ilə güzəştli kreditləşdirmə, vergitutma və büdcə siyasəti yeridilməsi, peşəkar kadrların hazırlanmasının həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur.

Təşkilati metodlar. Məşğulluq və işə düzəltmə xidmətinin, informasiya və peşəyönümlü kadrların hazırlanması və yenidən hazırlanması sistemlərinin yaradılmasını əks etdirir.

Qanunvericilik yolu ilə müəyyən olunan metodlar. Bu işə əsasən qanunvericilikdə nəzərdə tutulan inzibati metodlar-əmək müqavilələrinin bağlanması, iş gününün uzunluğu, işçilər iş vaxtından artıq işlədikləri hallarda əməyin haqqının ödənilməsi, saatlıq minimum əmək haqqının müəyyən edilməsi, məşğulluğun təmin olunması ilə əlaqədar sahibkarlar tərəfindən milli fondlara 'ödəmələrin tətbiqi, işədüzəltmə kvotalarının müəyyənləşdirilməsi qaydalarının nizama salınması və s. ilə bağlı məsələləri təhlil edir [16, s. 518].

Məşğulluğun təminatı və tənzimlənməsi bugünkü Azərbaycan gerçəkliyində daha çox fikir verilən və hərtərəfli dövlət qayğısı ilə əhatə olunan sosial siyasətin tərkib hissəsidir. 1995-ci ildə qəbul olunmuş müstəqil Konstitusiyamızda da bu məsələ ətraflı şəkildə müəyyən edilmişdir. Əmək hüququ kimi təsbit olunan 35-ci maddənin 2-ci və 6-cı bəndlərində həmin məsələ bu cür göstərilmişdir: 35.2: Hər kəsin əməyə olan qabiliyyəti əsasında sərbəst surətdə özünə fəaliyyət növü, peşə, məşğuliyyət və iş yeri seçmək hüququ vardır; 35.6: Hər kəsin təhlükəsiz və sağlam şəraitdə işləmək, heç bir ayrı-seçkilik qoyulmadan öz işinə görə dövlətin müəyyənləşdirdiyi minimum əmək haqqı miqdarından az olmayan haqq almaq hüququ vardır [1, s. 14].

1.2. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində işsizlik və məşğulluğun təmin olunmasına müasir yanaşmalar

İşsizlikdən bəhs edərkən, onun sosial-iqtisadi izahatına, xüsusiyyətlərinə, formalarına və mexanizmlərinə diqqət yetirilməlidir. Hər şeydən əvvəl onu qeyd etmək lazımdır ki, məşğulluqla işsizlik anlayışları həm bir-birinin əksi olan, həm də bir-birini tamamlayan, mahiyyətini açıqlayan əsas iqtisadi anlayışlardır. Giriş hissədə qeyd etdik ki, bazar münasibətləri şəraitində işsizlik mümkündür. Çünki, bu münasibətlər zəminində insanların işlə təmin edilməsinə qərant verilmir. İnsanlar öz bacarıqları və qabiliyyətləri əsasında müvafiq işləri tapa bilirlər. İşsizliyin göz qabağında olan nəticəsi istehsal olunmamış məhsuldur. İqtisadiyyat işləmək istəyən və ona qadir olan bütün əmək qabiliyyətli insanlar üçün kifayət edəcək qədər iş yerləri yarada bilmirsə, potensial istehsal və xidmət biryolluq və dönməz olaraq itirilir. Beləliklə, işsizliyin səviyyəsi hər bir ölkədə iqtisadiyyatın ümumi vəziyyətinin əsas göstəricilərindən biri kimi çıxış edir. Hər bir ölkənin iqtisadi və

sosial siyasətinin başlıca prioritetlərindən biri də məhz işsizlik göstəricilərinin minimal səviyyədə

saxlanılmasıdır. İşsizliyin yaranmasının əsas səbəblərindən biri əmək bazarlarında tələblə təklif arasındakı tarazlığın pozulmasıdır. Əgər əmək bazarında iş qüvvəsinə olan tələb iş

qüvvəsinin sahibi tərəfindən olan təklifdən çoxdursa, onda iş qüvvəsinin qiyməti baha olacaq, əksinə, iş qüvvəsinin təklifi ona olan tələbdən çoxdursa, bu halda iş qüvvəsinin qiymətində ucuzluq və enmə hiss olunacaqdır. Tədqiqatlar sübut edir ki, işsizlik aşağıdakı formalarda təzahür edə bilər və bu formalar hazırkı bazar iqtisadiyyatı gerçəkliyinə uyğun olmaqla bərabər, eyni zamanda bu iqtisadi sistemdə özünü qabarıq şəkildə göstərə bilər.

1. friksion işsizlik; 2) struktur işsizlik; 3) mövsümi, buna çox zaman tsiklik işsizlik də deyilir.

Friksion işsizlik formasının Azərbaycan dilində hərfi mənası «təsir nəticəsində hərəkətə gələn» deməkdir. Bəzən elə hallar olur ki, müvafiq işdə çalışan hər hansı bir işçi könüllü olaraq digər işə keçmək üçün çalışdığı iş yerindən çıxır. Çıxdığı vaxtdan yeni (növbəti) iş tapana qədər olan işsizlik müddəti friksion işsizlik adlanır. İşçiləri bu addımı atmağa sövq edən bir neçə amil vardır: birinci işçi az əmək haqqı aldığı halda, yüksək əmək haqqı arxasınca gedə bilər, ikinci yüksək məhsuldarlıq və yaradıcılıq baxımından daha çox maraqla kəsb edilən işlərə meyl edir. Bu prosesdə işçinin məqsədindən asılı olaraq başqa səbəblərin də mövcudluğu mümkündür.

İşsizliyin digər forması struktur işsizlikdir. Bu məfhumun xarakterik cəhətləri budur ki, elmi-texniki tərəqqinin ən son nailiyyətlərinin istehsal və digər sahələrə tətbiq edilməsi nəticəsində əl əməyi ilə görülən işlər aradan qalxır. Bunun da nəticəsində həmin texnikanı hərəkətə gətirməyi bacarmayanlar işsiz qalırlar (bu friksion işsizliyə nisbətən uzunmüddətli ola bilər). Bu cür işsizlər əmək bazarında lazımı tələblərə cavab verə bilmədiyindən öz iş qabiliyyətini reallaşdırma bilmirlər. Nəhayət,

sonuncu işsizlik forması mövsimi (dövri) işsizlikdir. Digər işsizlik formalarından fərqlənməyən bu formanın başqa adı tsiklik işsizlik kimi də qəbul edilmişdir. İşsizliyin bu forması özünü yalnız iqtisadi böhranların mövcudluğu zamanı göstərə bilər. Araşdırmalar göstərir ki, bazar iqtisadiyyatının ümumi tələbləri və qanunauyğunluqları baxımından da mümkün hal kimi qəbul edilən tsiklik işsizlik tələb və təklif arasındakı tarazlığın və nisbətə pozulması və bunun da istehsal istehlak arasındakı müvazinətə mənfi təsir etməsi nəticəsində baş verir. Bu işsizlik forması dörd mərhələdə özünü göstərir:

- 1) böhran;
- 2) durğunluq;
- 3) canlanma;
- 4) yüksəliş.

Bu hal əsasən bazar iqtisadiyyatından qabaqkı dövrlərdə daha çox müşahidə olunmuşdu. İqtisadi böhranlar nəticəsində istehsalın kəskin olaraq azalması, təbii fəlakətlər (quraqlıq, daşqınlar) və ya müharibələr sözü gedən prosesə geniş şərait yaradırdı. Məsələn: ilk dəfə istehsalın ifrat forması 1825-ci ildə həmin dövrün ən inkişaf etmiş ölkələri olan İngiltərə, Fransa və Almaniyada baş vermişdir. Bu proses 1929-1933-cü illərdə yenidən baş vermiş və kapitalizm dünyasında ən dəhşətli böhran kimi tarixə düşmüşdür. Ümumiyyətlə, iqtisad elmi iqtisadi böhranların bəzən 10-11 ildən bir, bəzən isə 7-9 ildən bir baş verdiyini təsdiqləyir. Qeyd edək ki, bütövlükdə dünya üzrə gedən sosial-iqtisadi və siyasi proseslərin uyğunsuzluğu nəticəsində özünü göstərən bu böhranlar sonuncu müddətdən də tez gündəliyə gələ bilər, bəzən əsaslandırmaq üçün son illərdə bütün dünya miqyasında (eyni zamanda da əsasən bir çox dünya. Avropa ölkələri və Türkiyədə) cərəyan etmiş maliyyə böhranları buna misal ola bilər. Dünya miqyasında gedən qloballaşma, tərəqqi və inkişaf yeni mərhələlərin təməlini qoymaqladır. Cəmiyyət artıq XXI əsrin obyektiv inkişaf qanunlarına uyğunlaşma dövrlərini yaşamaqladır. Elmin və texnikanın sürətli inkişafı

adı çəkilən sahədə yeni uğur və nailiyyətlərin qazanılmasına rəvac verir. Biz bir az əvvəl işsizliyin formalarını sadalayarkən qeyd etdik ki, mövcud işsizlik formalarından birinci və ikincisi (friksion və struktur) hər bir dövlətdə ola bilər və ona təbii şəkildə baxmaq lazımdır. Əgər birinci işsizlik forması insanların öz istəkləri daxilində və məqsədləri çərçivəsində baş verə bilirsə, ikinci işsizlik forması isə yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, sırf qloballaşan dünyamızın, müasirləşən zamanəmizin tələbləri və günü-gündən inkişaf edən elm və texnikanın nailiyyətləri ilə bağlıdır. Fikrimizi bir az da dəqiqləşdirsək, aydın olar ki, istehsalat nə qədər yeni və müasir texnika və avadanlıq tətbiq edilirsə, işsiz qalanların da sayı çox ola bilər və bu tamamilə təbiidir.

Təəssüf ki, işsizlik müasir dünya gerçəkliyində də bir çox Ölkələrin sosial-iqtisadi və ictimai-siyasi həyatında öz varlığını az və ya çox dərəcədə qorumaqdadır. Müvafiq elmi materiallarla tanış olarkən görürük ki, hələ dünya miqyasında yaşanan maliyyə böhranlarından əvvəlki dövrlərdə Slovakiyada 13,1%, Fransada 10,1%, Latviyada 8,8%, Rusiyada 8,3%, Niderlandda 7%, Norveçdə 4,3%, İslanidiyada isə 3,1% həcmində işsizlik səviyyəsi mövcud olmuşdur. Bütün bunlar təbii ki, həmin ölkələrin milli iqtisadi inkişafının ən maneə törədici səbəblərindəndir (34, s. 130, 56, 87, 121, 105, 109, 68). işsizliyin səviyyəsi müxtəlifdir və yaş, təhsil, professional kvalifikasiya və yaşayış yeri kimi amillərdən asılıdır və bir çox səbəblər üzündən çox vaxt kişi və qadın üçün olduqca fərqlidir. Bir qayda olaraq, kişi və qadınlar müxtəlif istehsalatlarda və müxtəlif professional qruplarda işləyir; əmək bazarının praktika və qaydaları onlara müxtəlif cür təsir edir. Qadınlar adətən kişilərdən daha artıq dərəcədə ailə qayğıları ilə bağlıdır və görünür ki, həyatı boyu arasıkəsilmədən çalışmağa daha az qabildirlər.

İşsizliyin ölçülməsi üçün istifadə olunan metod qadınların işsizlər siyahısına salınmasına maneçilik törədir. İşsizlərin siyahısına daxil olan şəxslər nəzərdən keçirilən dövr ərzində:

1. «işə olmayanlar» olub; yəni ödənişli işə olmayan yaxud beynəlxalq məşğulluq təyini nöqtəyi-nəzərindən muzda görə işləmirdilər;

2. «işə hazır» olublar; yəni nəzərdən keçirilən dövr ərzində muzda görə yaxud muzda olmayan Ödənişli işə yerinə yetirməyə hazır olublar;

3. «iş axtarıblar»; yəni ödənişli iş tapmaq üçün konkret yaxın zaman ərzində konkret addım atmışlar.

Lakin işə olmayan şəxslərin çoxu - kişilərdən daha çox qadınlar - müvəqqəti işin olmadığı ehtimal edirsə, «iş tapmaq üçün» aktiv addım atmır və buna görə də işsiz kateqoriyasına aid ediliblər. Kənd rayonlarında qadınların məşğulluq imkanları məhsul yığıcı üzrə mövsümi iş istisna olmaqla daha məhduddur. Və bir çox ölkələrdə qadın işsizlər işlə təmin olunmaları üçün bu sahə üzrə hökumətin büro və agentliklər kimi rəsmi kanallarından azad istifadə edə bilmir və çox zaman iş axtararkən onlar sosial xarakterli maneələrə və ya mədəni ənənələrlə bağlı olan maneələrə rast gəlir.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə işsizlik üzrə sığorta ilə əhatə olunan zəhmətkeşlərin sayı məhduddur. Belə bir şəraitdə çox az sayda insan hansısa bir vaxt ərzində işsiz dura bilər. Əhəlinin əksəriyyəti hər zaman hansısa bir iqtisadi fəaliyyətlə işsizliyin ölçülməsi üçün istifadə olunan metod qadınların işsizlər siyahısına salınmasına maneçilik törədir. İşsizlərin siyahısına daxil olan şəxslər nəzərdən keçirilən dövr ərzində:

4. «işə olmayanlar» olub; yəni ödənişli işə olmayan yaxud beynəlxalq məşğulluq təyini nöqtəyi-nəzərindən muzda görə işləmirdilər;

5. «işə hazır» olublar; yəni nəzərdən keçirilən dövr ərzində muzda görə yaxud muzda olmayan Ödənişli işə yerinə yetirməyə hazır olublar;

6. «iş axtarıblar»; yəni ödənişli iş tapmaq üçün konkret yaxın zaman ərzində konkret addım atmışlar. Lakin işə olmayan şəxslərin çoxu - kişilərdən daha çox qadınlar - müvəqqəti işin olmadığı ehtimal edirsə, «iş tapmaq üçün» aktiv addım atmır və buna

görə də işsiz kateqoriyasına aid edilinirlər. Kənd rayonlarında qadınların məşğulluq imkanları

məhsul yığımı üzrə mövsümi iş istisna olmaqla daha məhduddur. Və bir çox ölkələrdə qadın işsizlər işlə təmin olunmaları üçün bu sahə üzrə hökumətin büro və agentliklər kimi rəsmi kanallarından azad istifadə edə bilmir və çox zaman iş axtararkən onlar sosial xarakterli maneələrə və ya mədəni ənənələrlə bağlı olan maneəyə rast gəlir.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə işsizlik üzrə sığorta ilə əhatə olunan zəhmətkeşlərin sayı məhduddur. Belə bir şəraitdə çox az sayda insan hansısa bir vaxt ərzində işsiz dura bilər. Əhalinin əksəriyyəti hər zaman hansısa bir iqtisadi fəaliyyətlə bir fərq açıq-aşkar şəkildə meydana çıxır. İşsizlik haqqında mövcud olan nəzəriyyələrdən biri də texniki tərəqqi ilə səciyyələnən texnoloji nəzəriyyədir. Bu nəzəriyyənin təhlili və elmi cəhətdən əsaslandırılması elə adından da görünür. Struktur işsizlikdə olduğu kimi, yeni texnologiyanın istehsalı və tətbiqi nəticəsində yalnız müasir texnikanı işlətməklə bağlı olan yeni ixtisaslar yaranır (həmin texnologiyamı hərəkətə gətirib işləmək üçün. Elə buna görə də texnoloji işsizlik anlayışından da istifadə edilir.

Növbəti işsizlik nəzəriyyəsi kapital yığımı prosesi (marksist məktəb) kimi də qeyd edilir. Bu nəzəriyyəyə görə işsizlik kapital yığımına görə baş verə bilər. Mahiyyəti də belə izah edilir ki, canlı əməyə (dəyişən kapitala) olan tələb maşın və avadanlıqlara (sabit kapitalın əsas üsürlərinə) olan tələbdən azdır [16, s. 115]. Buradan da belə nəticə çıxır ki, deməli, istehsal proseslərinin mexanikləşdirilməsi və bununla eyni vaxta avtomatlaşdırılması istər-istəməz işsizliyin yaranmasına şərait yaradır. Beləliklə də yeni texnologiyamı hərəkətə gətirməyi bacarmaq çətinləşir və həmin texnikanın hərəkətə gətirilməsi zamanı əvəzlənən əl əməyi işsizlik hallarına gətirib çıxarır. Əlavə olaraq, müasir texnologiya öz növbəsində iş qüvvəsinə olan tələbi də azaldır.

Diqqəti cəlb edən məqamları özündə əks etdirən mühüm araşdırmalardan biri

də C. M. Keynsin adı ilə bağlı olan bazar tələbinin azlığı nəzəriyyəsidir. Onun qənaətinə görə işçi qüvvəsinə olan tələb az olduğundan işsizlik yaranır. Keyns deyir ki, tələbin səmərəli həcmi eyni zamanda məşğulluğun təminatına şərait və əsas yaradır. Qeyd edək ki, Keyns bu ideyanı da 1936-cı ildə yazmış olduğu «Məşğulluğun, faizin və pulun ümumi nəzəriyyəsi» adlı kitabında əsaslandırılmış və göstərmişdir. Burada həqiqətəndə qəbul ediləcək məqamlar vardır.

İqtisadi elminin məşhur nümayəndələrindən biri olan J. B. Sey də öz elmi tədqiqatlarında göstərirdi ki, əhalinin səmərəli məşğulluğunun təmin olunmasına əsas maneələrdən biri kimi onların etdikləri qənaətçilikdir. Çünki, heç bir zəmanət yoxdur ki, insanlar əldə etdikləri gəlirlərin hamısını xərcləsinlər. Onların etdikləri qənaətçilik gəlir və xərclər baxımından qeyri-tarazlıq yaradır. Sey qanununa görə bununla da yaranan səmərəsizlik nəticəsində məhsulun tamamilə alınması çətinləşir. Bu da istehlakı məhdudlaşdırır. Nəticədə əmtəələr satılmır. İstehsal azalır. İşsizlik artır, məşğulluq səviyyəsi isə aşağı düşür.

Başqa bir nəzəriyyə isə azad sahibkarlar məktəbi nəzəriyyəsidir. R11 nəzəriyyəni əmək haqqının yüksək səviyyədə olması nəzəriyyəsi kimi də qeyd edirlər. Həmin nəzəriyyənin tərəfdarları işsizliyin qarşısına sərhəd qoyma vasitəsi kimi əmək haqqının səviyyəsinin azalmasını irəli sürürdülər. Eyni zamanda bu nəzəriyyə göstərirdi ki, bazar prosesləri kortəbii olaraq tənzimlənməlidir. İşsizliyin səbəblərindən biri kimi isə yenə də əmək haqqının yüksək olmasını göstərirdilər. Yəni əmək haqqı artdıqca işləyənlərin, daha doğrusu, məşğulluğun səviyyəsi aşağı düşür. Görkəmli iqtisadçı alimlərimizdən olan Oqtay Məmmədli və Fazil İsmayılovun müəllifləri olduğu “İqtisadi nəzəriyyə” kitabında bu haqda daha da geniş və ətraflı məlumat verilmişdir. Orada göstərilir ki, adı çəkilən məktəbin məşhur nümayəndələrindən biri olan Kembric Universitetinin professoru A. Piquunun çıxardığı nəticələr içərisində aşağıdakı məqamlar diqqəti cəlb edir:

1) istehsalda məşğul olan işçilərin sayı ilə əmək haqqının səviyyəsi arasında

tərs mütənəsnəblək vərdir. Yəni əmək haqqının yuksəkliyi məşğulluğun aşığı düşməsinə (eyni miqdarda) gətirib çıxarır;

2) 1914-1918-ci illərdə baş vermiş birinci dünya müharibəsinə qədər əmək haqqı ilə məşğulluq arasında tarazlığın olması onunla izah olunur ki, əmək haqqı işçilər arasında gedən azad rəqabət əsasında, hamının məşğul ola bilməsinə imkan verən səviyyədə müəyyən olunmuşdur;

3) birinci dünya müharibəsindən sonra həmkarlar ittifaqının rolunun artması və işsizliyə görə müavinətlərin verilməsi əmək haqqının yüksəlməsinə gətirib çıxarmışdır ki, bu da kütləvi işsizliyin səbəblərindən biridir;

4) tam məşğulluğa nail olmaq üçün əmək haqqını aşığı salmaq lazımdır [12, s.116].

Göstərmək lazımdır ki, işsizlik sosial iqtisadi hadisə olmaqla, həm də kapitalist yığıminin iimumi qanununun fəaliyyətinin nəticəsidir.

Bəzi iqtisadi ədəbiyyatlarda işsizliyin daha geniş yayılmış aşığıdakı üç formasını da ayırırlar:

1) axıcı, 2) gizli, 3) durğun.

Bir çox iqtisadi ədəbiyyatlarda isə işsizliyin bunlardan əlavə müvəqqəti və beynəlxalq formalarını da ayırırlar [14. s. 421; 422].

Tədqiqatlar göstərir ki, iqtisad elminə əsasən hər hansısa bir ölkədə işsizliyin səviyyəsini hesablayıb müəyyən etmək üçün işsizlərin sayını hazırda mövcud olan iş qüvvəsinin sayına bölüb, 100-ə vurmaq lazımdır.

Ölkəmiz müstəqillik əldə etdikdən sonra bütün sahələrdə olduğu kimi, məşğulluq və işsizlik məsələlərinin də hüquqi tənzimlənməsi istiqamətində də məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirilmişdir. İşsizliyin aradan qaldırılması, işini itirmiş və ümumiyyətlə iş tapa bilməyən vətəndaşların hüquqlarının qorunması və müdafiə olunması, bir sözlə, işsizlərə dövlət himayəsinin həyata keçirilməsi və sosial müdafiə sisteminin təkmilləşdirilməsi kimi məsələlər də dövlətimizin daim diqqət mərkəzində

saxladığı tədbirlər içərisindədir. Onlara-işsiz statusu almış vətəndaşlara müavinətlərin ödənilməsini həyata keçirmək də məhz bu qəbildəndir. Sosial yardım üçün təminatlar qanunla müəyyən edilmiş qaydada tənzim olunur və ödənilir. Həmin təminat aşağıdakı şəkildə yerinə yetirilir ki, bu da müvafiq qanunvericiliyimizə görə işsizlik müavinətlərinin məbləğinin müəyyənləşdirilməsi qaydaları kimi ifadə olunur.

Ümumiyyətlə, işsizlik iqtisadi proseslərin bir-birini izləməməsi və bir-birinə nisbəti şəkildə baş verir. Qeyd etdik ki, işsizlik həm də cəmiyyətin üzvlərinin istək, mövqe və maddi gücündən asılı olmayaraq yaranır, özünə yer tapır. Bazar iqtisadiyyatının tələbləri baxımından bu məsələyə yanaşdıqda onu qeyd edə bilərik ki, tələblə təklif arasındakı müvazinətin, tarazlığın pozulması və daha doğrusu, uyğunsuzluğun ortaya çıxması məhz işsizliyin yaranma səbəbləri kimi çıxış edir. Onlar arasında tarazlıq yaranarsa, onda işsizlik də minimuma enər.

Fikrimizcə, əgər iş qüvvəsini təklif edənlərin sayı ona olan tələbdən xeyli çoxdursa, onda iş qüvvəsinin əməyə çevrilməsi prosesində tərəddüd etmələr olacaq, bu proses yavaşlayacaq, bununla da əhalinin məşğulluğunun təminatına elə də təkan olmayacaq. Əgər iş qüvvəsini təklif edənlər ona olan tələbdən azdırsa, bu zaman da mövcud iş yerləri əmək ehtiyatları ilə tam təmin edilə bilməyəcəkdir (iş qüvvəsinə olan tələbin artıq olmasına baxmayaraq). Yəni məşğulluq yenə də qənaətbəxş səviyyədə olmayacaqdır.

Birmənalı şəkildə qeyd etmək lazımdır ki, cəmiyyətdə, dünyada bütün mənfi, pis proseslərin əsasında işsizlik, bütün müsbət, xoşməramlı proseslərin əsasında isə məşğulluq durur.

İqtisadi ədəbiyyatlarda işsizliyin aşağıdakı üç formasını da qeyd edirlər. Bunlardan: 1) təbii; 2) məqbul, 3) kütləvi.

Qeyd edək ki, bu formaların hər biri digərinə səbəbdir və əlaqəlidir. Təbii işsizlik əsasən hər bir ölkənin coğrafi böyüklüyünü, kommunikasiya sistemi və iqtisadi inkişaf vəziyyəti ilə şərtlənir. Təcrübə nəticəsində belə bir əsaslandırma

rast gəlinmişdir ki, hər bir ölkədə iqtisadi fəal əhalinin 5-7 faizinin işsiz qalması təbiidir. Bu təbiilik öz növbəsində işsizliyin qeyd olunan ikinci forması olan məqbul qəbul edilir. Üçüncü forma olan kütləvi işsizlik isə arzuolunmaz lıal kimi qəbul edilir. Əsasən ölkələrin sosial-iqtisadi vəziyyətinin pislili ilə əlaqədar olub, qeyri sabit vəziyyətin mövcudluğuna və sosial iqtisadi inkişafın zəifliyinə gətirib çıxarar. Ona görə də işsizliyin bu səviyyədə mümkünlüyünə imkan vermək lazım deyil. Qeyd edək ki, işsizliyin yaranma səbəbləri içərisinə altı mühüm amili də aid edirlər. Bunlar da aşağıdakılardan ibarətdir:

1) demoqrafik; 2) iqtisadi; 3) sosial-iqtisadi; 4) sosial-hüquqi; 5) təşkilati-iqtisadi; 6) təbii-iqlim və s.

Sosializm dövründə işsizlik və məşğulluq problemlərinə baxış tam fərqli idi. Belə qənaət mövcud idi ki, iqtisadiyyatdakı geniş dinamik inkişaf və təkrar istehsal Sovetlər Birliyində mövcud olan əmək qabiliyyətli bütün əhalinin işlə təmin olunmasına imkan verir.

Sovet İttifaqının süqutu və yeni müstəqil dövlətlərin yaranması fonunda təşəkkül tapmağa başlamış yeni iqtisadi münasibətlər məşğulluq və işsizlik problemlərinə yeni münasibət tələb etməyə başladı. Bazar münasibətləri və özəl sektorun təşəkkül tapması, vahid xalq təsərrüfatı kompleksinin əvəzinə çoxukladlı və müxtəlif mülkiyyət formaları olan müəssisələrin yaranması məşğulluq sahəsində əvvəlkilərdən fərqli yeni yanaşma tələb etməyə başladı. Bu elə bir dövr idi ki, iqtisadiyyatda misli görünməmiş tənəzzül başlamış, əvvəlki iqtisadi münasibətlərin qırılmasının nəticəsi olaraq istehsal olunmuş məhsulların satılması problemi çevrilmişdir. Nəticədə çoxsaylı işçiləri olan iri müəssisələr öz fəaliyyətlərini oyandıraraq işçiləri uzunmüddətli ödənişsiz məzuniyyətlərə göndərməyə başladılar faxud müəssisələrdə istehsalın həcmi dəfələrlə azaldı və işçilər əmək, funksiyaların qismən yerinə yetirmək məcburiyyətində qaldılar. Məhz bu zaman gizli işsizlik anlayışı bizim ölkə üçün də aktualıq kəsb etməyə başladı. Əslində dövlətin rəsm

statistikasında məşğul kimi qeydə alınmış minlərlə işçi uzun illər ərzində öz əsas yerlərində əmək funksiyasını yerinə yetirmir və təbii ki, heç bir əmək haqqı da almırlar.

Lakin bu kateqoriyaya aid olan (yəni adı işdə olan, lakin həmin müəssisədi faktiki əmək fəaliyyətilə məşğul olmayan) və olmayan (yəni əvvəldən işsiz olan) bi: çox insanlar əksəriyyət hallarda qeyri formal əmək münasibətlərinin subyektlərim çevrildilər. Beləliklə, ölkədə gizli məşğulluq anlayışı da aktuallaşmağa başladı. Hazırda bəzi göstəricilərə görə ölkədə qeyri-formal əmək sektorunda çalışanları kəmiyyət göstəriciləri rəsmi əmək münasibətlərində olan işçilərə yaxındır. Gizli əmək bazarının mövcudluğu ciddi sosial problem olmaqla yanaşı, həmçinin ölkədə məşğulluq siyasətinin düzgün müəyyən olunmasına ciddi əngəl yaradan amillərdəndir.

Ölkəmiz 1991 -ci ildən müstəqil olsa da təəssüflə qeyd edək ki, 1993-cü ilə qədərki müddətdə sözün həqiqi mənasında çox ciddi bir tənəzzül mövcud idi. Bu baxımdan da, Respublikamızda işsizliklə bağlı məsələləri aşağıdakı mərhələlər; ayırmaq mümkündür: bunlardan birinci 1988-ci ildən 1993-cü ilə qədərki beş illik dövrü əhatə edir. Həmin dövrün xarakterik xüsusiyyətləri belə idi: bir tərəfdən nəhəng bir ittifaqdan ayrılma məsələləri, tarixi düşmənlərimiz erməniləri torpaqlarımıza işğalla nəticələnən təcavüzü, keçmiş ittifaq ölkələri ilə hərtərəfli (xüsusən də siyasi və iqtisadi) əlaqələrin qırılması və pozulması, iflasa uğrayan fəaliyyəti dayanan müəssisələr və digər tərəfdən isə hərtərəfli tənəzzül, daxili siyasət çəkişmələri işsizliyin yaranmasındakı ən əsas təkan verici amillər idi. Maneə yaradan səbəb isə həmin dövrdə ölkə rəhbərliyinin iqtisadi proseslərin tənzimlənməsindəki fəaliyyətinin hiss olunmazlığı idi. Bununla belə dövlət tərəfindən bazar iqtisadiyyatının təməl prinsiplərinin müəyyən edilməməsi ən böyük uğursuzluğu yaradırdı. İqtisadiyyat köhnə iqtisadi sistemin qalıqları içərisində qalmaqda idi. Həmin iqtisadi sistemə xas olan iş yerləri öz keyfiyyətini itirirdi, ancaq buna

baxmayaraq, yeni iqtisadi sistemə aid olan iş yerlərinin yaradılması haqqında belə söhbət də getmirdi.

Göstərilən dövrlərdə inzibati amirlik iqtisadi sistemə xas olan sovxoz və kolxozların fəaliyyətinin dayanması ilə rastlaşdığımız çətinliklərin qarşısını ala biləcək nə hüquqi mexanizm, nə təşkilatı tədbirlər, nə də müəyyən edilmiş iqtisadi siyasət yox idi. Bütün bunlar da öz növbəsində dövrün reallıq və tələblərinin mövcud vəziyyətlə uyğunlaşmasına heç cür imkan vermirdi. Əlavə olaraq, inzibati-amirlik iqtisadi sisteminin iflasa uğraması və yeni iqtisadi sistemə keçid məsələləri öz özlüyündə sovxoz və kolxozların işində fəaliyyətsizləşmə yaradırdı. Belə bir halda isə qeyd edə bilərik ki, köhnə iqtisadi sistemin yoxluğu onun belə desək təsərrüfatlarının, iqtisadi mexanizm və strukturlarının da yoxluğuna tam əsas yaradırdı. Bunun da nəticəsində həmin sahələrin çalışanları da öz yerlərindən məhrum olmaqla işsiz qalırdılar və bununla da 1988-1993-cü illər arasındakı beş illik dövrdə böyük bir işsizlik ordusu formalaşdı. 1988-ci ildən başlayaraq tarixi düşmənlərimiz olan ermənilərin torpaqlarımıza etdikləri təcavüz nəticəsində ərazimizin 20%-nin işğal olunması ölkəmizdə əhalinin məşğulluq imkanlarının məhdudlaşdırılmasına və çətin vəziyyətə düşməsinə gətirib çıxarmışdır. İşğal edilmiş ərazilərdə dağıdıcılıqla məşğul olan düşmənlər iqtisadi əhəmiyyətli müəssisələrin də yararsız vəziyyətə düşməsinə səbəb olmuşdur. Məhz işsizliklə bağlı mərhələnin birinci hissəsi bu cür yadda qalmışdır və tənəzzül dövrü kimi qeyd edilə bilər.

İkinci mərhələ nəhəng iqtisadi uğur və nailiyyətlərin hazırlıq mərhələsi olmaqla 1993-cü ildən 1995-ci ilə qədərki iki illik dövrü əhatə edir. Strateji əhəmiyyət daşıyan bu dövrdə bazar iqtisadiyyatı yoluna tamamilə keçmək, uyğunlaşmaq və bu yolda durmadan hərəkət etmək tələb olunurdu. Ona görə də bazar münasibətlərinə və tələblərinə xas olan, təsərrüfat sistemlərində, iqtisadi münasibətlərdə və mexanizmlərdə tamamilə yeni bir dövrün başlanmasına şərait yaratmaq çox böyük əhəmiyyət daşıyırdı. Maddi, texniki və hüquqi bazanın

təkmilləşdirilməsi, uzaqgörən və məqsədyönlü siyasət nəticəsində mümkün idi. Bütün bunlar ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin daim diqqət mərkəzində olduğundan şəxsən özü bütün bu məsələlərə rəhbərlik edirdi. Təbii ki, təməli qoyulan yeni iqtisadi siyasətin tərkib hissələri içərisində bütün tədbirlərlə yanaşı insanların işsizlik problemləri və bilavasitə əhalinin məşğulluq məsələləri də öz geniş yerini tutmuşdur. Nəzərdə tutulmuş məsələlər təsdiq olunmuş proqram, imzalanmış sərəncam, fərman və digər hüquqi normativ qanunvericilik əsasında və böyük ustalıqla təşkil edilirdi. Bu mərhələni isə canlanma mərhələsi kimi qiymətləndirmək olar.

1.3. Əhalinin məşğulluq probleminin həllində əmək bazarının rolu

Müasir dövrdə məşğulluq probleminin səmərəli həlli istiqamətində əmək bazarı da ən aktual bir məsələ kimi çıxış etməkdədir. Bu mənada ən optimal variant kimi qəbul edilmiş əmək bazarı hər bir ölkədə normal fəaliyyət mexanizminin təşkil edilməsini tələb edir. Əmək bazarı daha çox bazar münasibətlərinə xas olan cəhətləri özündə cəmləşdirməklə həm də burada işaxtaranların lazımi iş yerləri ilə təmin edilməsinə səmərəli mühitin yaradılmasını şərtləndirir. Nəzərə alsaq ki, bazar iqtisadiyyatında hər kəs öz biliyi və bacarığı əsasında müvafiq işlərlə təmin edilə bilər, onda faydalı məşğulluğun təminatında əmək bazarının da rolunu təsəvvür etməmək olmaz. Əmək bazarının elmi izahı bir çox iqtisadi ələbiyyatlarda geniş şəkildə verilmişdir. Düşünürük ki, əmək bazarı sosial-iqtisadi münasibətləri tənzimləyən əsas iqtisadi mexanizm olmaqla, həm də attestasiya, imtahan mərhələsi kimi də qeyd oluna bilər. Bunu belə izah edə bilərik ki, təklif olunan iş yerləri üzrə tələb olunan norma və hədləri keçə bilməzlər üstünlük əldə edirlər. Çünki, burada işaxtaranların bilikləri, savadları və bacarıqları ortaya çıxır və onlar bu əsasda müvafiq işlərlə təmin edilirlər. Eyni zamanda müxtəlif peşə kurslarına göndərilənlərin də qeydiyyatı burada aparılır.

Əmək bazarı da digər bazar növləri kimi-əmtəə bazarı, kapital bazarı, qiymətli kağızlar bazarı, investisiya və s. bazarlar kimi müasir iqtisadi sistemin əsas mahiyyətini izah edən, açan və təhlil edən əsas mexanizmdir. Əmək bazarında da digər bazar növlərində olduğu kimi, əsasən iki tərəf iştirak edir. Bunlardan biri tələb, digəri isə təklif edənlərdir. Daha doğrusu, tələb edənlər iş verənlər, təklif edənlər isə iş axtaranlar (iş qüvvəsi) qismində iştirak edirlər. Elə məhz əmək bazarında tələb və təklif qanunları əsasında bütöv, tam bir proses həyata keçirilir. Yəni bu bazarın əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, burada da tarazlıq qorunmaqla bütün işlər görülür. Əmək bazarında əsasən əmək münasibətləri formalaşır. İşləmək arzusunda olan şəxslərlə işçi qüvvəsi tutmaq istəyən şəxslər bir-birinə ziddiyyət təşkil edir. Bu da təbiidir. Çünki, həm işləmək istəyənlər, həm də müxtəlif əmtəələrin istehsalında və xidmətlərin göstərilməsində istifadə etmək üçün işçi axtaranlar məhz əmək bazarlarına müraciət edirlər. Fikrimizcə, elə əmək bazarının inkişafını, səmərəliliyini və optimallığını təmin və müəyyən edən amil məhz budur. Həm də bu bazar münasibətlərinin əsas mahiyyətini özündə cəmləşdirməsindən irəli gəlir.

Əmək bazarı həm də vasitə rolunu da öz üzərinə götürmüşdür. İşləmək istəyib işsiz olanlarla (əmək qabiliyyətli insanlar) iş yerləri arasındakı mərhələni təşkil edən əmək bazan bir növü qeyd olunan hər iki tərəf arasında köpü rolunu oynayır. Bu həqiqətən də belədir. Çünki, ümumi mənada götürsək əgər işləmək istəyənlərlə iş yerlərini əmək bazan olmadan təsəvvür etsək məntiqsizlik olardı.

Əmək bazarı öz fəaliyyəti ilə dövlətin iqtisadi siyasətinin əsas tərkib hissəsi olmaqla, eyni zamanda həmin siyasətə dəstək vasitəsi kimi də jnühüm əhəmiyyətə malikdir. Nəzərə alsaq ki, hər bir dövlət zəruri məsələ kimi əhalinin işsizliyini minimuma endirməklə məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsinə ciddi fikir verməkdədir, onda açıq şəkildə əmək bazarının mahiyyətini dərk etmək asan olar.

Əmək bazarında bir iqtisadi müstəqillik hökm sürür ki, bu da iş axtaranlarla, iş verənlərlər arasında təzahür edir. Yəni iş axtaranlar da, iş verənlər də sərbəst surətdə

özlərinə uyğun gələn məqsədlərə doğru can atırlar. Əmək bazarında çevik əmək haqqı sistemi vardır ki, bu da əsasən kəmiyyət və keyfiyyət cəhətdən iş qüvvəsinə olan tələb və təklifi özündə əks etdirir. Cəmiyyətin inkişafı nəticəsində ayrı-ayrı peşə sahələrinə olan tələbatın dəyişməsi işçi qüvvəsinin yenidən hazırlanmasına ehtiyac yaradır. Bütün bunlar əmək bazarının səviyyəsi cəhətlərini özündə birləşdirir[15,s. 287].

Bunlardan əlavə, əmək bazarını öyrənən, tədqiq edib, ətraflı şəkildə araşdıran, klassik siyasi iqtisad məktəbinin davamçıları və tərəfdarları neoklassiklərdir. Bu cərəyanın əsas nümayəndələri P. Samueison, M. Feldsteyn və R. Xolldur. Bu məktəb sonralar daha da genişlənmiş və 1980-cı illərdən etibarən təklif iqtisadiyyatı nəzəriyyəsinin də tərəfdarları olan D. Qilderi, A. Lafferi və başqalarını da özünə cəlb etməyi bacarmışdır. Onlar əmək bazarını digər bazarlardan ayırmır və deyirdilər ki, əmək bazarı da qiymət tarazlığına əsasən tənzimlənir. Fikirlərini daha da konkretləşdirən neoklassiklərə görə bütün başqa bazarlar kimi əmək bazarı da qiymətlər tarazlığı əsasında fəaliyyət göstərir [11, s. 156]. Tələb və təklif əmək haqqının köməyi ilə tənzimlənir. Qeyd etmək lazımdır ki, neoklassiklərin ideyalarında insan amilinə də geniş yer verilməmişdir. Onlar deyirdilər ki, təhsilə və ixtisasın artırılmasına qoyulan investisiyalar da maşın və avadanlıqlara qoyulan investisiyalar kimidir.

Neoklassiklər düşünürdülər ki, iş qüvvəsinin dəyəri tələb və təklifdən asılı olaraq arta və azala bilər. Bazarda tarazlıq olarsa, məşğulluğun səviyyəsi də yüksələr. Əmək bazarı haqqında irəli sürülən bu qeyd olunanlardan da aydın olur ki, klassik siyasi iqtisad və daha sonralar təklif iqtisadiyyatı nəzəriyyəsinin tərəfdarları yemək bazarında tarazlığın qorunmasının yalnız qiymət tarazlığı əsasında mümkün olması qənaətindədirlər. Yəni burada da dövlətin rolunu və tənzimlənməsini məqbul hesab etmirdilər. Təbii ki, bu da onların öz fikirləri idi.

Qeyd edək ki, ümumilikdə, iqtisadiyyatda olduğu kimi, onun tərkib hissəsi olan əmək bazarının tənzimlənməsində də dövlətin tənzimləyici rolunu müdafiə edən alimlər də mövcud olmuşdur. Bu ideyanın tərəfdarları isə iqtisad elminin inkişafında xüsusi rolu olmuş C. M. Keyns və R. Qordondur. Onların nəzəri fikirlərinə əsasən əmək bazanı daimi və tarazlığın olmadığı bir sahədir. Dalıa sonralar onlar qeyd edirdilər ki, iş qüvvəsinin qiyməti (əmək haqqı) müəyyən edilmiş kəmiyyətdir və demək olar ki, dəyişmir (xüsusilə də azalmağa doğru). Həmçinin onlar iş qüvvəsinin qiymətinin tənzimlənməsini bazar tənzimləyicisi kimi hesab etmirlər. Qeyd edirlər ki, bu bazardan kənarda axtarılmalıdır. Bununla onlar burada dövlətin rolunu önə çəkirlər. Vurğulanır ki, dövlət ümumi tələbi ya azaltmaqla, ya da artırmaqla qeyritarazlığı aradan qaldıra bilər ki, bu da nəzərdə tutulmuş məsələnin həllidir.

Cəmiyyətdə mövcud olan bu müxtəlif ideya və fikirlər zaman-zaman biri-biri ilə ziddiyyət təşkil etsə də nəticə etibarlı ilə yalnız və yalnız təkə əmək bazarı haqqında deyil, eyni zamanda da iqtisadi proseslərin təkmilləşdirici mərhələyə gəlməsinə əlverişli şərait yaradır. Eyni zamanda cəmiyyətin iqtisadi münasibətlərinin, iş verənlərlə iş axtaranların sosial-iqtisadi münasibətlərinə müasirlik prizmasından baxmağı tələb edir. Çünki, təbiidir ki, hər hansı bir sahədə inkişaf, nailiyyət əldə etmək üçün o sahədə müasir dövrün obyektiv qanunauyğunluqlarına uyğunlaşma aparılmalıdır.

Əmək bazarı haqqında öz ideyalarını irəli sürüb müdafiə edən cərəyanlardan biri də monetaristlərdir. Onlar əmək bazarı strukturunu formalaşdıran, onların qiymətlərinin çevikliyi pozan, normal fəaliyyət mexanizminə maneçilik törədən və həmçinin qeyri tarazlığın özünə kök salmasına səbəb olan «təbii» deyilən işsizlik səviyyəsi anlayışından istifadə etmişlər.

Təbiidir ki, ölkəmizin bazar iqtisadi sistemə keçməsi ilə əlaqədar olaraq, həm milli İqtisadiyyatın, həm də bu zaman əmək bazarının yeni prinsiplər əsasında qurulması əsas zərurətə çevrilmişdir. Əmək bazarının formalaşması burada əmək

ehtiyatlarından səmərəli və düzgün istifadə edilməsini tələb edir. Bu obyektiv bir haldır. Çünki, işsizliyin minimuma endirilməsi, bununla da məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsi məhz çevik əmək bazarı mexanizmi vasitəsi ilə mümkün ola bilər.

Əmək bazarının fəaliyyəti haqqında qeyd edərkən diqqəti cəlb edən məsələlərdən biri kimi bu bazar növünün modellərinə diqqətli yanaşma önə çıxır. Əmək bazarının səmərəli təşkilinə şərait yaradacaq səbəblərdən biri də məhz bu modellərdən düzgün istifadənin təminatına əsas yaratmaqdır. Bir çox iqtisadi ədəbiyyatlarda əmək bazarının modellərini iki tipə ayırırlar. Bunlardan biri xarici (buna bəzən peşə də deyirlər), digəri isə daxili (qapalı kimi də qeyd edilir) əmək bazarı tipləridir. Bunların hər birinin özünəməxsus izahatı, təhlili və funksiyası var. Qeyd etmək lazımdır ki, xarici əmək bazarı daxili əmək bazarına nisbətən daha geniş mənada dərk olunmalıdır. Çünki, xarici əmək bazarı iş axtaranların bir müəssisə daxilində deyil, bir çox müəssisə və firmalar üzrə hərəkətini nəzərdə tutur. Xarici əmək bazarına xas olan cəhətlərə əsasən:

- 1) mövcud iş yerindən əvvəlkinə uyğunluq (xarakter və funksiya baxımından) nəzərə alınır;
- 2) işçi müəssisə və ya firma daxilində necəliyindən asılı olmayaraq istənilən vəzifəyə (rəhbər və işçi) verilə bilər;

Daxili əmək bazarı ilə müqayisə edildikdə, xarici əmək bazarında iş axtaranlar və ya işlə təmin edilənlər yalnız və yalnız müəyyən bir ixtisas üzrə deyil, hər hansı bir sahə üzrə ixtisaslaşmış müəssisələrdə işləyə bilərlər. Yəni bu tipin əhatə dairəsi dar olmayıb, daha geniş mənada ifadə edilə bilər. Düşünürük ki, iş axtaranların əksəriyyəti də məhz bu tipə daha çox önəm verir. Çünki, lap sadə şəkildə qeyd etsək, insanların yaxşı mövqelərdə təmsil olunmaq istəkləri məhz xarici əmək bazarı tipi üçün səciyyəvi olar (biz bununla daxili əmək bazarının mahiyyətini heç də kiçiklətmək istəmirik. Daxili əmək bazarının mahiyyəti haqqında sonralar qeyd edəcəyik). Lakin indi xarici əmək bazarının formaları barədə bəhs etmək istərdik. Bu bazar tipi

demoqrafik əlamətlərinə və peşə fərqlərinə görə iki bazar növünə ayrılır. Demoqrafik əlamətlərinə görə bunlardır:

1) uşaqların; 2) gənclərin; 3) yaşlı zəhmətkeşlərin; 4) əlillərin; 5) yaşlı əhəlinin əmək bazarı kimi səciyyələnilər.

Peşə fərqlərinə görə isə:

1) mühəndislərin; 2) müəllimlərin; 3) həkimlərin; 4) iqtisadçıların; 5) hüquqşünasların əmək bazarı və s. kimi xarakterizə oluna bilərlər.

Daxili əmək bazarı barədə fikir irəli sürərkən hər şeydən əvvəl onu qeyd etmək lazımdır ki, burada işləyənlərin yalnız eyni firma və ya müəssisədə çalışması üçün zəruri olan ixtisas və peşələr üzrə hazırlanması nəzərdə tutulur [17, s. 141]. Tədqiqatlar və araşdırmalarımız nəticəsində qeyd edə bilərik ki, hər sahədə olduğu kimi məşğulluq və əmək bazarı sahəsində də müasir təcrübənin zəruriliyini nəzərə almaq lazımdır. Bu baxımdan da işçilərin, daha doğrusu, işləmək istəyənlərin əmək bazarlarına müraciət etmələri və öz bilik və bacarıqlarına uyğun işlərlə təmin olunmaları üçün xarici ölkələrin keçdikləri təcrübələrdən istifadə edilməsi mühüm məsələ kimi çıxış edir. Belə ölkələrə Yaponiya, ABŞ və İsveçə aid etməklə, onların adı ilə bağlı olan modellər vasitəsi ilə müxtəlif səmərəli mexanizmlərdən istifadə edərək müvafiq sahədə tənzimləyici tədbirlər həyata keçirirlər. Bu modellərdən biri Yaponiya dövlətinin adı ilə bağlı olan eyni adlı modeldir ki, burada da əmək münasibətləri «ömürlük mizd» prinsipinə əsaslandırılmışdır.

Digər bir model Amerikan modelidir. Bazar iqtisadiyyatının inkişaf etdiyi bu model tamamilə liberallığa əsaslanan və sərt qanunlarla tarixdə qalmaqdadır.

Növbəti model İsveç modelidir. Ən əvvəl onu qeyd edək ki, sadalanan bu modellərin hər biri ayrıca bir sahə daxilində əsaslandırma üçün deyil, ümumilikdə, bütöv bir iqtisadiyyatın tənzimlənməsi istiqamətində həlledici rol oynayırlar. İsveç modelinə xas olan əsas cəhətlər ondan ibarətdir ki, burada əsas diqqət işsizliyin səviyyəsinin minimuma endirilməsinə yönəldilir və həm də yeni iş yerlərinin

yaradılmasına başqa ölkələrdə olduğundan artıq vəsait ayrılır [9, s. 143-145].

Qeyd etmək lazımdır ki, müasir dövrdə əmək bazarının daha da inkişaf etdirilməsi, daha da təkmilləşdirilməsinə böyük ehtiyac vardır. Çünki, hər bir əmək bazarının fəaliyyətinin nəticəsi işsizlərin işləyənlərlə əvəz edilməsi ilə maraqlıdır, daha doğrusu, burada işləyənlərin işsizlik üzərində qələbəsi vardır. Son dövrlərdə, bazar iqtisadiyyatının obyektiv inkişaf qanunlarına uyğun olaraq, iqtisadi sahədə aparılan struktur islahatları, dövlət sektorunun xüsusi çəkisinin özəl bölmənin inkişafı ilə əlaqədar olaraq azaldılması, keçid mərhələsinin təsiri, bir sıra iri müəssisələrin fəaliyyəti istiqamətinin dəyişməsi və buna görə də işçilərin ixtisar edilməsi və s. bu kimi xarakterik xüsusiyyətlər müasir əmək bazarının həqiqi, gerçək modelini formalaşdırmışdır.

Ən mühüm vəzifələrdən biri ondan ibarətdir ki, əmək qabiliyyətli əhalinin, işləmək istəyən insanların hər birinin məqsədlərini gerçəkləşdirə bildikləri, onların hamısının biliyinə, bacarığına, təcrübəsinə uyğun iş yerlərinin tapılmasına yardımçı ola biləcək çevik əmək bazarı formalaşdırmaq mümkün olsun. Ölkəmizdə hal-hazırda əhalinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması və firəvan yaşayışının təmin edilməsi məqsədi ilə müvafiq strukturlar üzərinə düşən vəzifələri uğurla həyata keçirirlər. Məşğulluq Xidməti Orqanları, sosial müdafiəyə xüsusi ehtiyacı olanların məşğulluğunun təmin edilməsi istiqamətində aşağıdakı tədbirləri həyata keçirirlər:

- 1) sosial müdafiəyə xüsusi ehtiyacı olan işaxtaran və işsiz vətəndaşların məşğulluğunun təmin edilməsi istiqamətində planlaşdırılan tədbirlər haqqında məlumatlandırma;
- 2) işsiz vətəndaşlar arasında daha çox sosial müdafiəyə ehtiyacı olanların müəyyənləşdirilməsi;
- 3) həmin vətəndaşların işlə təmin olunması məqsədi ilə kvota üzrə müəyyən edilmiş boş (vakant) iş yerlərinə göndərilməsi [11, s. 32].

Bu bir həqiqətdir ki, müasir şəraitdə əmək bazarında iştirak edənlərin əksəriyyəti əsasən gənclərdən ibarətdir. Ali məktəbləri bitirərək hərbi xidməti başa vuran gənclərin işləmək istəmələri əmək bazarında onların üstünlük təşkil etməsinə gətirib çıxarır. Çünki, gənc əmək ehtiyatları yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi ümumi əmək ehtiyatlarının digər yaş qruplarından enerjili, işlərə yanaşma qabiliyyətinə və taktikasına görə fərqlənməsi onlara diqqət və qayğının da artmasına gətirib çıxarır.

II FƏSİL REGIONLARIN MƏŞĞULLUQ PROBLEMİ

2.1 Əhali məşğulluğunun formalaşmasına iqtisadi-coğrafi amillərin təsiri

Ölkəmizin iqtisadi qüdrətinin daha da artırılması hazırkı dövrdə ən aktual məsələlərdən birinə çevrilmişdir. Son on yeddi illik zaman müddətində (1993-2010-cu illər) əldə olunmuş hərtərəfli uğur və nailiyyətlər özünü iqtisadi sahədə də əsaslı şəkildə göstərməkdədir. Çox sevindirici haldır ki, bu nailiyyətlər təkcə bir sahə və region üzrə deyil, həm də respublikamızın bütün ərazisini, bölgələrini əhatə etməkdədir.

Dövlətin diqqət yetirdiyi prioritet məsələlər içərisində milli iqtisadiyyatımızın əsas və aparıcı sahələrindən biri kimi aqrar sektorun inkişaf etdirilməsi çox mühüm yer tutur. Respublikamız aqrar ölkədir. Məlumdur ki, ölkə əhalisinin yarı hissəyə qədəri kənd yerlərində yaşayır. Bu isə öz növbəsində həmin sahənin məhsullarına olan tələbatın daha da böyük olmasına şərait yaradır. Bu baxımdan da maddi nemətlərin əksər hissəsinin istehsal edildiyi yer kimi də məhz aqrar sahə böyük əhəmiyyət daşıyır. Nəzərə alsaq ki, aqrar sahə əhalinin ərzaq məhsullarına, sənayenin bir sıra sahələrinin (əsasən yüngül və yeyinti sənaye sahələri) xammala olan tələbatını ödəmə qabiliyyətinə malikdir, onda bu sahənin canlanmasına, sistemli və davamlı inkişafına çox ciddi səy göstərilməlidir. Əhalinin çox hissəsinin kənd təsərrüfatına bağlı olmaqla, kənd yerlərində yaşaması onu deməyə əsas verir ki, onların məşğulluğunun təminatı istiqamətində də bu sahənin rolu böyükdür. Fikrimizi əsaslandırmaq üçün ölkə üzrə regionların kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə

ixtisaslaşdırılmasına diqqət etməyi zəruri hesab etdik. Məlumdur ki, ölkəmizin bu istiqamətdə mükəmməl potensial imkanları mövcuddur. Əkinçilik sahəsində dənli bitkilərin (arpa, buğda, çəltik, qarğıdalı, çovdar, darı və s), texniki bitkilərin (pambıq, tütün, çay, günəbaxan, şəkər çuğunduru və s) və yem bitkilərinin önəmini vurğulamaq yerinə düşər. Torpaq potensialının yaratdığı əlverişli imkanlar nəticəsində taxıl istehsalı üçün də əlverişli mühit yaranmışdır. Əsasən dağlıq və dağətəyi rayonlarda dəmyə, yəni yazlıq buğda, düzən rayonlarda isə suvarma taxılçılıq inkişaf etmişdir. Taxılçılığın inkişafında mühüm rol oynayan rayonlara Şəki, İsmayıllı, Cəlilabad, Şamaxı, Sabirabad, Ağcabədi, Balakən, Beyləqan və s. aiddir. Qeyd edək ki, Kür-Araz ovalığında düzən relyefə, isti iqlimə, suvarma imkanlarına görə texniki bitkilərin yetişdirilməsi üçün münbit şərait vardır.

Ölkəmizin aqrar potensialı çox böyükdür. Bu baxımdan həm gəlirliyə, həm də məşğulluğun təminatı istiqamətində çayçılıq da önəmli yer tutmaqdadır. Əsasən Lənkəran, Astara, Masallı rayonlarında inkişaf etdirilə bilən həmin məhsulda müəyyən qədər Zaqatalanın da payı vardır. Tərəvəzçilik üzrə ixtisaslaşan rayonlar isə əsasən Quba-Xaçmaz və Lənkəran-Astara bölgələridir. Qeyd edək ki, Lənkəran fərəş (tez yetişən), Quba-Xaçmaz isə gec yetişən tərəvəzçilik üzrə ixtisaslaşmışdır.

Aqrar sektorda strateji əhəmiyyət daşıyan məhsullardan biri də üzumdür. Bu həm gəlirli, həm də böyük əmək tələb edən sahə olmaqla, eyni zamanda əhəmiyyətli məşğulluq potensialını da özündə cəmləşdirmişdir. Bu istiqamətdə fərqlənən rayonlar isə Gəncə-Qazax bölgəsi (Şəmkir, Tovuz, Qazax, Samux), Kiçik Qafqazın cənub şərq (Ağdam, Beyləqan, Fizuli), Cəlilabad, Şamaxı, Naxçıvan MR olmaqla, həmçinin İsmayıllı, Ağsu və Abşeron rayonlarıdır.

Aqrar sahədə məşğulluq imkanları təkcə bunlarla bitmir. Quba-Xaçmazda tumlu meyvəçilik (alma-armud), Şəki-Zaqatalada qərzəkli meyvəçilik (fındıq, qoz, şabalıd), Regionlarda çəyirdəkli meyvəçilik (ərik, şaftalı), Kür-Araz bölgəsində quru subtropik meyvəçilik (heyva, nar), Abşeronda cənub meyvəçiliyi (püstə, badam,

əncir, zeytun), Lənkəranda sitrus meyvəçiliyi (limon, portağal, naringi, feyxoa), Yuxarı Qarabağ və Aran bölgəsində isə tut özünün spesifik xüsusiyyətləri ilə seçilməkdədir.

Bütün bunlarla yanaşı, aqrar sahənin fəal olaraq əhalinin məşğulluq probleminin həlli istiqamətindəki rolu heyvandarlıq, qoyunçuluq və quşçuluqla daha da zənginləşmişdir. Bu sahə üzrə faydalı rayonlar bunlardır: Şəki-Zaqatala və Aran bölgəsində camışçılıq, Lerik və Yardımlıda zebu maldarlığı vardır. Eyni zamanda maldarlığın Abşeron, Xaçmaz, Şəmkir, Şəki, Ağdam, Bərdə, Samux, Salyan, Quba, Şamaxı, Lənkəran və s. rayonlarda inkişaf etdiyi məlumdur.

Qoyunçuluq əsasən Regionlarda (balbas cinsli), Abşeronda (Qarabağ və Qala cinsləri) və həmçinin Aran, Ceyrançöl, Acı nohur, Qobustan bölgələrində inkişaf etdirilir.

Təsərrüfatlarda əsas yer tutan sahələrdən biri də quşçuluqdur. Bu sahə isə sənaye əsaslan üzrə inkişaf etdirilməklə Bakı, Gəncə, Naxçıvan MR ətrafında mövcuddur. Belə ki, həmin ərazilərdə quşçuluq kompleksləri vardır.

Buradan görünür ki, ölkəmizin əksər regionlarında kənd həyatı ilə bağlılıq sıxdır və bu da milli iqtisadi inkişafda, ümumi daxili məhsulda aqrar sahənin xüsusi çəkisinin çox olmasına münbit şərait yaradır. Yuxarıdakı qeydiyyat ölkəmizin aqrar potensialının güclü olmasını açıq şəkildə göstərir. Rayonların canlanmasında, həm də bütövlükdə milli iqtisadi inkişafın təmin edilməsində bu sahə yardımçı olmuşdur. Bu baxımdan da ölkəmizin inkişafını təmin edən bütün sahələrin yüksəlişində regionlar öz töhfələrini verməkdədirlər. Bu bölgələrdən biri də hər zaman özünün tarixi və strateji mövqeyi ilə daim diqqət mərkəzində olan və milli iqtisadi inkişafda əhəmiyyətli rol oynayan Naxçıvan Muxtar Respublikasıdır.

Sosial-iqtisadi inkişafı ilə hər zaman tarixi önəm daşıyan regionlarda iqtisadiyyatın davamlı inkişafı üçün hər cür real imkanlar var. Bu qədim diyarda ilbəl əldə edilən iqtisadi nailiyyətlər bu cür qənaətə gəlməyə əsas verir. MR

iqtisadiyyatında baş verən kəmiyyət və keyfiyyət irəliləyişləri son illərdə burada əmin edilmiş iqtisadi sabitlik nəticəsində mümkün olmuşdur, Çox mühüm geosiyasi növbəyə malik olan bu region iqtisadi göstəriciləri ilə də daima ön cərgələrdə təmsil olunmaqdadır. Həmçinin təkcə bir sahə və ya istiqamət üzrə deyil, həm də bir çox övlər üzrə aqrar siyasətin təkmil formasını yaradır. Qeyd edək ki, müasir dövrdə iqrar sektorunun inkişaf etdirilməsi yeni iqtisadi şəraitin ən zəruri reallıqlarındandır.

Azərbaycan Respublikasının böyük iqtisadi əhəmiyyətə malik regionlarından biri olan Naxçıvan Muxtar Respublikası tarixən hər bir sahədə olduğu kimi iqtisadi sahədə də öz sözünü demiş, bu gün də deyir, gələcəkdə də deyəcəkdir.

Düşünürük ki, aqrar sahədə əhali məşğulluğunun səmərəli təşkili bütün tərəfləri ilə bərabər, həm də obyektiv və subyektiv amillərlə bağlıdır. Qeyd etdiyimiz torpaq və iqlim şəraiti məsələnin obyektiv tərəfini təşkil edirsə də> ondan faydalı istifadə etmək isə subyektiv amillərin gətirə biləcəyi nəticələrlə əlaqədardır. Onu vurğulayaq ki, ölkəmizdə son on beş il ərzində (1995-2010) başlanan və bu günə qədər uğurla davam edən məqsədyönlü və davamlı iqtisadi siyasət iqtisadiyyatımızın bütün sahələri ilə yanaşı kənd təsərrüfatının da, aqrar sahənin də sürətli inkişafına əsaslı zəmin yaratmışdır. Dövlətlə kəndli arasında yaranan, möhkəmlənən və inkişaf edən qırılmaz tellər bir başa olaraq məhz kəndə və kəndliyə xidmət edir. Hazırkı günlərə qədər qəbul edilmiş Dövlət Proqramları, Prezidentimizin aqrar sahəyə aid fərman və sərəncamları, Nazirlər Kabinetinin müvafiq qərarları qeyd etdiklərimizə ən parlaq və əyani sübutdur. MR iqtisadiyyatının, oranın aqrar bölməsinin xüsusən də burada təmin olunacaq məşğulluğun potensial imkanlarının elmi cəhətdən qiymətləndirilməsi və əsaslandırılmasına ehtiyac vardır.

Qeyd edə bilərik ki, iqtisadi ədəbiyyatlarda kənd təsərrüfatının (aqrar sahənin) inkişaf etdirilməsinin ekstensiv və intensiv olmaqla iki formasını, tipini ayırırlar. Ekstensiv tipə əsasən istehsal sahələrinin genişləndirilməsi, əlavə işçi qüvvəsinin alınması, əkin dövriyyəsinə yeni torpaqların cəlb olunması, mal-qaranın sayının

artırılması aid edilirsə, intensiv tipin xarakterik xüsusiyyətləri isə özündə sadalanan tədbirləri həyata keçirməyə ehtiyac olmadan mövcud olan torpaq sahələrinə vəsait qoyuluşunu artırmaqla, əmək məhsuldarlığının yüksəlməsinə münbit şərait yaratmağı əks etdirir. Məhz bu baxımdan da düşürürük ki, MR-də iqtisadi inkişaf xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi istiqamətində ikinci artım tipinə daha çox üstünlük verilir. Ümumiyyətlə, kənd təsərrüfatı istehsalının intensiv inkişafının təmin olunması aşağıdakı istiqamətlərdə mümkündür. Hansı ki, bütün bunlar bu gün MR-in iqtisadi inkişafının əsas təkanverici qüvvəsi olmaqla məhz aqrar sahədə əhalinin məşğulluq probleminin səmərəli həllində də böyük rola malikdir:

- 1) meliorasiya işinin yaxşılaşdırılması və genişləndirilməsi;
- 2) kənd təsərrüfatı istehsalının mexanikləşdirilməsi, onun sənaye əsasına keçirilməsi;
- 3) kənd təsərrüfatının kimyalaşdırılması, torpağın keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması;
- 4) mal-qaranın cinsinin yaxşılaşdırılması;
- 5) daha məhsuldar ağac və bitki növlərinin yetişdirilməsi və s.

Regionların iqtisadi inkişafında da aqrar sahədə əhalinin məşğulluq probleminin həllində uğurlu nəticələrin əldə olunması üçün zəruri olan əlverişli imkanları aşağıdakı kimi xarakterizə etmək olar:

- 1) ərazinin torpaq və iqlim şəraiti əlverişli olmalıdır, yəni kənd təsərrüfatına yararlı olan torpaqların həcmi iqtisadi və coğrafi cəhətdən geniş və münbit olmalıdır;
- 2) su potensialı kifayət qədər olmalıdır. Yəni suvarma sistemləri və süni suvarma imkanları çox yüksək səviyyədə təmin olunmalıdır. Zərurət yarandıqda operativ şəkildə yeni kanalların çəkilməsinə ciddi diqqət yetirilməlidir
- 3) kifayət qədər əmək ehtiyatlarına malik olmalıdır və işsizlik probleminin səmərəli həllinə nail olunmaqla məşğulluq potensialının gücləndirilməsinə çalışılmalıdır;

4) iqtisadi potensialı yüksək olmalıdır. Yəni iqtisadi inkişaf göstəriciləri ümidverici olmalıdır. Digər tərəfdən gözlənilməz çatışmamazlıqların tez bir vaxtda; aradan qaldırılmasında çeviklik nümayiş olunmalıdır. Fikrimizcə, Regionlarda aqrar sahədə məşğulluq məslələrinin həllinin coğrafi amillərlə daha sıx bağlılığı mövcuddur.

Bunları aşağıdakı kimi qeyd etmək olar:

1) iqlim amili; 2) torpaq amili.

Birinci amil aqrar sahənin məşğulluq potensialının formalaşmasında və genişlənməsində çox mühüm əhəmiyyətə malikdir. Qeyd edilən həmin amillərin mövcudluğu ilə birlikdə Naxçıvan Muxtar Respublikası özünün kəskin kontinental və quru iqlimi ilə digər bölgələrdən fərqlənir. Burada günəş radiasiyasının çoxluğu, atmosfer dövrəninin mürəkkəbliyi və relyefin çox müxtəlif olması ərazidə əsas iqlim yaradan amillərdir. Araz boyu düzənlikdə və dağ ətəklərində (1000-2500 m) soyuq qış, quru və isti yay xarakterikdir. Dağlıq zonada (2500-3000 m), xüsusi ilə Batabat yaylağında kifayət qədər yağmurlu, soyuq qış və sərin yay hökm sürür. Bundan əlavə, günəşli saatların çoxluğu nəticəsində ərazidə ümumi radiasiyanın miqdarı böyükdür. Bu da təbii bir haldır ki, məşğulluğun səmərəliliyini təmin edən amillər və meyarlar içərisində məhz günəş radiasiyaları da qeyd etmək olar.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının əhalisinin məşğulluq probleminin səmərəli həll edilməsi istiqamətində torpaq amilinin də özünəməxsus rolu vardır. Elə məhz bu amilin zəruriliyini nəzərə alaraq MR üzrə bəzi ərazilərin torpaqlarından və onların MR-in ümumi ərazisindəki xüsusi çəkisindən bəhs etmək istərdik. Qeyd edək ki, regionlar qədimdən bəri suvarılan, becərilən torpaqları əsasən Arazboyu düzənlik sahələridir. Qeyd edək ki, məhz bu baxımdan da regionların əsas əkinçilik bölgəsi elə bu sahədir. Burada onu göstərək ki, Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisinin 32,1 faizini təşkil edən Arazboyu düzənlik zonaya Babək və Şərur rayonları ərazisinin bir hissəsi, Ordubad və Culfa rayonlarının cənub-qərb və qərb hissələri daxil olmaqla, 172,2 min hektarlıq torpaq sahəsi aiddir. Müvafiq hesablamalar apararkən aydın olur ki, bu sahədə təqribən

31129 nəfər əhali çalışmaqdadır. Bu ərazilərdə və çay vadilərində əsasən əkinçilik inkişaf edib.

Ancaq dağlıq zonada isə heyvandarlıq özünü göstərmişdir. Onu göstərək ki, elə məhz əkin sahələrinin 90%-dən çoxu Arazboyu düzənliyinin payına düşür. Müvafiq hesablamalar apararkən aydm olur ki, Naxçıvan MR ərazisinin 29,8%-ni təşkil edən Alçaq dağlıq qurşağa 159,8 min hektarlıq torpaq sahəsi, MR ərazisinin 28,4%-ni təşkil edən Orta dağlıq qurşağa 152,3 min hektarlıq torpaq sahəsi və MR ərazisinin 9,7%-ni təşkil edən Yüksək dağlıq qurşağa isə 52 min hektarlıq torpaq sahəsi düşür.

Hesab edirik ki, ərazidə mövcud olan hər iki amil burada əhalinin məşğulluq probleminin həllində bir-birini tamamlamaqla, bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olmaqla özünəməxsus rola malikdir. Regionda dağlıq və düzənlik sahələrdə geniş miqyasda əlverişli məşğulluq imkanları vardır. Yuxarıda vurğuladıqlarımıza əlavə olaraq və aqrar sahədə əlverişli məşğulluq potensialının mövcud olmasının coğrafi amillərlə qarşılıqlı vəhdət təşkil etməsini və buna görə də iqtisadi fəaliyyətin səmərəlilik xarakteristikasını aşağıdakı cədvəl vasitəsi ilə (cədvəl 2.2.) göstərmək olar:

Cədvəl 2.1

Naxçıvan Muxtar Respublikasında kənd təsərrüfatı sahələrinin ərazi üzrə səciyyəsi

Nö	Yüksəklik qurşaqları	Sahəsi (km ² -lə)	Xüsusi çəkisi (faizlə)	Təsərrüfat sahələrinin yerləşdirilməsinin qiymətləndirilməsi
1	Arazboyu düzənlik qurşaq (600-1000-1200 m)	1720	32,1	Tütün, bostan-tərəvəz, meyvə, üzüm, taxıl və yem bitkilərinin yetişdirilməsi üçün əlverişlidir.
2	Alçaq dağlıq qurşaq (1200-1800 m)	1600	29,8	Tütün, meyvə, üzüm, tərəvəz, taxıl bitkilərinin və arıçılığın inkişafı üçün əlverişlidir.
3	Orta dağlıq qurşaq (1800-2500 m)	1523	28,4	Bağçılığm, ətlik-südlük heyvandarlığın və yem bitkilərinin yetişdirilməsi üçün əlverişlidir.

4	Yüksək dağlıq qurşaq (2500-3000 m və ondan yüksək sahələr)	523	9,7	Heyvandarlıqda yay otlaqlarının təmayülü kimi istifadəyə əlverişlidir.
---	--	-----	-----	---

MR ərazisində insanlar ta qədimdən üzü bəri əkinçiliklə məşğul olmuşdur. Təsadüfi deyildir ki, elə məhz burada torpaq əmələgəlmə prosesində insanın təsərrüfat fəaliyyətinin böyük rolu vardır. Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisində 15 torpaq tipi və növü vardır. Bunları aşağıdakı kimi vermək olar;

1) çimli dağ-çəmən torpaqları: bu torpaqlarda əsasən ot-çəmən bitkiləri yaxşı inkişaf edib. Buna görə də həmin sahələrdən yay otlaqları kimi istifadə etmək mümkündür;

2) dağ-çəmən bozqır torpaqları: bu torpaqların lıəm heyvandarlığa həm də əkinçiliyə yararlılığı çoxdur;

3) dağ-çəmən-meşə torpaqları: bunlardan əsasən meşələrin inkişaf etdirilməsində istifadə oluna bilər, həm də həmin torpaqlarda nəmlənmə üstünlüyü vardır;

4) dağ-meşə-qəhvəyi torpaqlar: bu cür torpaqlarda suvarılan meyvə bağları, əkin sahələri mövcuddur. Qeyd edək ki, bu torpaqlardan da kənd təsərrüfatında geniş istifadə olunur;

5) dağ-qara torpaqlar: bunun əsas xüsusiyyətləri əkinçilikdə istifadə olunması ilə izah oluna və xarakterizə edilə bilər;

6) dağ-şabalıdı torpaqlar: bu cür torpaqların əkinçiliyə uyğun müsbət cəhətləri mövcuddur;

7) açıqdağ şabalıdı torpaqları: əsasən dəmyə taxılçılığının inkişafına əlverişlidir;

8) şabalıdı torpaqlar: suvarma imkanları bol olan torpaqlardır. Buna görə də bu torpaqlardan qədimdən istifadə edilməyə başlanmışdır;

9) açıq şabalıdı torpaqlar: bu torpaqlar da başlıca olaraq suvarma imkanlarına malik olmaqla həmin şəraitdə becərilir. Burada əsas etibarilə taxıl, tərəvəz, və bəzən

də tütün əkmək məqsədüuyğun hesab olunur;

10) boz qonur torpaqlar: bu torpaqların da kənd təsərrüfatının inkişafı sahəsində rolu ola bilər;

11) boz torpaqlar: Muxtar Respublikanın düzənlik hissəsində olmaqla, müxtəlif dərəcədə suvarılmış və becərilmiş boz torpaqlar üstünlük təşkil edir

12) qədimdən suvarılan boz torpaqlar: MR ərazisində çox geniş bir sahəni əhatə edir. Adından göründüyü kimi, bu torpaqların əsas hissədi suvarılır. Suvarılan əhəldə çəmən torpaqları düzənliyin bir qədər çökmüş hissələrində inkişaf etmişdir;

13) şoran torpaqlar;

14) çəmən torpaqları;

15) çəmən bataqlı torpaqlar.

Qeyd olunan hər tiç torpaq növü də (13-cü; 14-cü; 15-ci) ümumi iqtisadi potensialın artırılması istiqamətində mühüm əhəmiyyətə malik ola bilər. Təbiidir ki, torpaq aqrar sahənin ən vacib ünsürüdür. Bu baxımdan da istifadə üçün az yararlı torpaqların yararlı vəziyyətə gətirilməsi üçün ona aqrotexniki vasitələrlə qulluq edilməsi ən vacib məsələ hesab oluna bilər. Torpağın yaxşı şumlanması, yumşaldılması, vaxtında gübrələnilib suvarılması, eyni zamanda digər qida maddələri ilə lazımınca təmin olunması onun münbitliyinin daha yüksək olmasına səbəb olar (27, s. 26), Məhz şoran torpaqların münbit vəziyyətə gətirilməsi üçün tədbirlərin həyata keçirilməsi böyük məşğulluq potensialı yarada bilər.

Çəmən torpaqlarının tərkibində (əsasən Araz çayına yaxın olan hissələrdə) yeraltı sular vardır ki, bu da imkan verir ki, ərazidə çəmən-ot bitkilərinin inkişafına münbit şərait yaransın.

2.2 Region iqtisadiyyatının aqrar sferasında əhalinin məşğulluq potensialının təhlili

Yuxarıda qeyd etdiyimiz imkanlardan görünür ki, Naxçıvan Muxtar

Respublikasının iqtisadiyyatı aqrar sahədə özünim, müxtəlif məşğulluq istiqamətlərini təmin etmək iqtidarındadır. Söz yox ki, burada torpaq amillərinin rolu çox böyükdür. Çünki, torpaqların münbitliyi, tərkibinin əlverişliliyi buradakı iqtisadi fəaliyyətin təmin edilməsinə geniş imkanlar açır. Elə məhz muxtar respublikanın torpaq və iqlim şəraiti imkan verir ki, ərazidə bir az əvvəl vurğulanan rayonların ixtisaslaşmasına münbit zəmin yaradılsın. Buna görə də artıq göstəriləndi kimi Arazboyu düzənlikdə əsasən taxıl, tütün, şəkər çuğunduru, yem bitkiləri, bostan bitkiləri, dağətəyi zonada taxıl, tütün və meyvəçilik inkişaf etdirilir. Alçaq və oita dağlıq sahənin yamaclarında isə meyvə bağları salınır və yem bitkiləri əkilir [27, s. 155]. Fikrimizcə, Regionlarda aqrar sahədə əhəlinin məşğulluq imkanlarının səmərəli şəkildə təmin olunması üçün aşağıdakı istiqamətlərdə əməli işlər həyata keçirilməlidir:

1) kənd yerlərində infrastruktur tədbirlərinin geniş vüsət almasına diqqətlə yanaşmaq: suvarma potensialının təkmilləşdirilməsi, maddi texniki təminatın yaxşılaşdırılması və s;

2) insanların malik olduqları torpaqların təbii fəlakətlərdən qorunması üçün operativ tədbirlərin həyata keçirilməsi.

Bunu ona görə qeyd edirik ki, elə hallar olur ki, çay kənarlarında yerləşən torpaq sahələri su səviyyəsinin qalxması, çay kənarının aşınması (sellər, uçqunlar və digər hadisələr də aid olmaqla) nəticəsində yox olur. Təbiidir ki, bu da öz növbəsində insanların məşğulluq imkanlarının məhdudlaşmasına gətirib çıxara bilər. Çox vaxt çaylara gələn sellər çayın istiqamətini dəyişərək ot sahələrinin və digər həyətyanı ərazilərin zay olmasına şərait yaradır. Buna görə də müvafiq texnikalardan istifadə etməklə çayların əvvəlki və ya mümkün istiqamətini bərpa etməklə sözü gedən məsələnin həll edilməsi zəruridir;

3) kəndlinin istehsal etdiyi məhsulun təhvil verilməsini təmin etmək üçün müvafiq alış məntəqələrinin zəruriliyi də diqqəti cəlb edir. Belə olarsa, onda kənd təsərrüfatı məhsullarının artım tempi də öz yüksək səviyyəsini daim saxlayacaq.

Məsələn: regionun torpaq və iqlim şəraitini nəzərə alaraq burada üzümçülüyn inkişafını məhz bu yolla təmin etmək mümkün ola bilər. Bunu digər məhsullar üçün də aid etmək olar.

Bütün dövrlərdə ən mühüm və əhəmiyyətli məsələlərdən biri torpaq sahələrinin suvarılmasından və bu prosesdə göstərilən çayların rolundan ibarətdir. Burada bir məqam qeyd edək ki, torpaq və relyef əlverişliliyi və səmərəliliyi baxımından aparılan tədqiqatlardan gələnən qənaətə əsasən MR-də suvarılan torpaq sahəsini 97000 hektara qədər çatdırmaq mümkündür. Bir çox alimlərimizin apardıqları elmi tədqiqat və digər araşdırmaların, hesablamaların nəticələrinə görə Arpaçay hövzəsində 49300, Naxçıvançay hövzəsində 29500, Əlincəçay hövzəsində 7300 hektarlıq suvarılan torpaq sahəsini kənd təsərrüfatının istifadəsinə vermək mümkündür [27, s. 162]. Kənd təsərrüfatında məhsul istehsalının artırılması və bununla da əhalinin məşğulluq probleminin səmərəli və faydalı həlli istiqamətində işlərin düzgün qurulması və məhsuldar nəticələrlə müşayiət olunması suvarma sistemləri və şəbəkəsinin yaradılmasından olduqca çox asılıdır. Bu baxımdan da qeyd edək ki, hal hazırda MR-də suvarılan torpaq sahəsi 58157 hektara bərabərdir ki, bunun da 55417 hektarı əkin sahəsi, 2740 hektarı isə çox illik əkmələrdir [27, s. 165]. Ümumiyyətlə, MR-in çayları vasitəsi ilə suvarılan torpaq sahələrini aşağıdakı kimi göstərmək olar:

Cədvəl 2.2

Naxçıvan MR-in çaylar vasitəsi ilə suvarılan torpaq sahələri

№	Çayların adları	Suvarılan torpaq sahəsi (hektar)
1	Arpaçay	49299
2	Naxçıvançay və Cəhriçay	29457
3	Əlincəçay	7320
4	Qaradərə	2579
5	Gilançay	1890
6	Düylünçay	1900
7	Vənəndçay	1620
8	Əylisçay	1520
9	Ordubadçay	1120

Mənbə: S.Babayev Məxçivan MR-in coğrafiyası. Bakı: Elm, 1999, 226s

Naxçıvan Muxtar Respublikasının torpaqlarının suvarma suyuna olan tələbatının faydalı təminatı sahəsində su anbarlarının da müstəsna əhəmiyyəti vardır. Bunu cədvəl 2.3.-nün məlumatlarından daha aydın müşahidə etmək mümkündür:

Cədvəl 2.3

Naxçıvan Muxtar Respublikasının su anbarları, sūtuturları və onlar vasitəsi ilə suvarılan əkin sahələri

№	Su anbarlarının və su tutarların adı	İstifadəyə verildiyi tarix	Layihə gücü (mln. kub. metr)	Bəndin hündürlüyü (metr)	Su anbarının altında olan əkin sahəsi (ha)
1	Araz su anbarı	1971	1254.0	40,0	-
Şərur rayonu üzrə					
2	Arpaçay	1977	150,0	66,0	17370,0
3		1985	0.2	8,0	2,0
Babək rayonu üzrə					
4	Heydər Əliyev (Vayxır)	2005	100,0	70,5	16830,0
5	Sirab	1980	12,7	22,0	2700,0
6	Uzunoba	1961	8,0	17,7	1730,0
7	Nehrəm	1965	6,0	14,0	1540,0
8	Qahab	1940	1,0	7,0	33,0
9	Dizə	1970	0,24	5,0	17,0
10	Cəhri-1	1979	0,8	10,0	16,0
11	Cəhri-2	1980	1,2	16,0	21,0
12	Cəhri-3	1981	0,6	9,0	18,0
13	Məzrə	1982	1,0	6,0	200
14	Payız	1982	0,6	14,0	23,0
Şahbuz rayonu üzrə					
15	Batabat-0 (üzən ada)	1923	0,8	15,0	10,0
16	Batabat-1	1939	0,28	9,0	6,5
17	Batabat-2 (zor bulaq)	1930	0,5	10,0	20,0
18	Qanlı-göl	1864	0,85	14,0	14,7
19	Salvartı	1950	1,0	14,0	—
20	Nur su	1971	0,6	11,0	6,0
Culfa rayonu üzrə					
21	Dizə	1985	0,41	12,0	12,2
22	Yaycı	1982	0,5	8,0	12,8
23	Bənəniyar	1990	17,4	53,0	4230,0
Ordubad rayonu üzrə					
24	Gilan	1984	0,25	20,0	7,2

25	Çənnəb	1980	1 0,05	6,0	3,5
26	Dəstə-1	1963	0,4	5,0	17,2
27	Dəstə-2	1981	0,05	3,0	1,8
28	Aza	1985	0,2	20,0	2,5
Kəngərli rayonu üzrə					
29		1997	3,0	8,5	37,0
30	Xök-2	1940	0,7	10,0	9,0
31	Çalxanqala	1940	0,5	6,0	2,6

Tərtib olunmuş cədvəldən də görünür ki, MR-in kənd təsərrüfatında suvarma sistemlərinin rolu və əhəmiyyəti olduqca böyükdür. Bu isə aqrar potensialın genişləndirilməsi imkanlarının mövcudluğundan xəbər verir. Qeyd edək ki, göstərilən faktlar həm də burada insanların fəaliyyət dairəsinin genişlənməsinə, yəni səmərəli məşğulluq imkanlarının daha da artırılmasına xidmət etməkdədir.

Respublikamızda məşğulluq və işsizlik probleminin təhlili zamanı əmək ehtiyatlarının say tərkibinin öyrənilməsinin böyük əhəmiyyəti var. Naxçıvan Muxtar Respublikasında da bu baxımdan həm demoqrafik potensialın inkişafında, həm də təbii ki, əhalinin faydalı məşğulluğunun daha da güclənməsində əmək ehtiyatlarının mövcudluğu mühüm rola malikdir. Aydın məsələdir ki, əmək ehtiyatlarının artımı məşğulluq probleminin yaranması amillərindən biri kimi səciyyələnir. Rəsmi məlumatlara əsasən 01 yanvar 2016-cı il tarixə Naxçıvan Muxtar Respublikasında əmək ehtiyatları 249,4 min nəfər təşkil edir. Göstərmək lazımdır ki, muxtar respublikada əmək ehtiyatlarının artım tempi ümumilikdə respublikamız üzrə orta göstəriciyə nisbətən yüksək olmuşdur.

Cədvəl 2.2

Naxçıvan Muxtar Respublikasının əmək ehtiyatları (min nəfər)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Əmək ehtiyatları, cəmi	1775	213,8	2172	223,1	2263	2283	230,7	237,1	239,1	2425	245,9	249,4
o cümlədən əmək qabiliyyəti i yaşında əmək qabiliyyətli əhalinin sayı	1565	192,6	2123	218,6	220,7	222,7	224,4	229,7	231,7	235,0	238,7	2425

İqtisadiyyatda məşğul olan əmək qabiliyyətli yaşdan yuxarı şəxslər	6,6	6,6	6,6	6,6	6,6	6,6	6,6	6,6	6,6	6,6	6,6	6,6
İqtisadiyyatda məşğul olan yeniyetmələr	0,3	0,6	0,7	0,7	0,7	0,8	0,8	0,8	0,8	0,7	0,7	0,7

Naxçıvan MR Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi yanında Dövlət Məşğulluq Xidmətinin məlumatlarına əsasən 2012-2016-cı illəri əhatə edən müddət ərzində Regionlarda qeydiyyatda olan işsizlər aşağıdakı cədvəldə göstərilmişdir.

Həç şübhəsiz ki, əmək ehtiyatlarının mövcudluğu zəminində yaranan işsizlik halları digər əlavə tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edir. Dövlət Məşğulluq Xidmətləri Orqanları tərəfindən işsizlərin rəsmi qeydiyyatının aparılması, onlara işsiz statusunun verilməsi və müvafiq işlərlə təmin olunması məhz bu qəbildəndir. Təbii ki, işsizlik səviyyəsinin yüksək olduğu yerlərdə sosial göstəricilər aşağı, məşğulluğun səviyyəsi yüksək olan yerlərdə isə sosial vəziyyət yüksək olur. Bu baxımdan da MR-də yaradılmış əlverişli iqtisadi mühit nəticəsində işsiz əhaliyə dövlətin yaxından diqqəti və qayğısı özünü hər addımda göstərməkdədir.

Cədvəl 2.4

Naxçıvan MR Dövlət Məşğulluq Xidməti Orqanları tərəfindən qeydə alınmış işsizlər

№	Məşğulluq mərkəzlərinin adı	Qeydiyyatda alınanlar (nəfər)				
		İllər				
		2012	2013	2014	2015	2016
1	Naxçıvan şəhər MM	746	1021	796	588	236
2	Şərur rayon MM	951	845	802	485	66
3	Babək rayon MM	234	265	277	319	50
4	Ordubad rayon MM	322	470	500	362	60
5	Culfa rayon MM	302	385	496	373	72
6	Şahbuz rayon MM	291	386	461	^30T	55
7	Kəngərli rayon MM	408	456	302	218	6
8	Sədərək rayon MM	231	245	230	J44	15

9	Cəmi:	3485	4073	3864	2790	560
---	-------	------	------	------	------	-----

Göstərmək lazımdır ki, MR-də işsiz əhalinin sayında artımın müşayiət olunması 2013-cü ilə qədər davam etmiş, sonrakı illərdə isə azalmışdır. Qeyd olunan artım göstəricilərini işsiz əhaliyə dövlət qayğısının bir təzahürü kimi baxmaq lazımdır. Çünki, aydın məsələdir ki, işsizlərin məşğulluğunun təmin olunması üçün ilk olaraq onların rəsmi qeydiyyatının aparılması çox zəruridir.

Əhalinin məşğulluq probleminin faydalı həllində iqtisadi fəal əhalinin özünəməxsus rolu vardır. Çünki, təbiidir ki, iqtisadi fəal əhalinin mövcudluğu eyni zamanda məşğul əhalinin də varlığını şərtləndirir. Rəsmi statistikaya müraciət etsək görərik ki, Regionlarda həm iqtisadi fəal əhalinin, həm də onların ümumi ayında məşğul olan əhalinin artım dinamikası özünü açıq şəkildə göstərməkdədir.

2.3 Azərbaycanda məşğulluğun təmin edilməsinin mövcud problemləri

Ölkəmizin bazar iqtisadi sistemində qədəm qoyduğu müasir dövrdə iqtisadiyyatımızın da bu sistemin tələb, qanun və reallıqlarına uyğun şəkildə qurulması və inkişaf etdirilməsi obyektiv zərurətdir. Aydın məsələdir ki, bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə bu sahədə həyata keçiriləcək tədbirlər içərisində ən öndə olanı iqtisadi, o cümlədən aqrar islahatların uğurlu təminatından ibarət idi. Aqrar islahatların keçirilməsi hər şeydən əvvəl iqtisadiyyatımızın bütün sahələri ilə birlikdə məhz kənd təsərrüfatının da müasir şəraitə uyğun təşkil və inkişaf etdirilməsini zəruri edirdi. Elə buna görə idi ki, ölkəmizdə iqtisadi islahatların təməli kənd təsərrüfatı sahəsində baş tutmuş oldu. Bir başa olaraq, aqrar sahədə əhalinin səmərəli məşğulluq imkanlarının genişləndirilməsi və uğurlu nəticələrlə müşayiət

olunmasını təmin etməyi bu böyük tədbirlər daxilində və ən mühüm amillər içərisində göstərmək lazımdır. Çünki, yeni iqtisadi şəraitdə aqrar islahatların başlanmasının məhz bu sahədə əhalinin işsizlik probleminin aradan qaldırılması və məşğulluğunun təmin edilməsində müstəsna əhəmiyyətini vurğulamaq lazımdır.

Tərəddüd etmədən qeyd edə bilərik ki, aqrar islahatlar ümummillə liderimiz Heydər Əliyevin müasir dövrdə xalqımız və dövlətimiz qarşısında ən böyük və tarixi xidməti olmaqla, siyasi fəaliyyətinin ölkəmizə bəxş etdiyi möhtəşəm uğurlarından sadəcə biridir. Respublika səviyyəsində 1995-ci ildən başlanan bu strateji tədbirə əslində ilk dəfə Regionlarda start verilmişdir. Belə ki, hələ Naxçıvan MR Ali Məclisinin Sədri işləyərkən (3 sentyabr 1991-9 iyun 1993-cü illər) Heydər Əliyev tərəfindən 1992-ci il aprel ayının 6-da iki böyük əhəmiyyətli qərar qəbul edildi. Bunlardan biri «Regionlarda zərərlə işləyən kolxoz və sovxozlar haqqında» və ikincisi isə «Rentabelli işləməyən kolxoz və sovxozların ictimai mal-qarasının özəlləşdirilməsi barədə təkliflər haqqında» idi. Qeyd olunan birinci qərarla həyata

Fikrimizcə, regionda məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsində aqrar sahənin intensiv inkişaf etdirilməsinin böyük potensial imkanları mövcuddur və bu imkanlardan istifadə edilməsi kənd əhalisinin məşğulluğunun 2-3% artırılmasına imkan verə bilər.

Qeyd edək ki, gənc əmək ehtiyatlarından istifadə məsələsi mürəkkəb iqtisadi və sosial proses olub, böyük diqqət tələb edir. Nəzərə alsaq ki, ölkə əhalisinin yandan çoxunu uşaq, yeniyetmə və gənclər təşkil edir, onda gənc nəslin əməyə hazırlanması və gənc əmək ehtiyatlarından istifadə probleminin düzgün həlli üçün onların elmi cəhətdən öyrənilməsinin zəruriliyi daha çoxdur. Əsasən vətən qarşısında hərbi xidmət borcunu başa vuran gənclərin müvafiq qanunvericilik ilə tənzimlənməklə müxtəlif işlərlə təmin edilməsi çox ciddi məsələlərdən biridir. İlkin olaraq, ordudan tərxis olunan gənclər-keçmiş hərbiçilər məqsədyönlü iş axtarışına qoşulmaq üçün bunları bilməlidir:

- 1) əmək bazarının mövcud vəziyyətini, gələcəkdə onu hansı istiqamətdə dəyişmək tendensiyasını;
- 2) boş (vakant) iş yerləri, işə düzəltmə və peşə hazırlığını həyata keçirən təşkilatlar barədə;
- 3) əmək bazarında əsas peşələrinə yaxın olan peşə və ixtisaslar barədə, eləcə də tələbat duyulan müəyyən ixtisaslar, bu peşə və ixtisaslara qəbulun şərtləri haqqında,
- 4) peşəyönümü prosesinin ümumi qanunauyğunluğu, eləcə də ayrı-ayrı mərhələlərdə, tətbiq olunmaq qaydaları[18, s. 39].

Ölkəmizin daimi qazandığı hər tərəfli uğur və nailiyyətlər özünü iqtisadi sahədə daha əhatəli şəkildə göstərməkdədir. Qəbul edilmiş Dövlət Proqramları, Prezidentimizin iqtisadi sahədə imzaladığı çox saylı fərman və sərəncamlar və digər qərarlar nəzərdə tutulmuş məqsəd üçün ən etibarlı zəmanətdir.

Bu baxımdan da Ölkəmizdə yaranmış əlverişli şərait iqtisadi siyasətin əsas istiqamətlərinin səmərəli şəkildə müəyyən olunmasına təkan verməkdədir. Günə gündən öz aktuallığını daha da qoruyan əhalinin məşğulluq məsələsi artıq dövlətimizin iqtisadi siyasətinin ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Təbiidir ki, məşğulluq probleminin faydalı həlli hər şeydən əvvəl əmək bazarının formalaşması şəraitində mümkündür. Bütün bu proseslərin uğurlu mövcudluğuna təminat yaradan ölkəmizdə məşğulluq siyasəti özündə əhalinin əmək potensialının mükəmməl, tam reallaşması və inkişafına yönəldilmiş kompleks dövlət tədbirlər sistemini birləşdirir.

Tədqiqatlar sübut edir ki, ölkəmizdə əmək bazarının hərtərəfli olaraq formalaşdırılması üçün gerçək baza mövcuddur. İstər iqtisadçı alimlərimizin apardıqları elmi tədqiqat işlərinin nəticələri, istər dövlətimizin sosial sahədəki məqsədyönlü siyasətinin gücləndirilməsi, istərsə də əmək ehtiyatlarından istifadənin səmərəliliyinin təmin edilməsinə diqqət bu sahədə gələcək böyük uğurlardan xəbər verir.

Ümumiyyətlə, yuxarıdakı faktdan da görünür ki, məqsədyönlü addımların atılması nəticəsində sanballı əmək bazarının təşkil edilməsi ümumilikdə cəmiyyətin

firəvanlığının əsasıdır və ona xidmət edir. Əmək bazarı həm də bazar iqtisadiyyatının əsas forması və ünsürləri kimi bu iqtisadi sistemin geniş əhatə dairəsində formalaşmasına münbit şərait yaradır. Aydınır ki, hər bir iqtisadi sistemin uğurlu nəticələrlə müşayiət edilməsi üçün onun mühüm tərkib hissiləri düzgün təşkil edilməlidir. Məhz əmək bazarı da bazarın əsas formalarından biri kimi çox böyük əhəmiyyətə malikdir. Çünki, burada işlərin düzgün qurulması iqtisadi subyektlərin fəaliyyətinin tənzimlənməsində və səmərəliliklə davam etdirilməsində həlledici rol oynayır.

III FƏSİL. Regionların məşğulluq probleminin həlli yolları

3.1 Regionlarda aqrar sahələrdə struktur dəyişiklərinin əhalinin məşğulluğun səviyyəsinin yüksəldilməsinə təsirinin gücləndirilməsi yolları

Əsas investisiya qoyuluşu obyektı olan aqrar sahədə mövcud problemlərin əksəriyyəti maliyyə vəsaitlərinin çatışmaması ilə bağlıdır. Ümumiyyətlə, böyük kapital tutumlu sahə olan bu mürəkkəb iqtisadi sistemin inkişafı hər il külli miqdarda investisiya qoyuluşları tələb edir. Qeyd etmək lazımdır ki, aqrar sahədə kapital yığımının özü də bilavasitə investisiya qoyuluşlarından asılıdır. Çünki, yalnız investisiya fəallığı nəticəsində bu sahənin dinamik inkişafını təmin etmək və yeni iş yerləri açmaq mümkündür. Ona görə də aqrar sahədə investisiya fəallığı təkcə bu günün deyil həm də gələcəyin problemi kimi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Son illərdə kənd təsərrüfatına ayrılan kreditlərin həcmi ilbəl yüksəlməkdədir. Fikrimizcə, bu müsbət meyl gələcəkdə də saxlanılmalı və daha da inkişaf etdirilməlidir. Bunun üçün isə sözsüz ki, bilavasitə kənd təsərrüfatının özünə investisiya qoyuluşu diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Çünki xammal bazasının inkişafı olmadan, yeni emal müəssisələrinin açılmasına və mövcud istehsal güclərinin tələb olunan səviyyədən artıq modernləşdirilməsinə də ehtiyac yoxdur. Bir sözlə, bu sahədə optimal nisbət, yəni tələb və təklifin tarazlığı gözlənilməli, aqrar sahədə sahibkarlığın inkişafı və kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının artırılması, həmçinin onun iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün daxili və xarici investisiya qoyuluşunun səmərəli mexanizmi formalaşdırılmalıdır. Kənd təsərrüfatının inkişafı nəticəsində emal müəssisələri şəbəkəsinin genişləndirilməsi isə emal sənayesi sahələrində məşğulluğun yüksəldilməsi ilə nəticələnəcəkdir. Deməli, aqrar sahənin inkişafı nəinki kənd təsərrüfatında məşğulluğun artımına, eyni zamanda

zəncirvari olaraq sənaye sahəsində də yeni iş yerlərinin yaradılmasına təsir göstərmək imkanına malikdir. Ona görə də, fikrimizcə, daxili və xarici investisiya fəallığının artırılmasına aqrar sahədə məşğulluğun yüksəldilməsinin vacib şərti və onun dayanıqlı inkişafını müəyyənləşdirən əsas amil kimi baxılmalıdır. Aqrar islahatların başladığı dövrdən institusional dəyişikliklər yolu ilə bu vacib sahəyə irimiqyaslı investisiyaların cəlb olunması tələb olunur. Məhz bu baxımdan, aqrar sahəyə investisiyaların kütləvi axını üçün zəmin yaradılması, hazırkı şəraitdə dövlətin aqrar siyasətinin vacib elementlərindən birini təşkil etməlidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu gün ölkə iqtisadiyyatının aqrar sahəsində Dünya Bankının bir sıra layihələri icra olunur. Bunlardan «Nümunəvi özəl təsərrüfatlar», «Kənd təsərrüfatının inkişafı və kreditləşdirilməsi» (100 milyon ABŞ dolları dəyərində) layihələrini göstərmək olar. 2004-cü ildə isə «Aqrar rayonların kənd icmalarının maliyyələşdirilməsi» layihəsi artıq fəaliyyətə başlamışdır. Bu layihənin dəyəri 22 milyon ABŞ dolları həcmindədir. Məlum olduğu kimi, hazırda Azərbaycanda 3,5 mindən çox kənd mövcuddur və onlarda 850 inindən artıq ailə yaşayır. Şübhəsiz ki, Azərbaycan kəndlərinin bütün problemlərinin xarici investorlar, o cümlədən Dünya Bankının maliyyə vəsaitləri hesabına tam təminatı edilməsi o qədər də real və inandırıcı görünmür. Ona görə də daxili investisiya mənbələrinin aktivləşdirilməsi olduqca vacib məsələdir.

Tədqiqatlardan aydın olur ki, kənd təsərrüfatının inkişafı üçün yaxın illər ərzində bir sıra problemlər aktual olaraq qalacaqdır. Bunlar aqrar sahənin müasir infrastrukturunun inkişafı, müasir aqrar texnologiyanın tətbiqi, regionda yüksək məhsuldarlığa malik kənd təsərrüfatı bitkilərinin toxumçuluğu ilə məşğul olan mərkəzlərin olmaması və s.-dən ibarətdir. Məsələn, muxtar respublikada heyvandarlığın damazlıq işi lazımi səviyyədə təşkil olunmamışdır. Yüksək məhsuldarlığa malik kənd təsərrüfatı heyvanlarının cinslərini yetişdirən müəssisə yoxdur. Belə bir vəziyyət təsərrüfatlarda istehsal olunan məhsulların baha başa gəlməsinə səbəb olur.

Digər tərəfdən, kənd təsərrüfatına daha sərfəli bitki növlərinin istehsalının səmərəsiz olması, strateji məhsulların alış qiymətinin maya dəyəri ilə müqayisədə aşağı olması aqrar sahənin inkişafına və bura zəruri investisiyaların cəlb olunmasına lazımi şərait yaratmır. Odur ki, kənd yerlərində yaşayan əhali öz daxili ehtiyaclarını ödəmək məqsədilə, əsasən heyvandarlıq və bitkiçilik məhsullarının istehsalına üstünlük verirlər. Bu, həm də regionlarda istehsal və sosial infrastrukturun zəif inkişafı ilə də izah olunur. Dünya Bankının və eləcə də başqa xarici iş adamlarının aqrar sahənin inkişafına yönəltdiyi investisiyalar istehsalın inkişafına müəyyən təsir göstərsə də, onun dayanıqlı və intensiv inkişafını təmin etmir.

Ona görə də hesab edirik ki, aqrar sahənin intensiv inkişafını təmin etmək məqsədilə bu sahənin inkişafına xüsusi diqqət ayrılması, xarici investorlar üçün müəyyən stimulların yaradılması, onlara lazımi güzəşt və imtiyazların verilməsi olduqca vacibdir. Qeyd etmək lazımdır ki, aqrar sahədə bazar münasibətlərinin təşəkkül tapması və dayanıqlı inkişafı, investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsində dövlətin rolunun gücləndirilməsini zəruri edir.

Buna görə də bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə iqtisadiyyatda dövlətin rolunun azalmasına baxmayaraq, investisiya siyasətinin işlənilib hazırlanmasında və onun həyata keçirilməsində dövlət tənzimlənməsinin vacib itetiqaqat kimi qalması çox mühümdür. Ümumiyyətlə, aqrar sahədə investisiya siyasəti iqtisadiyyatın struktur dəyişikliklərinin məqsədlərinə tabe etdirilməli və kənd təsərrüfatının bütün sahələrinin balanslaşdırılmış və ahəngdar inkişafının təmin edilməsinə, həmçinin ondan istifadənin səmərəliliyinin artırılmasına yönəldilməlidir. Bazar münasibətləri şəraitində dövlət, aqrar sahənin investisiya təminatının yaxşılaşdırılmasına çevik və məqsədyönlü kredit, vergi və amortizasiya siyasətinin aparılması, elmi cəhətdən əsaslandırılmış qiymətdə qoymanın təmin edilməsi, aqrarlıq imkanlarının genişləndirilməsi, sahibkarlıq fəaliyyətinin stimullaşdırılması və özəlləşdirmədə

investorlara güzəştlərin verilməsi, investisiya və kapital qoyuluşunun prioritet istiqamətlərinin seçilməsi yolu tez tənzimləyici təsir göstərməlidir.

Tədqiqatlar göstərir ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində aqrar sahədə investisiya siyasətinin aşağıdakı prinsiplər əsasında həyata keçirilməsi məqsədmüvafiq sayıla bilər:

- kənd təsərrüfatında investisiya prosesinin ardıcıl olaraq təkmilləşdirilməsi və mərkəzləşdirilməsi, kapital qoyuluşlarının ümumi həcmində ayrı-ayrı müəssisə və təsərrüfatlarının şəxsi vəsaitlərinin payının artırılması, aqroinvestisiyaların maliyyələşdirmə mexanizmlərindən biri kimi amortizasiya bölmələrinin rolunun artırılması;
- mərkəzləşdirilmiş kapital qoyuluşlarının artırılması;
- yerli və xarici investisiyaların müsabiqə əsasında istehsal məqsədlərinə yönəldilməsi;
- investisiyalara yönəldilmiş büdcə vəsaitlərinin düzgün və planlaşdırılmış şəkildə xərclənməsinə dövlət nəzarətinin hərtərəfli gücləndirilməsi;
- dövlət tərəfindən müntəzəm olaraq himayə edilən investisiya layihələrinin sığortalanmasına dair təcrübəsinin genişləndirilməsi və s.

Bütünlükdə investisiya problemlərinin həllinə yeni yanaşmalar aqrar sahədə istehsal potensialının sabitləşdirilməsinə və kənd təsərrüfatının dirçəlməsinə və yeni iş yerlərinin yaradılmasına zəmin yarada bilər. Həmçinin yeni maşınlar sisteminin və qabaqcıl texnologiyanın tətbiqi əsasında kənd təsərrüfatı istehsalının intensivləşdirilməsi, məhsul istehsalının artırılması, kənd əhalisinin yaşayış səviyyəsini təmin edən ölçüdə əmək haqqı ödənişlərinə imkan verə bilər. Belə ki, təsərrüfat subyektlərində torpaqların münbitlik səviyyəsi, istehsal xarakterli obyektlərin tikintisinin smeta dəyərində şəxsi vəsaitlərin payı, kənd təsərrüfatı müəssisə və qurumları tərəfindən realizə olunmuş məhsulların dəyərində yardımçı

təsərrüfatların gəlirlərinin xüsusi çəkisinin artırılması kreditlərin verilməsi dövlət yardımının məntiqi davamı kimi səciyyələndirə bilərik.

Aqrar sahəyə investisiya qoyuluşlarının sürətləndirilməsi xarici kapitalın pay iştirakı ilə aşağıdakı istiqamətlərdə müştərək (birgə) qurumların yaradılması yolu ilə həyata keçirilə bilər:

- tamamilə xarici investitorlara məxsus olan müəssisələrin, onların filial və nümayəndəliklərinin yaradılması;

- torpaqdan və digər bir çox ölkənin resurslarından istifadə hüququnun, həmçinin digər

əmlak hüquqlarının və s.-in əldə edilməsi;

- xarici investitorlar tərəfindən aqrar sahədə müəssisələrin (təsərrüfat subyektlərinin), binaların, qurğuların və əmlak komplekslərinin, müəssisələrdə iştirakçı paylarının, həmçinin səhmlərin, istiqrazların və digər qiymətli kağızların mülkiyyətə alınması və s.

Respublikamızda aqrar sahədə həyata keçirilən əsaslı struktur dəyişikliklərinin gedişində ixrac yönümlü aqrar bölmələrin formalaşması, təşəkkülü və bununla əlaqədar həmin bölmələrə təsirli dövlət yardımının həyata keçirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Fikrimizcə, kənd təsərrüfatı məhsullarının xarici bazarlarda rəqabət qabiliyyətliliyinin təmin olunmasına və aqrar sahədə ölkənin ixrac imkanlarının artırılmasına zəruri stimullar təmin etmək məqsədini nəzərə almaqla, kənd təsərrüfatında müvafiq struktur dəyişdirlərinin həyata keçirilməsi böyük məşğulluq imkanları formalaşdırma bilər.

Müşahidələr göstərir ki, ölkəmizdə bazar münasibətləri inkişaf etdikcə, radikal

iqtisadi islahatların milli iqtisadiyyatın bütün sahələrində, o cümlədən aqrar sahədə getdikcə dərinləşməsi prosesi sürətləndikcə, ölkədə istehsal olunan məhsulların, o cümlədən ərzaq və qida məhsullarının ixracat potensialı da artır. Məlum olduğu kimi, xarici bazarlara çıxarılan kənd təsərrüfatı məhsulları rəqabət qabiliyyətli olmalı, bazar

tələblərini ödəməlidir. Əks halda həmin məhsullar rəqabətə davanı gətirməyəcək, istehlakçılar tərəfindən alınmayacaq və nəticədə həmin məhsullar öz dəyərindən aşağı qiymətə satılaraq, rentabelsiz olacaqlar.

Qeyd etmək lazımdır ki, Regionlarda da bu istiqamətdə (xüsusən də aqrokonsaltinq və məsləhət xidmətləri sahəsində) müəyyən işlər görülsə də, bu tədbirlər hələ də yetərinə deyildir. Ümumiyyətlə, kənd təsərrüfatı məhsullarının ixrac edilməsi sosial iqtisadi baxımdan hər bir ölkə və region üçün əhəmiyyətlidir. İxrac məhsullarının istehsalı, ölkədə istehsal və xidmət infrastrukturunun təkmilləşdirilməsinə, yəni iş yerlərinin açılmasına və sahələrin tarazlı inkişafına təkan verir.

Son illər Respublikanın ümumi idxalında ərzaq məhsullarının xüsusi çəkisi azalması istiqamətində məqsədyönlü addımlar atılmaqdadır. Bu illərdə ərzində əhalininhəyat səviyyəsi yüksəlmiş, ərzaq təminatı yaxşılaşmış, bir sıra kənd təsərrüfatı məhsullarına tələbat tamamilə yerli istehsal hesabına təmin edilmişdir.

Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, son illər ərzində muxtar respublika iqtisadiyyatının digər sahələrində olduğu kimi, aqrar sahədə də ixracat istiqamətində müəyyən irəliləyişlər baş versə də, hələlik böyük ehtiyat mənbələrindən hələ də yetərinə istifadə olunmur. Bu gün aqrar sahənin quruluşunun təkmilləşdirilməsi və bu prosesin xarici iqtisadi əlaqələrin səmərəliləşdirilməsinə tabe edilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu baxımdan, kənd təsərrüfatının ayrı-ayrı bölmələri üzrə investisiya qoyuluşu zamanı, bilavasitə xarici iqtisadi əlaqələrdə iştirak edən perspektivli aqrar qurumların inkişafına xüsusilə üstünlük verilməsi nəzərdə tutulmalıdır.

Eyni zamanda nəzərə almaq lazımdır ki, kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının ixracı istiqamətində xüsusi, həvəsləndirici tədbirlər həyata keçirilməsi vacibdir.

Fikrimizcə, kredit münasibətlərinin islahatının aşağıdakı istiqamətlərdə aparılması məqsədəuyğun hesab oluna bilər:

- 1) kredit sisteminin genişləndirilməsi və keyfiyyətcə təkmilləşdirilməsi; kreditin ənənəvi (kommersiya, istehlak və s.) və müasir (mikrokreditləşdirmə, lizinq, layihəli maliyyələşdirmə) formalarının inkişaf etdirilməsi, müxtəlif maliyyə-kredit vasitələrindən istifadə üə əlaqədar xərclərin aşağı salınması; mühasibat uçotunun beynəlxalq standartlarının tətbiq edilməsi;
- 2) dövlət proqramlarının cari məqsədlərlə maliyyələşdirilməsinə bankların inzibati qaydalarla cəlb olunmasının minimuma endirilməsi; güzəştli kreditləşdirmə istiqamətlərinin azaldılması; məqsədli pul axını yollarına ciddi nəzarət, borcların silinməsi təcrübəsinə son qoyulması və müflisləşmə prosedurundan istifadəyə keçilməsi, rəqabət əsasında böyük maliyyə resurslarının cəlb edilməsi və yerləşdirilməsi;
- 3) bank kreditləşdirilməsinin informasiya infrastrukturunun və reyting agentliklərinin yaradılması;
- 4) müxtəlif müəssisə və qurumların idarə edilməsində kreditor bankların səmərəli iştirakına şəraitin yaradılması (kreditorların iştirak funksiyalarının gücləndirilməsi);
- 5) banklara müddətli depozitlərin cəlb edilməsini təmin edən adekvat şəraitin yaradılması; bu ilk növbədə, əmanətin stimullaşdırılmasının dövlət siyasəti (təminatlı əmanətlər sisteminin və bank sistemində uzunmüddətli resursların formalaşdırılması üçün sığorta şirkətlərinin və özəl maliyyə fondlarının fəal inkişafı, uzunmüddətli kreditləşdirmə üzrə bir neçə bankın yaradılması və onların dövlət tərəfindən dəstəklənməsi, həmçinin sığorta, pensiya təminatı və s. fondların cəlb edilməsi ilə holding tipli uzunmüddətli kreditləşdirmə banklarının yaradılması, dövlət investisiya proqramlarının formalaşmasında bankların iştirakının və onlar üzrə informasiyanın açıqlığının təmin edilməsi) ilə bağlıdır;
- 6) pul vəsaitlərinin toplanması prosesinin genişləndirilməsinə bankların uzunmüddətli kreditləşdirmənin inkişafını, habelə kredit fəaliyyətinin vasitəçilik

əməliyyatları tədavülü sferasından istehsal sferasına istiqamətlənməsini stimullaşdıran güzəştli vergi sisteminin yaradılması; sahibkarlıq və investisiya fəaliyyətinin genişləndirilməsinə, istehsalın yeniləşdirilməsinə istiqamətlənən xərclərin xüsusi çəkisinə uyğun olaraq, bankların mənfəətinə qoyulan vergi dərəcələrinin azaldılması; vergi mükafatlarının tətbiqi, dövlət qiymətli kağızları və bank depozitləri faizinin vergilərdən azad edilməsi;

7) bir sıra investisiya layihələrinin dövlət təminatı sisteminin yaradılması, həmçinin xarici iqtisadi layihələrin uzunmüddətli kreditləşdirilməsi üzrə səlahiyyətə malik idxal-ixrac yönlü bankların yaradılması;

8) hüquqi və kredit risklərinin aşağı salınması üzrə öhdəliklərin yerinə yetirilməsi sisteminin möhkəmləndirilməsi, kreditorların hüquqlarının müdafiəsinin yüksəldilməsi və s. Aqrar sahənin dayanıqlı inkişafında, o cümlədən onun kreditləşdirmə sisteminin genişləndirilməsi və inkişafında lizincj münasibətlərinin özünəməxsus yeri vardır.

Xarici ölkələrin təcrübəsini isə aşağıdakı kimi səciyyələndirmək olar:

Yeni və fəaliyyətdə olan firmalara məsləhət Proqramı. Bu məqsədlə "Kiçik Firmalar Xidməti" tipli xüsusi təşkilatlar da yaradılmışdır ki, onlar da ərazi inkişaf proqramlarının işlənməsi və tətbiqi ilə məşğul olurlar. Bu təşkilatlar Britaniya Sənaye Konfederasiyası ilə birgə kiçik firmalara marketinqin maliyyələşdirməsinin idarə edilməsi sahəsində məsləhətlərin verilməsini nəzərdə tutan şef proqramları tərtib etmişlər. Proqramlar təsdiq edildikdən sonra onların tətbiqi ilə Kiçik Firmalar Xidməti məşğul olur.

II Maliyyə köməyinin göstərilməsi Proqramı. Bu Proqramın bir çox tərkib hissələri vardır. Məsələn, "Qrant sxemi", "Yerli əhəmiyyətli müəssisələrə kömək Agentliyi" (Onlar regional səviyyəli kiçik firmalara maliyyə yardımını göstərən 200-ə qədər müstəqil büroların birləşmiş cəmiyyəti xüsusiyyətini daşıyır); "Müəssisələrin yaradılmasına kömək sxemi" (öz sahibkarlıq fəaliyyətini qurmaq istəyən işsizlərə maliyyə köməyi göstərir)*; "Kreditlərin zəmanəti" (Proqram müvəffəqiyyətlə

fəaliyyət göstərən biznesmenlər hesabına, 3 il müddətinə sığorta mükafatlarının verilməsini nəzərdə tutur). Bunlardan başqa öz biznesini yaratmaq və ya genişləndirmək istəyən gənclərə, kiçik biznes strukturları üçün kadr hazırlayanlara, yerlərdə kiçik sahibkarlığın formalaşması və inkişafı üçün bələdiyyələrə maliyyə yardımı proqramları da tərtib edilib həyata keçirilir.

III. Şotlandiyada, Uelsdə, Şimali İrlandiyada fəaliyyət göstərən kiçik firmalara yardım üzrə ərazi Proqramları. Bu proqramlar müxtəlif sahələri əhatə edir. Məsələn, "Biznesin 'Sikmilləşdirilməsi Xidməti" qeyd edilən regionlarda kiçik firmaların bazar strategiyasının işlənməsinə yardım edir. Yardımın 50%-i marketing tədqiqatlarına, qalan hissəsi kiçik biznesdə çalışanların peşə hazırlığının artırılmasına yönəldilir. Avropa regional inkişaf fondu bu tipli ərazi proqramlarının həyata keçirilməsində iştirak edir və geridə qalmış regionlarda yeni iş yerlərinin yaradılmasında kiçik biznesə kömək edir.

IV. Kiçik firmaların ixrac fəaliyyətini dəstəkləyən proqram. Bu Proqram qurum xüsusi orqan - Britaniya dənizəşan ticarət Bürosu - tərəfindən həyata keçirilir.

Bunlardan əlavə Böyük Britaniya hökuməti "Sahibkarlıq təşəbbüsü" adı altında birləşdirilən və kiçik biznesin inkişafına, onun rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına yönəlmiş bir sıra proqramlar da qəbul etmişdir [12, 26].

Təbii ki, kiçik və orta biznesə kömək üzrə inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsini eynilə respublikamızda tətbiq etmək mümkün deyildir. Ancaq hesab edirik ki, yuxarıda qeyd edilən Proqramların qısa məzmunu ilə tanışlıq onların hər birinin müəyyən dəyişikliklər edilməklə, Azərbaycanda da işlənilib tətbiq edilməsinin mümkünlüyünü göstərir.

3.2 «Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2018-ci illər) əsas xüsusiyyətləri, tətbiqi və nəticələri

Regionların iqtisadiyyatı ilə bağlı Dövlət Proqramlarına keçmədən öncə Azərbaycan iqtisadiyyatının ümumi analizini aparmaq yerinə düşər. Azərbaycan Respublikası olduqca çətin bir siyasi-iqtisadi reallıqlar fonunda dünya xəritəsinə daxil olmuşdur. Azərbaycan iqtisadiyyatı Heydər Əliyevin respublika rəhbərliyinə gəlməsinə qədər tənəzzül dövrü yaşayırdı. Ancaq Ümummilli Liderin qayıdışı ilə respublika iqtisadiyyatında islahatlar və qalxınma dövrü başladı. Həyata keçirdiyi İlk iqtisadi İslahatlar zamanı hökumətin qarşısına qoyduğu əsas məqsədlər istehsalın tənəzzülünün qarşısını almaq, həyat səviyyəsinin aşağı düşməsinin dayandırmaq idi. İlk mərhələləri keçmədən öncə iqtisadi nəticələrin yüksəlişinə nail olmaq mümkün deyildir.

İqtisadi islahatlar isə həmçinin yeni idarəetmə qaydalarının tətbiqini labüd edirdi. Yeni idarəetmənin toxunacağı məsələlərdən biri də maliyyə münasibətlərinin tənzim olunması idi. Müəssisələrdə, banklarda və digər iqtisadi qurumlarda maliyyə nəzarəti artıq yeni metodlarla həyata keçirilməli idi. İnzibati-amirlik sistemindən qalan üsullar tətbiqliliyini itirmişdilər.

Azərbaycan Respublikası hökuməti başa düşürdü ki, iqtisadi islahatların özü çətinliklərsiz ötürməyəcəkdi. Belə ki, bəzi tədbirlər ağır olsa da zəruri idi. Onların həyata keçirilməsi iqtisadi inkişafa zəmin yaradırdı. Belə tədbirlərdən biri də qiymətlərin liberallaşdırılması idi. Qiymətlərin liberallaşdırılması sosial narazılıqla müşahidə olunsa da zəruri idi. Tənzimlənən qiymət siyasəti azad bazar münasibətlərinin respublikada təşəkkül tapması qarşısında bir maneə bazarının

çevikliyi və iş qüvvəsinin səfərbərliyə alınması; təbii işsizliyin mövcudluğu; əmək bazarının tənzimlənməsi.

İnkişaf etmiş ölkələrin praktikasını göstərir ki, məşğulluğun tənzimlənməsinə istiqamətlənən tədbirlər aktiv və passiv xarakter daşıyır. Məşğulluğun, passiv tənzimlənməsi əsasən işsizlərə müavinatlərin verilməsini, əmək bazarında işçi qüvvəsi təklifinin məhdudlaşdırılması ilə bağlı tədbirləri özündə əks etdirir.

Hər hansı bir ölkədə işsizliyin səviyyəsinin artımı çoxsaylı problemlər doğurur ki, bu da son nəticədə cəmiyyətdə qeyri sabitliyə, İctimai-siyasi gərginliklərin yaranmasına və bütövlükdə dövlətin strateji maraqlarına destruktiv təsirlərin güclənməsini şərtləndirir. İşsizliyin səviyyəsinin genişlənməsi səmərəli məşğulluğun təmin edilməsindən yaranır. Cəmiyyətdə effektiv məşğulluq təmin edilmədikdə dövlət ölkə əhalisinin yaşama imkanlarını təmin etmək məqsədilə zəruri transferlər həyata keçirmək məcburiyyətində qalır ki, bu da iqtisadiyyatın təsərrüfat subyektlərinin ağırlıq mərkəzinin büdcəyə doğru yönəlməsinə gətirib çıxarır.

Əmək potensialının istifadəsindən danışarkən əmək haqqının müasir konsepsiyasına baxmaq vacibdir. Bu konsepsiyalardan biri də əmək haqqının neoklassik konsepsiyasıdır. Neoklassik konsepsiyaya görə çevik əmək haqqı iqtisadi rifahdan asılı olaraq dəyişməli və əmək bazarındakı dəyişikliklərə həssas olmalıdır. Bununla çevik əmək haqqını iki növə bölürlər. Makroiqtisadi, iqtisadi tsiklə həssas və mikroiqtisadi - işçinin fəaliyyətinin nəticələrinə və müəssisənin firmanın iqtisadi vəziyyətinə həssas olan əmək haqqı.

Məlumdur ki, iqtisadi böhran baş verdikdə əməyə tələb də aşağı düşür. Bu zaman qısamüddətli tarazlığı saxlamaq üçün ya əmək haqqı da aşağı salınır, yaxud da müəssisə işçilərin sayı ixtisar edilir. Bundan başqa əmək haqqının aşağı salınması müəssisənin xərclərini də azaldır. İşçilərin gəlirlərinin əhəmiyyətli hissəsinin qorunması firmanın tənəzzül mərhələsindən yüksəlmə mərhələsinə keçməsinə imkan verir. Analoji

olaraq təkrar istehsal halında çevik əmək haqqı və çevik qiymət məcmu halda əlavə məşğulluğu azaldır ÜDM tam məşğulluq səviyyəsinə çatdırır.

Qeyri çevik əmək haqqının tətbiqi zamanı nə baş verir. Tənəzzül əməyə tələbi azaldır. Lakin həmkarların və dövlətin təsiri ilə əmək haqqının səviyyəsi əvvəlki kimi saxlanılır. Bu zaman satış həcmi azalan müəssisənin gəliri də aşağı düşür və işçilərə əvvəlki əmək haqqını vermək imkanı olmur. Nəticədə İşçilərin sayının azaldılması məcburiyyətində qalır. Bu isə əmək bazarında iş qüvvəsi artıqlığı, başqa sözlə işsizlik yaradır, əmək haqqının aşağı salınmaması məcmu halda qiymətin də qeyri çevik olmasına səbəb olur və böhranın müddətini artırır.

Hesab edirik ki, əmək bazarında işçinin peşə-ixtisas səviyyəsi ilə təklif olunan iş yerləri arasında tarazlıq yaradıldığı halda əmək bazarında səmərəli məşğulluq təmin olunur. Bu zaman nəzərə almaq lazımdır ki, təklif olunan iş yerləri əhalinin tələbatına uyğun və iqtisadi cəhətdən münasib olmalıdır. Yəni elm və texnikanın son nailiyyətlərinin tətbiq edildiyi, yüksək əmək məhsuldarlığına və gəlir aidə etməyə, insana öz şəxsi maraqlarını reallaşdırmağa, işçinin özünün və ailəsinin normal qaydada yaşamasına imkan verən məhsuldar iş yerləri nəzərdə tutulur. Bu cür məşğulluqdan əldə olunan gəlirlər minimal standartlar (yaşayış minimumu) üzrə insanın yaşamasına imkan verməlidir.(19, s. 130-131)

Tam və səmərəli məşğulluğa keçid, aşağı effektiv əməkdə çalışanların sosial müdafiəsi, tam əmək azadlığı və bilik seçiminə imkan verən bazar sistemində maddəli əməyin liberallaşması, əmək qanunvericiliyində bazar iqtisadiyyatının tələblərinə cavab verən köklü islahatların aparılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Hər bir insan özünün nadir məhsulu olan iş qüvvəsi üzərində sahibik hüququna malikdir. Onun qiyməti qabiliyyətindən, təhsilindən, ixtisasından, peşəsindən və təcrübəsindən, başqa sözlə intellektual səviyyəsindən asılı olaraq formalaşır.(11, s. 64)

Keçid dövründə əhalinin səmərəli məşğulluğunun təmin edilməsi miqrasiyanın tənzimlənməsindən keçmiş ittifaqın eyni zamanda uzaq xaricdən respublikamıza gəlmiş əmək qabiliyyətli əhalinin uçota alınmasından da bilavasitə asılıdır.

Azərbaycanın Avropaya inteqrasiyası onun beynəlxalq aləmdə daha geniş və çoxtərəfli iqtisadi əməkdaşlığa, dünya təsərrüfat sisteminə sıx qovuşması üçün böyük imkanlar açır. Bu mərhələ qısa zaman əhatə etməsinə baxmayaraq, ölkənin sosial iqtisadi inkişafında qazanılan nailiyyətlər son dərəcə diqqətə layiqdir. Hər şeydən əvvəl, iqtisadiyyatın dirçəldilməsinin təməlində bazar münasibətləri sisteminin tələblərinə uyğun düzgün və ardıcıl iqtisadi islahatların aparılması durur. Bu məqsədlə Milli Məclis tərəfindən onlarla iqtisadi qanun qəbul edilmişdir. Qanunlara müvafiq olaraq iqtisadi islahatlar mərhələ şəkildə həyata keçirilir. Artıq kiçik müəssisələrin özəlləşdirilməsi başa çatdırılmış, yüzlərlə səhmdar cəmiyyət yaradılmışdır. Aqrar islahatlar nəticəsində mövcud torpaq fondu dövlət bələdiyyə və şəxsi mülkiyyətçilər arasında bölünmüşdür. Milli sahibkarlığın inkişafı üçün zəruri hüquqi-normativ bazanın və əlverişli mühitin yaradılması istiqamətində geniş tədbirlər həyata keçirilmiş, maliyyə-bank və pul-kredit sistemində aparılan islahatlar ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf zəminini xeyli möhkəmləndirmişdir.

Məşğulluq Strategiyası Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 20 fevral 2003-cü il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş «2003-2005-ci illər üçün Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə Dövlət Proqramına, «Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 24 noyabr 2003-cü il tarixli Fərmanına, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 fevral 2004-cü il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramına (2004-2008-ci illər)» əsaslanaraq hazırlanmışdır.

Strategiya məşğulluq sahəsində beynəlxalq hüquqi normalara, o cümlədən, ölkə tərəfindən ratifikasiya edilmiş Avropa Sosial Xartiyasına uyğun milli qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsinə, əmək bazarında işçi qüvvəsinin keyfiyyətinin və rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinə, peşə hazırlığı sisteminin səmərəliliyinin artırılmasına, regional əmək bazarlarının inkişaf etdirilməsinə, məşğulluq siyasətinin həyata keçirilməsi məqsədi ilə maliyyə vəsaitlərinin istifadə edilməsinin və Məşğulluq Xidmətinin fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə, sosial tərəfdaşlığın inkişafına, yeni iş yerlərinin açılmasına və əhalinin səmərəli məşğulluğunun təmin edilməsinə yönəldilmiş dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərini müəyyən edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, peşə biliklərinin köhnəlməsi məsələləri V. S. Borovik, E.E.Yermakova və V. A. Poxvoşev tərəfindən hazırlanmış «Əhalinin məşğulluğu» adlı dərs vəsaitində əks olunmuşdur və orada qeyd olunur ki, «qərb tədqiqatçılarının hesablamalarına görə, hər il dünya təsərrüfatında 500-dən artıq köhnə peşə məhv olub gedir və 600-dən artıq yeni peşə yaranır. Əgər əvvəllər ali təhsil 20-25 illik praktiki fəaliyyət üçün kifayət edirdisə, indi onun səmərəliliyinin ən optimal müddəti 5-7 il təşkil edir. Elmi-texniki tərəqqini müəyyən edən sahələrdə isə bu rəqəm - hətta 2-3 ilə bərabərdir. Bu onu göstərir ki, bir sıra sahələrdə innovasiya tsikli mütəxəssislərin hazırlanması vaxtından qısaadır» (35, s. 96)

Bununla yanaşı əmək bazarının müxtəlif modellərinin mövcudluğu bu sahədə ümumi inkişaf meyillərinin olduğunu istisna etmir. Əmək ehtiyatlarının və kadrların bilavasitə müəssisə və qurumlarda formalaşması və püxtələşməsi prosesi əmək bazarının yapon modelinə əsaslanır. Bu model son vaxtlar ABŞ və digər Qərb ölkələrində də geniş tətbiq olunmaqdadır. Yapon modelinin tətbiqi zamanı şirkətdə çalışan işçilərin həvəsləndirilməsi məqsədilə bir sıra tədbirlər, məsələn, işçilərə dövlət tərəfindən verilən pensiyalara əlavə olaraq müavinətlərin verilməsi, onların sığorta edilməsi, habelə işçilərə əmək stajına görə əlavələrin verilməsi və s. həyata keçirilir.

Rəhbərlik tərəfindən atılan bu addımlar, istehsal və xidmət prosesində yüksək nəticələr əldə etməyə, məhsulun rəqabət qabiliyyətliyini yüksəltməyə, ən başlıcası isə çevik və möhkəm kadr siyasətini həyata keçirməyə imkan verir.

Bazar iqtisadiyyatının ən üstün cəhəti kimi nəzərdə tutulan özü-özünə tənzimlənmə ideyasını, Keyns öz "səmərəli tələb" nəzəriyyəsi ilə birləşdirərək sübut etdi ki, iqtisadi resurslardan yalnız dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi ilə daha səmərəli istifadə etmək olur. Məhz bu əsasdan da Amerika məktəbinin nümayəndələri göstərdilər ki, iqtisadi konyukturadan asılı olaraq dövlət öz xərclərindən manevredici formada istifadə edə bilər. Belə ki, iqtisadiyyatın yüksələn şərətdə investorlar məhdudlaşır. Lakin aşağı endiyi şərətdə yüksəlir. Bununla əlaqədar olaraq dövlət büdcəsinin iqtisadi artımın, iqtisadiyyatın tənzimlənməsinin əsas mexanizmi olduğunu göstərirdilər.

Məşğulluğun aktiv tənzimlənməsi yeni iş yerlərinin açılması üçün əlverişli şərait yaraldması, işçi qüvvəsinin ixtisas səviyyəsinin artırılması və s. kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur.

Çevik əmək bazarı şəraitində passiv məşğulluq siyasətinin həyata keçirilməsi özünü qismən doğruldu. Lakin bu zaman müsbət iqtisadi perspektivlər, iş yerlərinin artımı və s. mühüm şərtlər təmin olunmalıdır. Eyni zamanda, qeyd etməliyik ki, bu siyasət-uzunmüddətli işsizliyin artımına və bu problemlərin kəskinləşməsinə, həmçinin digər neqativ sosial-iqtisadi nəticələrə gətirib çıxarır.

Məşğulluq siyasətinin mühüm tərkib hissəsini, işsizlikdən müdafiə siyasəti təşkil edir. Bu isə işsizlikdən müdafiə sisteminin tam inkişafına yönələn tədbirlərin məcmusudur.

Bütün təsərrüfat sahələrində müəyyən edilmiş kateqoriyalı vətəndaşlar üçün, məsələn, uşaq analar üçün məşğulluğun çevik formalarından (qısa iş günü, qısa iş həftəsi) istifadə səviyyəsini genişləndirmək lazımdır. Bu, uyğun iş yerinə növbə ərzində əlavə kapital qoymadan daha çox işçi cəlb etməyə imkan verir. Hesablamalara görə belə şəraitdə 30 min nəfəri işlə təmin etmək mümkündür.

İşdən azad olunmuş ali təhsilli mütəxəssislərin məşğulluq məsələsini həll etmək üçün onların ixtisaslarını dəyişmək və artırmaq olar ki, bu həm də xalq təhsili sahəsində, TPM-də və kənd məktəblərində əlavə iş yerlərinin açılmasına kömək edər.

Azərbaycan Respublikasında əmək bazarı siyasətinin aparıcı istiqamətlərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- əhalinin fərdi məşğulluğunun inkişafı;
- şəhər və kənd rayonlarında məşğulluq mərkəzinin yaradılması və texniki təchizatı;
- cəmiyyətin informasiya ilə təmin edilməsinin dövlət proqramının əsas hissələrindən biri kimi əmək ehtiyatlarının uçotu və bölgüsü üzrə informasiya, hesablamanın vahid sisteminin mərhələli təşəkkülü;
- yaşlı əmək qabiliyyətli əhalinin ixtisaslaşdırma və yenidən ixtisaslaşdırılması ilə məşğul olan tədris mərkəzinin yaradılması;
- dövlət məşğulluğa kömək fondunun formalaşdırılması;
- birbaşa yerində haqqı ödənilən ictimai işlərin təşkili.
- əhalinin fərdi məşğulluğunun təşkili.

Digər bazar növlərindən fərqli olaraq əmək bazarı müəyyən mənada özündə dövlətin iqtisadi siyasətində əks etdirir. Əmək bazarı siyasəti, bazar infrastrukturunun yaradılmasından asılıdır ki, bu da uzun müddət işsiz qalmağa imkan vermir və gələcək illərdə əhalinin məşğulluq vəziyyətinin ehtimal olunan səviyyəsi üçün işçilərin hazırlanmasını tələb edir.

Yuxarıda qeyd edilən vəzifələrin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi məqsədilə "Azərbaycan Respublikası məşğulluq strategiyasının həyata keçirilməsi üzrə Dövlət Proqramı (2007-2010-cu illər)"-nda bir sıra vəzifələr müəyyən edilmişdir. Bunların ən mühümlərinə aşağıdakılar daxildir: rəqabətli qeyri-neft sektorunun sürətli inkişafı məqsədi ilə müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi; səmərəli məşğulluğun və əmək məhsuldarlığının artımına nail olmaq üçün müvafiq tədbirlərinin həyata keçirilməsi;

sahibkarlığın inkişafına mane olan problemləri aradan qaldırmaq, xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçılarına sağlam rəqabət şəraiti yaratmaq sahəsində müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsinin davam etdirilməsi; kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərində yeni texnologiyaların tətbiqinin stimull aşdın İması və yerli xammaldan istehsal olunan məhsulun rəqabət səviyyəsinin yüksəldilməsi; sahibkarlığın inkişafına, investisiya axınına, yeni iş yerlərinin yaradılmasına, daxili bazarı qorumaqla mövcud iş yerlərinin saxlanılmasına və inkişaf etdirilməsinə təminat yaratmaq məqsədi ilə müvafiq qanunvericilik aktlarına əlavə və dəyişikliklər edilməsi; sosial müdafiəyə xüsusi ehtiyacı olan və işə düzəlməkdən çətinlik çəkən vətəndaşları işlə təmin edən işə götürənləri həvəsləndirmək məqsədilə mövcud qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi; məşğulluğu stimullaşdıran institusional mühitin formalaşdırılması; təklif olunan iş qüvvəsi işə mövcud iş yerlərinin sayı arasında tarazlığı təmin edən şərait yaradılması; tarazlaşdırılmış investisiya və vergi siyasətini həyata keçirmək yolu ilə iş yerlərinə olan tələbatın ödənilməsi; daxili və xarici miqrasiya proseslərinin tənzimlənməsi yolu ilə əmək bazarının inkişaf etdirilməsi; əmək miqrasiyası sahəsində idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi; peşə hazırlığı (yenidən hazırlıq), boş iş yerləri, hələ də rayonlarda iş qüvvəsi barədə konkret təkliflərə dair informasiyanın hər bir vətəndaş tərəfindən əldə edilməsi üçün əmək bazarının analitik informasiya sisteminin yaradılması və tətbiq alınması; ərazi sosial-iqtisadi inkişaf və məşğulluq proqramının hazırlanıb həyata keçirilməsi; kəndli (fermer), ailə kəndli təsərrüfatlarının, kooperativlərin, kiçik müəssisələrin inkişaf etdirilməsi və genişləndirilməsi məqsədi ilə regionlarda maliyyə infrastrukturunun yaradılması; İş qüvvəsinin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması və əmək bazarında rəqabət qabiliyyətli kadr potensialının yaradılması; əmək bazarında yaranmış vəziyyəti təhlil etməklə və dəqiq proqramlaşdırma apararaq müxtəlif ixtisaslı kadrlara olan tələbatın müəyyənəşdirilməsi; əmək bazarında rəqabət qabiliyyətli kadrların hazırlanması məqsədi ilə peşə təhsilli sisteminin təkmilləşdirilməsi; iş yerində təhsilin davam etdirilməsi, fasiləsiz peşə təhsilli sisteminin daha da təkmilləşdirilməsi,

mütərəqqi təhsil formalarının (məsafədən təhsil, modul tədrisi) tətbiqi; insan amilinin inkişafına yönəldilmiş investisiyalann cəlb edilməsi üçün imkanların müəyyənləşdirilməsi; layiqli əməyin təmin edilməsinə istiqamətləndirilmiş davamlı inkişafın əldə edilməsi (əməyin ödənilməsi sistemin təkmilləşdirilməsi, iqtisadiyyatın inkişafından asılı olaraq, minimum əmək haqqının mərhələlərlə minimum yaşayış standartlarına çatdırılması və s.); gənclərin məşğulluğunun inkişaf etdirilməsi məqsədi ilə onlar üçün peşə hazırlığı, yenidən hazırlıq, iş yerlərinin yaradılması və digər sahələr üzrə müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi; qaçqınların və məcburi köçkünlərin məşğulluğunu gücləndirmək məqsədi ilə tədbirlərin müəyyən edilməsi; məşğulluq sahəsində gender bərabərliyinin təmin edilməsi; qadınların əmək bazarında rəqabət qabiliyyətinin artırılması; iş axtaran və İşsiz vətəndaşların social müdafiəsinin gücləndirilməsi (işsizlik üçün yeni məsləhət xidmətlərinin və əmək birjalarının, regionlarda olan işçilərin peşə təhsilinin qabaqcadan təşkil edilməsi; boş iş yerləri (vakansiyalar) haqqında vahid informasiya bazasının yaradılması; işdən çıxarılan ehtimalı qarşısında olan işçilərin peşə təhsilinin qabaqcadan təşkil edilməsi və s.(13,s.81)

Dövlət məşğulluğun təmin edilməsində iştirak edən subyekt kimi - daha çox tənzimlənmə funksiyasını yerinə yetirir. Dövlətin məşğulluq sahəsində yerinə yetirdiyi tənzimlənmə funksiyaları əmək bazarının təşkilinə yardım göstərilməsi, yeni iş yerlərinin açılması, minimum əmək haqqının səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsi və s. bilavasitə əlaqədardır.

Müasir əmək bazarı iki seqmentin məcmusundan ibarət olub, son nəticədə biri digəri ilə rəqabət aparır. Məşğul olan əhalinin ixtisaslı işçi və peşəkarlardan ibarət olması məhz vahid işçi qüvvəsi bazarında birinin digərindən asılı olmayan iki tərəfidir. Birinci, əmək bazarında ixtisaslı işçi qüvvəsi yüksək ixtisaslı, mütəxəssisləri, bütün təbəqələrdən olan inzibati işçiləri əhatə edir. Bu işçi qüvvəsinin yüksək əmək haqqı əldə edən qrupları yüksək ixtisas səviyyəsinə və etibarlı məşğulluq təminatına malikdir.

Lakin qeyd etmək lazımdır ki, respublikamızda ərazinin formalaşması prosesi ləng getdiyindən onun fəaliyyətini təkmil hesab etmək düzgün olmazdı. Fikrimizcə, respublikamızda stabil məşğulluğun təmin edilməsi məqsədilə əmək bazarının formalaşması inkişaf etmiş dünya ölkələrinin təcrübəsinə əsaslanmalıdır. Ümumiyyətlə, mövcud reallıqlar gələcəkdə respublikamızda da əmək bazarının bu istiqamətdə tənzimlənməsini tələb edir. Çünki işsizlik tendensiyasının güclənməsi hər şeydən əvvəl az təminatlı əhali təbəqələrinin həyat şəraitində həm iqtisadi, həm də sosial baxımdan problem yaradır.

Tədqiqat göstərir ki, respublikanın iqtisadiyyatının mövcud inkişafı şəraitində sərbəst iş yerlərinin əmək birjalarında qeydiyyatı alınması və bu qaydanın təsərrüfatçılığın bütün subyektlərinə şamil edilməsi məqsədəuyğundur. Bu baxımdan respublikada son illər keçirilən əmək birjalarının fəaliyyəti təqdirəlayiqdir. Bu fəaliyyətin səmərəliliyi informasiya təminatından da çox asılıdır. İnformasiya təminatı lazımi səviyyədə olsa əmək birjalarına müraciət edənlər respublikanın istənilən bölgəsində, rayonlarında və təsərrüfatlarında sərbəst iş yerləri barədə məlumatlar və hətta mövcud subyektiv maneələrə baxmayaraq, əmək ehtiyatları müvafiq ərazilərdə daha səmərəli yerləşdirilə bilər. Eyni zamanda işçi qüvvəsi baxımından təkliflə tələbin struktur uyunsuzluğunun aradan qaldırılması xeyli asanlaşar.

Hazırda respublika hökuməti bazar münasibətlərinin inkişafın dövlət tənzimləməsi ilə əlaqələndirib istehsalın inkişafının yüksəldilməsinə öz diqqətini yönəltmişdir. Bu siyasətin məqsədi iqtisadiyyatı və sosial sahəni sağlamlaşdırmaq və nəticə etibarlı ilə Azərbaycanın güclü əmək potensialını bərpa etməkdən və onların məşğulluğunu yüksəltməkdən ibarətdir.

3.2 Müasir məhlələrdə regional iqtisadi inkişaf və məşğulluq siyasəti

Azərbaycan Respublikasında aqrar sektorun inkişaf göstəriciləri sözün

həqiqi mənasında gələcək üçün çox böyük ümidlər doğurmaqdadır. Kəmiyyət və keyfiyyət istiqamətində müsbət olunan bu uğurlar regionun məşğulluq imkanlarını da artırır. Ümummilli ildərimiz Heydər Əliyevin müəyyən etdiyi milli dövlətçilik strategiyası özünün tükənməz nailiyyətləri ilə hər zaman xalqımızın maddi rifah halının, ölkəmizin isə siyasi mövqeyinin daim yüksək olması ilə səciyyələnmişdir. Artıq qeyd olunduğu kimi 1995-ci ildən ölkəmizdə təməli qoyulan aqrar (iqtisadi) islahatların əsas məğzini də məhz aqrar sahədə yeni təsərrüfatçılıq formalarının yaradılması, əhalinin səmərəli və faydalı məşğulluq potensialının artırılması və genişləndirilməsi, bununla da sosial iqtisadi vəziyyətin daha da yaxşılaşdırılması kimi çox istiqamətli tədbirlər təşkil edir. Burada xüsusi ilə toxunulması zəruri olan bir məqamı da vurğulamaq gərəkdir ki, bu da qeyd olunan proseslərin hüquqi təminat mexanizminin işlənilməsi və hazırlanmasından ibarətdir. Özündə bir neçə beş illik inkişaf tədbirlərini tərənnüm etdirən Dövlət Proqramlarının qəbul olunması, bunların tətbiq edilməsi üçün müxtəlif iqtisadi (maliyyə) vasitələrin düzgün olaraq seçilməsi və səmərəli istifadə qaydalarının işlənməsi nəzərdə tutulmuş məqsədlər üçün ən optimal variantlardır.

Mürəkkəb iqlimi və ağır torpaq şəraitinin mövcud olduğu respublikamızın aqrar sektorunda səmərəli məşğulluq imkanlarının artırılması zəruri məsələdir. Məlumdur ki, ölkəmizin kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının artımı əsasən suvarılan torpaqlardadır. Qeyd edək ki, ölkə üzrə əkinə yararlı torpaq sahəsi 3,2 milyon hektar təşkil edir. Həmin göstəricinin yarısı, daha doğrusu, 1 milyon 453 hektar suvarılan torpaqlardır. Bütün bunların hamısı ümummilli məşğulluq prosesinin və məqsədlərinin ən mühüm nəzəri və praktiki əhəmiyyətini daha da artırmaqdadır.

Aqrar sahənin inkişaf istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsində əsas məqsədlərdən biri burada əhalinin məşğulluq imkanlarının artırılması kimi vəzifələrdən ibarətdir. Bu mənada adı çəkilən sahənin hüquqi təminat mexanizminin işlənilməsi və hazırlanması istiqamətində dövlətimizin başçısı tərəfindən aşağıdakı hüquqi-normativ sənədlər qəbul

edilmişdir:

- 1) «Aqrar bölmədə idarəetmənin təkmilləşdirilməsi tədbirləri haqqında» 23 oktyabr 2004-cü il tarixli;
- 2) «Kənd təsərrüfatı məhsulları İstehsalçılarına dövlət dəstəyi haqqında» 23 yanvar 2007-ci il tarixli;
- 3) «Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının toxum, gübrə və damazlıq heyvanları ilə təmin edilməsinə əlavə dəstək verilməsi barədə» 21 avqust 2008-ci il tarixli;
- 4) «2008-2015-ci il illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramının təsdiq edilməsi haqqında» 25 avqust 2008-ci il tarixli Sərəncamları və s.

Yuxarıda sadalanan hüquqi sənədləri davam etdirərkən aydın olur ki, son beş illik zamanda aqrar bölmənin hüquqi tənzimlənməsi məqsədi ilə «Fitosanitar nəzarəti haqqında», «Baytarlıq haqqında», «Damazlıq heyvandarlıq haqqında», «Taxıl haqqında», «toxumçuluq haqqında», «Seleksiya nailiyyətləri haqqında», «Üzümçülük və şərəbçilik haqqında», «Tütün və tütün məmulatları haqqında» və digər mühüm dövlət sənədləri qəbul olunaraq respublikamızın aqrar bölməsinin inkişafına birbaşa xidmət etməkdədir.

Son bir neçə ildə dünya üzrə cərəyan edən qlobal maliyyə böhranlarının iqtisadi inkişafda buraxdığı dərin izlər dövlətlərin iqtisadi səfərbərliyinin əhatə dairəsinə genişlik gətirmişdir. Hər bir ölkənin sosial-iqtisadi siyasətinin tam təkmil formada müəyyən olunması ən əsas məqsəd kimi qarşıda durmuşdur. Bu mənada; bizim də dövlətimizin həmin iqtisadi sıxıntıdan mümkün qədər uzaq durması üçün lazımi tədbirlərin görülməsi ümdə duran məsələyə çevrildi. Ölkəmizdə son altı ildə əldə edilən sosial-iqtisadi və ictimai-siyasi uğurlar, qəbul olunmuş mükəmməl Dövlət Proqramları və qoşulduğu, iştirakçısı olduğu və daha doğrusu ev sahibliyi etdiyi: nəhəng, yerli, regional və beynəlxalq (dünya əhəmiyyətli) layihələr müdrik milli

dövlətçilik siyasətinin tərkib hissəsi olmaqla bərabər, eyni zamanda qeyd olunan; iqtisadi böhranların təsiri qarşısında müqavimət gücünün və müvazinət qabiliyyətinin qat-qat artıq olmasına imkanlar yaratmışdır. Burada onu da göstərək ki, dövlətimizin müvafiq sahəyə aid rəsmi orqanının-Kənd Təsərrüfatı nazirinin KİV-ə verdiyi açıqlama da çox böyük təsəllidir. Cənab İsmət Abbasovun sözlərinə görə dünya maliyyə böhranı Azərbaycanın aqrar sektoruna heç bir təsir etməmişdir. Fikrimizi real faktlarla əsaslandırmağa çalışaq; qlobal maliyyə iqtisadi böhranının sahibkarlığa təsirini zəiflətmək üçün dövlət mühüm addımlar ataraq 2010-cu ildən fərdi sahibkarlardan tutulan verginin faiz dərəcəsini 35%-dən 20%-ə, müəssisənin mənfəət vergisini isə 22%-dən 20%-ə endirməyi nəzərdə tutmuşdur. Aqrar sahə özünün qeyd olunan göstəriciləri ilə birlikdə həm də ölkəmizin milli iqtisadi inkişaf proqramlarının əsaslarını təşkil edən qeyri-neft sektorunun da yüksək tərəqqisində mühüm əhəmiyyətə malikdir. Ümumilikdə götürdükdə, 2009-cu ilin ilk yarısında Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun xətti ilə 41 şəhər və rayonda 770 sahibkarlıq subyektinin investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsinə 45 milyon manatlıq güzəştli kredit verilmişdir. Dövlət ərzaq təhlükəsizliyinin sabit qalması, kənd təsərrüfatının inkişafı və təkmilləşdirilməsi üçün öz qayğısını əsirgəməyərək yuxarıda göstərilən dövr ərzində kənd təsərrüfatı texnikasının və aqrokimyəvi maddələrin alınması üçün «Aqrolizinq» ASC-yə 33 milyon manat, kənd təsərrüfatı istehsalçılarına kredit vermək üçün kənd təsərrüfatı Kreditlər üzrə Dövlət Agentliyinə 10 milyon manat həcmində vəsait ayrılmışdır.

Bütün bunları qeyd edərkən bir daha aqrar sahənin dövlət qayğısından bəhrələnməsi faktının özünün zəruriliyini qoruduğunu görürük. Bu məqsədlə də həmin sahəyə maliyyə dəstəyinin göstərilməsi ilə yanaşı texniki təminatının həyata keçirilməsi də diqqəti çəkən amillər sırasında çıxış edir. Ölkə başçısının 23 oktyabr 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə yaradılmış «Aqrolizinq» ASC tərəfindən 2005-2009-cu illər ərzində respublikamıza 745 ədəd taxılığan kombayn, 2444 ədəd traktor,

5295 ədəd müxtəlif kənd təsərrüfatı texnikasının gətirilməsi nəzərdə tutulmuş və artıq onların böyük bir hissəsi gətirilmişdir.

Aqrar sahədə əhalinin məşğulluq imkanlarının daha da artırılması istiqamətində həyata keçirilən tədbirlərin tərkib hissəsi kimi burada fəaliyyət göstərən fermerlərə, kəndlilərə dövlət tərəfindən qayğının göstərilməsindən ibarətdir. Sahə məhsullarının itkisiz, vaxtında və keyfiyyətli yığılması üçün lazımi yardımların göstərilməsi ən ümdə duran məsələdir. Bu mənada məhsulların təhlükəsiz becərilməsi istiqamətində işlərə diqqətin artırılması qeyd oluna bilər. Bitkilərin qorunmasında azot, fosfor və kalium qidası çox böyük əhəmiyyətə malikdir. Göstərmək lazımdır ki, 2008-ci ildə və 2009-cu ilin məhsulu üçün 70 min ton azot gübrəsi, 28 min ton superfosfat və 2043 ton mürəkkəb gübrə (nitroammofoska) alınaraq ASC-nin yerli qurumlarına verilmiş və fermerlər onun çoxundan istifadə etmişlər.

Bütün bunlardan əlavə, ölkəmizdə aqrar sahənin dövlət tərəfindən daim diqqət mərkəzində saxlanılmasının nəticəsidir ki, burada çalışanların həm müasir texnika və vasitələrdən lazımınca istifadə edilməsi, həm su potensialının gücləndirilməsi ilə yanaşı, eyni zamanda həm də 2004-2008-ci illəri əhatə edən məlum Dövlət Proqramının tələbləri baxımından yanaşdıqda istehsalçılara 2001-ci ildən başlayaraq verilmiş vergi güzəştlərinin davam etdirilməsi məqsədəuyğun hesab olunaraq 2014-cü ilin yanvar ayının 1 -nə qədər uzadılmışdır.

Ölkəmizin son on yeddi illik bir zaman kəsiyində keçdiyi uzun illərə xas inkişal meylləri nəticəsində əhalinin məşğulluq imkanlarının araşdırılması, bu sahədəki işlərin sistemli və dinamik təşkil edilməsi, əmək ehtiyatlarının düzgün qiymətləndirilməsi, onlardan səmərəli istifadənin müəyyənləşdirilməsi dövrümüzün ən zəruri məsələlərindən birinə çevrilmişdir. Qeyd etməliyik ki, məqsədyönlü sosial-iqtisadi siyasətin qurulması nəticəsində bəhs olunan sferanın humanist prinsiplər əsasında təşkil olunmasına ciddi önəm verilmişdir. Bu mənada göstərə bilərik ki, işsiz əhalinin qeydiyyatının aparılması, onların dövlət qayğısı ilə əhatə olunması

istiqamətində diqqətin artırılması, müvafiq orqanla tərəfindən rəsmi statusun verilməsi və o, cümlədən müəyyən sosial yardımların tətbiq olunması sahəsində görülmüş işlərin mövcudluğunu xüsusi qeyd etmək lazımdır.

Ölkəmizdə müasir bazar iqtisadi sisteminə əsaslanmaqla təşəkkül tapmış çoxnövlü mülkiyyət münasibətləri əsasında əhalinin səmərəli məşğulluq təminatının yaradılmasını aşağıdakı cədvəldən müşahidə etmək mümkündür:

Cədvəl

3.3.1

Məşğul olan əhalinin mülkiyyət növləri üzrə bölüşdürülməsi

Mülkiyyət növü	İllər üzrə işləyənlərin sayı (min nəfər)						
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Dövlət mülkiyyəti	1278,2	1180,0	1209,3	1229,8	1271,9	1234,6	1244,4
Qeyri dövlət mülkiyyəti	2426,3	2567,0	2599,8	2620,4	2701,1	2779,5	2811,6
Bələdiyyə mülkiyyəti		19,0	18,2	17,7	17,8	12,4	11,7
Cəmi iqtisadiyyatda məşğul olanlar	3704,5	3747,0	3809,1	3850,2	3973,0	4014,1	4056,0

Qeyd: Cədvəl Statistika Komitəsinin materialları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Göründüyü kimi, Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf göstəriciləri yuxarıda bəhs edilən faktlarla daha da zənginləşərək özünü göstərməkdədir. Milli iqtisadi inkişafın təməl prinsipləri kimi müşahidə olunaraq əhalinin məşğulluq probleminin səmərəli həllinə də öz töhfələrini verməkdədir.

Respublikanın xarici iqtisadi əlaqələrinin müasir strukturu onun iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə və daxili bazarın müdafiəsi tələbləri səviyyəsində formalaşdırılır. Son dövrlər aparılan məqsədyönlü tədbirlər respublikanın xarici ticarət dövriyyəsinin strukturunun və istiqamətlərinin genişlənməsinə, ticarət tərəfdaşlarının sayının artmasına səbəb olmuş, idxal və ixracın strukturunun yaxşılaşmasına gətirib

çıxarmışdır. İdxalın struktur dəyişikliyi son dövrlərdə ərzaq məhsulları idxalının getdikcə aşağı düşməsi və texnologiya idxalının aktivləşməsi ilə xarakterizə olunur.

NƏTİCƏVƏTƏKLİFLƏR

Ölkəmizin müasir bazar iqtisadi sisteminin tələbləri çərçivəsində müəyyən etdiyi iqtisadi siyasətin əsas elementlərindən biri kimi əhalinin səmərəli məşğulluq imkanlarının genişləndirilməsi iqtisadiyyatımızın həlli zəruri olan problemlərindən birinə çevrilmişdir. Dissertasiya işində aparılan araşdırmalar nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, qeyd edilən problemin həlli üçün müvafiq qanunvericilik bazasının təmin edilməsi, müəyyən infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsi, eləcə də praktik olaraq məşğulluq sahəsində kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin yaxşılaşdırılması istiqamətində sözün həqiqi mənasında böyük İşlər görülmüşdür. Ölkəmiz müstəqil dövlət kimi öz iqtisadi siyasətinin həyata keçirilməsində prioritet istiqamətlərdən biri kimi səmərəli məşğulluğun təmin edilməsini həmişə diqqət mərkəzində saxlamışdır. 1990-cı illərin əvvəllərindən başlanan radikal iqtisadi islahatların sürətlə həyata keçirilməsi nəticəsində iqtisadiyyatımızın böyük və aparıcı sahəsi olan aqrar sahənin sürətli inkişafı da bu məqsədin reallaşdırılması üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb etməkdədir,

Həyata keçirilmiş iqtisadi islahatların ilk olaraq aqrar sahədən başlanması, vahid dövlət mülkiyyətinin çoxnövlü mülkiyyət növləri ilə əvəzlənməsi regionlarda əhalinin məşğulluq imkanlarının və həyat səviyyəsinin yüksəlməsi sahəsində ən güclü vasitəyə çevrilmişdir. Torpaq mülkiyyətçilərinin müvafiq tədbirlər vasitəsi ilə stimullaşdırılması, onlara texniki və maliyyə cəhətdən yardımların göstərilməsi sözü gedən sahədə məhsul istehsalının da artmasına və təbii ki, məşğulluq probleminin həllinə yaxından kömək etmişdir. 1995-ci ildə keçirilmiş nəhəng iqtisadi

(aqrar) islahatların yaratdığı əlverişli imkanların əhalisinin böyük əksəriyyəti kəndlərdə məskunlaşmış muxtar respublikada məşğulluğun artması və iqtisadi fəaliyyəti sahəsində qazanılan nailiyyətlərə təkan verməsi göz qabağındadır.

Aqrar sahədə məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsinin zəruriliyi bütövlükdə iqtisadi sistemin və onun transformasiyasının ümumi qanunauyğunluqları ilə bilavasitə əlaqədardır. Lakin bu sahədə məşğulluğun strukturunda baş verən dəyişikliklər özünəməxsus, spesifik xüsusiyyətlərə malikdir. Aqrar sahədə məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsinə bir sıra amillər fəal təsir göstərir. Bu sahədə yeni istehsal münasibətlərinin yaranması - cəmiyyətin özünəməxsus xüsusiyyətlərini bu və ya digər dərəcədə özündə əks etdirməklə həm iqtisadi, həm də ictimai-siyasi prosesdir.

Aparılan araşdırmalar belə nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, aqrar sahədə inzibati amirlik iqtisadi sistemindən bazar münasibətlərinə keçid, sosializm dövrünü yaşamış bütün ölkələrdə bir sıra ümumi meyllərə malik olub, bir tərəfdən məşğulluğun stimulaşdırılmasına rəvac verərək yeni aqrar iqtisadiyyatın təşəkkülü üçün fundamental və etibarlı dayaq yaradır, digər tərəfdən isə aqrar sahədə makroiqtisadi sabitliyin təməlini qoymuş olur. Bu sahədə mövcud iqtisadi vəziyyətin təhlilindən belə qənaətə gəlmək olar ki, aqrar sahədə səmərəli məşğulluğun təmin edilməsinin müvəffəqiyyət meyarı və normal inkişafı aşağıdakı məsələlərin uğurlu həllindən asılıdır:

- aqrar islahatların həyata keçirilməsi ilə ictimai mülkiyyətin xarakterinin dəyişməsi və müxtəlif mülkiyyət formalarının, xüsusən də özəl bölmənin payının yüksəldilməsi;

- aqrar sahibkarlığın bütün formalarına bərabər rəqabət mühitinin yaradılması;
- bazarın tələblərinə uyğun kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının və emalının həcmının artırılması.

Kənd təsərrüfatının regionların iqtisadiyyatında böyük xüsusi çəkiyə və

əhalinin məşğulluğunda aparıcı mövqeyə malik olması bu sahədə aparılan islahatların sosial-iqtisadi əhəmiyyətini ifadə edən ən mühüm göstəricilərdən biridir. Nəinki Azərbaycanda, eləcə də MDB ərazisində aqrar islahatlara ilk dəfə ümummillə lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Regionlarda başlanması regionun iqtisadiyyatı üçün böyük üstünlüklər təmin etmişdir.

Artıq islahatların gedişinin birinci mərhələsi artıq başa çatmış və bir sıra nəticələr əldə edilmişdir. Belə ki, torpaq və digər istehsal vasitələri üzərində xüsusi mülkiyyət bərqərar olmuş, aqrar sahədə istehsal münasibətləri sərbəstləşdirilmiş, institusional dəyişikliklər aparılmış, sərbəst iqtisadi sistemə müvafiq idarəetmə formalaşdırılmışdır. İnzibatçılıq, istehsal fəaliyyətinə lüzumsuz müdaxilələr və s. kimi mövcud maneələr aradan qaldırılmış, kənddə faydalı və məhsuldar əməklə məşğul olanların sayı artmışdır. Aqrar sahədə sahibkarlığın dayanıqlı inkişafına əsaslı zəmin, əlverişli şərait yaradılmış, sahibkarlar təbəqəsi formalaşmışdır. Kənd təsərrüfatında tənəzzülün qarşısı alınmış, müxtəlif məhsulların istehsal və emal həcmi artmış, eyni zamanda ixrac yönümüü qida məhsulları istehsalı da artmışdır. Bu sahənin müasir dövrün tələblərinə uyğun qurulması üçün, müasir texnika və texnologiyalar, həmçinin yeni bilik və informasiya tərzə gətirilmişdir. Bütün bunlar isə əhalinin məşğulluq səviyyəsində və quruluşunda bir sıra mütərəqqi dəyişikliklərin əldə edilməsi ilə nəticələnmişdir.

İqtisadi islahatların davam etdirilməsi və genişləndirilməsi ilə yanaşı bütün iqtisadi fəaliyyət sferasında davamlı inkişafa stimül verən səmərəli məşğulluq siyasəti muxtar respublikamızda balanslaşdırılmış və davamlı inkişafı naminə başlıca təkanverici qüvvə olmuş, iqtisadi fəallıq yüksəlmiş, məşğulluq probleminin həllində əsaslı naliyyətlərin əldə olunmasına zəmin yaratmışdır. Regionlarda mövcud potensialdan səmərəli yararlanmaqla aqrar sahə başda olmaqla iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin inkişafına, istehsal müəssisələrinin fəaliyyətinin genişləndirilməsinə, ixrac yönümlü məhsul istehsalının

stimullaşdırılmasına, sahibkarlığın inkişafına, əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə, məşğulluq səviyyəsinin, xüsusilə gənclərin faydalı əmək məşğulluğunun artırılmasına nail olunmuşdur, Bütün bu kimi tədbirlərə istinad edərək onu qeyd edə bilərik ki, Regionlarda aqrar sahədə əhalinin məşğulluq probleminin həllinə sistemli yanaşma mövcuddur və bu proses uğurlu nəticələrlə davam etməkdədir.

Tədqiqatlar göstərir ki, əldə edilmiş bütün uğurlarla birlikdə regionların kənd təsərrüfatını intensiv inkişaf etdirməklə onun məşğulluq potensialını artırmaq, ondan daha tam və səmərəli şəkildə istifadə etməklə əhalinin məşğulluq problemini uzunmüddətli təmin etmək imkanları mövcuddur. İstifadə edilməmiş ehtiyatların iqtisadi dövriyyəyə cəlb edilməsi yolu ilə aqrar sahədə əhalinin məşğulluq potensialından səmərəli istifadə edilməsinin daha da gücləndirilməsi sahəsində əməli işlərin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi və bu məqsədlə, aqrar sahənin davamlı inkişaf proqramlarının qəbul olunması və həyata keçirilməsini zəruri hesab edirik. Bu inkişaf proqramları vasitəsilə aşağıdakı məsələlərin öz həllini tapması aqrar sahənin məşğulluq potensialını əhəmiyyətli dərəcədə yüksəldə bilər:

-əkinçilik tədbirlərinin vaxtlı-vaxtında aparılması, torpaqların münbitliyinin qorunması və artırılması istiqamətində sistemli işlərin görülməsi, şoranlaşma ilə mübarizə sahəsində əməli işlərin həyata keçirilməsi, bu məqsədlə də texniki vasitələrdən istifadənin səmərəliliyinin artırılmasının təmin olunması;

-maddi-texniki təchizatın ən mümkün və optimal variantlarının işlənilib hazırlanması istiqamətində hüquqi təminatın gücləndirilməsi, aqroservis xidmətləri müəssisələri ilə kəndlilər arasında əlaqələrin qütbləşməsinin təmin olunması, aqrar sahədə çalışanların maliyyə təminatının gücləndirilməsi;

-su potensialının yetərliliyinin və davamlılığının (arası kəsilməzliyinin) diqqət mərkəzində saxlanması, mövcud su anbarlarının su tutumunun artırılması, istifadə olunan suvarma kanallarının müntəzəm olaraq təmir olunması, yeni süni suvarma

kanallarının əkin sahələrinə, xüsusən də əkin dövriyyəsinə yeni cəlb olunmuş torpaqlara çəkilməsi və s.

Ayrı-ayrı regionlarda emal qurumlarının sayının az olması üzündən kənd təsərrüfatı istehsalçıları öz məhsullarını tam reallaşdırma bilmirlər. Fikrimizcə, dövlətimiz aqrar istehsalçıları dəstəkləmək məqsədilə, təminatlı qiymət sistemi formalaşdırmalı, bölgələrdə tədarük məntəqələrinin fəaliyyəti bərpa edilməli, emal müəssisələrinin sayı artırılmalıdır ki, bu da yeni iş yerlərinin yaradılmasını sürətləndirə bilər.

Aqrar sahədə struktur dəyişikliklərinin müasir bazar münasibətlərinə uyğun aparılması və məşğulluğun yüksəldilməsinə təsirinin gücləndirilməsi məqsədilə bu sahədə yeni strukturların yaradılması, kənd əhalisinin gəlirlərinin yüksəldilməsində mühüm rol oynayan kənd təsərrüfatı məhsullarının satışının müasir infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi zəruridir.

Aqrar sahədə məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsi/ onun inkişafı və səmərəliliyi bura yönəldilən investisiyaların həcmının artırılmasını tələb edir. Ona görə də kənd təsərrüfatının inkişaf etdirmək və bu əsasda məşğulluğun yüksəldilməsinə nail olmaq üçün, aqrar investisiya prosesinin təkmilləşdirilməsi və kənd təsərrüfatı subyektlərinin xüsusi vəsait mənbələrinin rolunun artırılması, müxtəlif institusional investorlar şəbəkəsində kiçik əmanət sahiblərinin stimullaşdırılması və həmin şəbəkədə yığılıb qatan sərbəst vəsaitlərin aqrar sektorda investisiyalara transformasiya edilməsi üçün normativ-hüquqi və iqtisadi bazanın yaradılması, aqrar sahənin istehsal və struktur-texnoloji baxımından yenidən qurulmasını sürətləndirmək məqsədilə, mərkəzləşdirilmiş investisiya vəsaitlərinin bir hissəsinin mülkiyyət formasından asılı olmayaraq, daha səmərəli və xərcini tez çıxaran investisiya layihələri və kiçik biznes obyektləri üçün istifadə edilməsi, mərkəzləşdirilmiş investisiyalar hesabına aqrar təsərrüfat qurumlarına dövlət himayəsinin formalaşdırılması təklif olunur.

Həmçinin dövlət tərəfindən aqrar iqtisadiyyatın inkişafına ayrılan investisiya və maliyyə vəsaitlərinin, başlıca olaraq konkret məqsədli proqramlar üzrə və eləcə də kredit formasında müəssisələrin müasir texniki eyni zamanda qabaqcıl texnologiyaya dayanaraq yenidən bərpa, qurulması və ya onların müasir texnika ilə təchizatının yaxşılaşdırılmasına yönəldilməsi, aqrar sahədə xarici investisiyaların tətbiqi, aqrar istehsal və emal, həmçinin sosial infrastrukturlarının formalaşmasına, elm tutumlu istehsal bölmələrin genişlənməsinə üstünlük verilməsi məşğulluğun artması üçün əhəmiyyətli tədbirlər sırasına aiddir. Bu tədbirlərin perspektivdə reallaşdırılması aqrar sahədə məşğulluq imkanlarını yüksəldə bilər.

Aqrar sahədə işlərin düzgün və səmərəli qurulması məqsədi ilə Respublika Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin rayonlarda müvafiq şöbələrinin fəaliyyət göstərmələrini zəruri hesab edirik. Belə ki, kənd yerlərində fermerlərin fəaliyyətinin faydalılığını və səmərəliliyini təmin etmək məqsədilə adı çəkilən dövlət strukturunun kəndlilərlə intensiv əlaqələrinin təşkil olunması müsbət nəticələr əldə edilməsinə Rayon mərkəzindən uzaq olan kəndlərlə və ərazilərlə məhsul daşınmasının asanlaşdırılması üçün müəyyən məsafədən bir məhsul toplama, yığım məntəqələrinin təşkil olunması və əlaqələndirməni həyata keçirmək məqsədi ilə həmin məsafələrdəki ərazilərdə rayon kənd təsərrüfatı şöbələrinin xüsusi bölmələrinin yaradılmasını da əlverişli hesab edirik.

İnfrastruktur sahələrin inkişaf etdirilməsi istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün çevik addımların atılması kənd təsərrüfatında məşğulluq potensialını möhkəmləndirə bilər. Bu baxımdan həm istehsal, həm də sosial infrastruktur sahələrinin genişləndirilməsi məsələlərinə diqqətli yanaşmanın təmin olunması mühüm əhəmiyyətə malikdir. Ən ucqar dağ kəndlərinə belə nəqliyyat vasitələrinin rahat şəkildə hərəkətini təmin etmək üçün uzaq məsafəli hamar yolların çəkilişinin təmin olunması həm iqtisadi, həm də sosial baxımdan böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Uzaq məsafəli kəndlərdə kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı və istehsalı müəssisələrinin yaradılması və istehlakçılara vaxtında çatdırılmasını təmin edən infrastrukturların təşkili dağ kəndlərində məşğulluğun və bununla yanaşı məskunlaşmanın təmin edilməsi üçün vacib əhəmiyyət kəsb edən məsələdir. Ona görə də bu sahəyə xüsusi diqqət ayrılmasını vacib hesab edirik.

Araşdırmalarımız göstərir ki, aqrar bölmədə daha perspektiv sahələrin önə çıxarılması və onların inkişaf istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi, əkinçiliklə yanaşı heyvandarlıq sahələrinin də canlanmasına diqqətin artırılması məşğulluğun yüksəldilməsi baxımından böyük potensiala malikdir. Aqrar sektorun ayrı-ayrı sahələrinin-xüsusən üzümçülük, şərabçılıq, meyvəçilik və digər əlverişli sahələrdə daha məhsuldar meyvə bağlarının salınması və intensiv istehsal üzrə məqsədyönlü tədbirlərin həyata keçirilməsinin təşkili yüzlərlə yeni iş yerlərinin yaradılması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edə bilər.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Abbasov T. A. Naxçıvan Muxtar Respublikasında aqrar bazarın formalaşması və inkişafının xüsusiyyətləri. Bakı: 2005, 301 s.
2. Ağayev A. Q. Maliyyə. Terminlərin izahlı və tərcümə lüğəti. Bakı: Ziya 2005,421 s.
3. Akademik Əhməd Mahmudovun 75 illiyinə həsr olunmuş elmi konfransın
4. Aliyev İ. A. Azərbaycan Respublikasında aqrar sahədə idarəetmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi. Bakı: Elm, 2003, 315 s.
5. Aliyev İ. HL, İbadov S. A. Azərbaycan iqtisadiyyatı. Bakı: Ağrıdağ, 2010, 400 s.
6. Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi. Bakı: Qanun, 1999, 187 s.
7. Azərbaycan XXI əsrin və üçüncü minilliyin ayrıcında. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin xalqa müraciəti. Naxçıvan: 2001, 190 s.
8. Azərbaycanın kənd təsərrüfatı. Bakı: Səda, 2002, 287 s.
9. Azərbaycan tarixi üzrə qaynaqlar. Tərtibçilər: S. S. Əliyarov, F. R. Mahmudov və b. Bakı: Azərbaycan Universiteti, 1989, 328 s.
10. Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi. Bakı: Azərbaycan, 1999, 207 s.
11. Babayev T. Q. Aqrar sahədə özəl qurumların təşkili və iqtisadi əsasları. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı. 1998, 258 s.
12. Bələdiyyələrin torpaqla bağlı münasibətlərinin tənzimlənməsinə dair təlimat. Naxçıvan: Əcəmi, 2016, 31 s.
13. Bələdiyyələrə dair Azərbaycan Respublikasının qanunlar toplusu. Naxçıvan: Əcəmi, 2002, 196 s.
14. Biznes işini necə təşkil etməli? Bakı: Qanun, 2012, 215 s.
15. Əhmədzadə M. İ. Maliyyə hüququ. Praktikum. Bakı: Qanun, 2003, 80 s.
16. Əlirzayev Ə. Q. Azərbaycanda sahibkarlığın inkişafı problemləri və həlli yolları: nəzəriyyə və təcrübə. Bakı: Elm, 2000, 114 s.
17. Əlirzayev Ə. Q. Əlirzayeva T, Ə., Əhalinin gəlirləri və istehlakının maliyyə

- mexanizmləri. Bakı: Elm, 2007,247 s.
- 18.Əliyev M. T. Azərbaycanın iqtisadiyyatı. Bakı: 1998, 219 s.
 - 19.Əliyev A. Ə., Quliyev A. S. Sosial sferanın iqtisadi və metodoloji əsasları. Bakı: Adiloğlu, 2005, 304 s.
 - 20.Filip Kotler. Marketinqin əsasları. Bakı: Ergün, 1993, 559 s,
 - 21.Fermerlər nəyi bilməlidir? Fermerin kitabçası 1. Bakı: 1998, 69 s.
 - 22.Fermerlər nəyi bilməlidir? Fermerin kitabçası 2. Bakı: 1998, 56 s.
 - 23.Harvey Jack, Jowsey Ernie. Müasir ekonomiks. Səkkizinci nəşr. Bakı: Kitab klubu, 2008, 648 s.
 - 24.İşaxtaran və işsiz vətəndaşların peşə təhsili sisteminin tədris-metodiki bazasının və texniki-proqram təminatının təkmilləşdirilməsi üzrə proqram. Ordudan təxris olunmuş vətəndaşların, xüsusilə gənclərin sosial peşə adaptasiyasına dair metodiki tövsiyyələr. Bakı: 2003, 80 s.
 - 25.İşaxtaran və işsiz vətəndaşların peşə təhsili sisteminin tədris-metodiki bazasının və texniki-proqram təminatının təkmilləşdirilməsi üzrə proqram. Peşəyönümü işinin təşkilinə dair metodiki tövsiyyələr. Bakı: 2004, 80 s.
 - 26.Kənd təsərrüfatında iqtisadi islahatlar. Vergi jurnalı, Bakı: Azərnəşr. 2015. N 4, 23 s.
 - 27.Mahmudov Y. M. Azərbaycan diplomatiyası (XV-XVII yüzilliklər). Bakı: 1996, 289 s.
 - 28.Məmmədov Q. Azərbaycan Respublikasının Dövlət torpaq Kadastrı: hüquqi, elmi və praktiki məsələləri. Bakı: Elm, 2003, 445 s,
 - 29.Məmmədli O. Q., İsmayılov F. İ. Bazar iqtisadiyyatının dövlət tənzimlənməsi. Bakı: MBM, 2016, 432 s.
 - 30.Məmmədli O. Q., İsmayılov F. İ. İqtisadi nəzəriyyə. Bakı: MBM, 2007,800 s.
 - 31.Məhsuldarlıq və rəqabətədavamlılıq. Bakı: İSMAYIL-NPM, 2006,91 s.

32. Mehbalıyev S.S., İsgəndərov R. K. Məşğulluq və əhalinin sosial müdafiəsi. Bakı: 2001, 86 s.
33. Menkyu N. Qreqori. Ekonomiksin əsasları. Harvard Universiteti, 2004, 836s.
34. Abbasov T. A., Aqrar bazar və sahibkarlığın regional İnkişaf istiqamətləri. Bakı: 2006, 287 s.
35. Abbasov T. A., Kənd təsərrüfatının resurs potensialı və ondan səmərəli istifadənin regiona) problemləri. Bakı: Elm, 2002. 188 s. materialları. Bakı: 1998, 489 s.
36. Yoxsulluğurt Azaldılması və İqtisadi İnkişaf üzrə Dövlət Proqramı (YAIİDP) 2003-2005-ci illər. Bakı: R. N. Novruz-94, 2002, 304 s.

REFERAT

Tədqiqatın aktuallığı: Azərbaycanda məşğulluqla bağlı olan problemlərin təhlili göstərir ki, bu problem bazar iqtisadiyyatının mühüm məsələlərindəndir və problemi həll etmədən effektiv iqtisadi fəaliyyəti nizamlamaq mümkün deyildir.

Ona görə də məşğulluq siyasəti Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən təməli qoyulan iqtisadi inkişaf siyasətinin ən mühüm tərkib hissələrindən biri olmuşdur. Kənd təsərrüfatı iqtisadiyyatımızın əsas aparıcı sahələrindən biridir. 1995-ci ildən başlanan iqtisadi islahatlar nəticəsində keçmiş inzibati amirlik iqtisadi sistemindən miras qalmış bütün mexanizmlər öz məntiqi sonuna çataraq burada mövcud olmuş bütün təsərrüfat sistemi öz yerini müasir bazar münasibətlərinə əsaslanan hüquqi-iqtisadi mexanizmlərə verdi. Bu iqtisadi islahatlar milli iqtisadiyyatımızın təbii və həm də köklü dəyişikliklər əsasında tamamilə yeni olan münasibətlər əsasında inkişaf etməsinə gətirib çıxardı. Elə məhz bu dəyərlər çərçivəsində kənd təsərrüfatının bazar iqtisadi sistemi şəraitində yenidən qurulması, buradakı təsərrüfat formalarının, mülkiyyət münasibətlərinin və ən başlıcası da iqtisadi münasibətlərin əlverişliliyinin düzgün aşılınması əsas məsələyə çevrilmişdir. 1995-ci ildən başlanan iqtisadi islahatlar həm də aqrar sektoru maddi nemətlərə olan tələbatın böyük hissəsini ödəyən bir sahə olmaqla bərabər, eyni zamanda işsizliyin azaldılması istiqamətində də mühüm bir sahə olduğunu sübut etdi.

Keçmiş inzibati amirlik iqtisadi sistemindən müasir bazar iqtisadi sisteminə keçdiyimiz dövrdə regionlarda aqrar sektorun böyük məşğulluq potensialına malik olmasının nəzərə alınması, bu sahənin inkişafının məşğulluq probleminin həlli ilə əlaqələndirilməsi regionda məqsədyönlü iqtisadi siyasətin tərkib hissəsi kimi yüksək müvəffəqiyyət qazanmışdır. Regionlarda böyük məşğulluq potensialına malik olan aqrar sektorun bazar münasibətləri zəminində inkişaf etdirilməsi bütün tərəfləri ilə birlikdə həm də aşağıdakı amillərlə daha da önəm qazanmaqdadır:

- 6) regionların kənd təsərrüfatı məhsulları sahəsində ixtisaslaşmasına əlverişli şərait və imkanlar yaratmaq;
- 7) əmək ehtiyatlarından tam və səmərəli istifadə olunmasını yaxşılaşdırmaq;
- 8) kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalını intensivləşdirmək;
- 9) daxili bazarın yerli məhsullarla təmin olunmasına münbit şərait yaratmaq;
- 10) nəhayət, aqrar sektorda məşğulluğun artırılması imkanlarını genişləndirmək.

Düzdür, bazar iqtisadi sistemində işsizlik halları mümkündür. Lakin bununla bərabər, aqrar sektorun inkişafı, xüsusi mülkiyyətin hökmranlığı və kəndli torpaq münasibətlərinin mövcudluğu ilə əhalinin işsizlik probleminin məşğulluq təminatı ilə əvəzlənməsinə çox münbit şərait yaranmışdır. Çünki, aqrar sektor böyük potensial imkanlara malikdir.

Aqrar sektor özünün sistemli inkişafını ölkəmizin bütün regionlarında göstərməkdədir. Naxçıvan Muxtar Respublikası da bu qəbildən olmaqla, həm də tarixən milli iqtisadi inkişafda Öz yeri və mövqeyi olan qədim diyarımızdır. Burada iqtisadiyyatın əsasını kənd təsərrüfatı təşkil edir. Əhalinin 70%-dən çoxunu özündə cəmləşdirən bu sahə ölkəmizdə gedən uğurlu ictimai-siyasi və sosial-iqtisadi proseslərdən yetərinə bəhrələnərkədir.

Tədqiqatlar göstərir ki, əldə edilmiş bütün uğurlarla birlikdə muxtar respublikanın kənd təsərrüfatını intensiv inkişaf etdirməklə onun məşğulluq potensialını artırmaq, ondan daha tam və səmərəli şəkildə istifadə etməklə əhalinin məşğulluq problemini uzunmüddətli təmin etmək imkanları mövcuddur. Tədqiqatın aparılması məhz bu imkanları müəyyən etmək zərurətindən irəli gəlmişdir. Bu baxımdan dissertasiya işinin mövzusu aktual bir problemə həsr edilmişdir.

Problemin öyrənilmə vəziyyəti. Qeyd etməliyik ki, aqrar sahə və burada əhalinin məşğulluq potensialının tədqiq edilməsi bir çox iqtisadçı alimlərimizin elmi araşdırmalarında ana mövzulardan birinə çevrilmiş, A.A.Nadirov, Ş.M.Muradov, T.S.Vəliyev, A.K.Ələsgərov, İ.Ş.Qarayev, R.B.Əliyev, G.Ə.Gənciyev, İ.V.Əhmədov,

H.A.Xəlilov, T.Ə. Quliyev, Ə.X.Nuriyev, İ.H İbrahimov, V.M.Niftullayev, S.V.Salahov, İ.H.Ahyev, A.İ.Şirəliyev, A.A.Rüstəmov, N.H.Əhmədov və başqa görkəmli alimlər tərəfindən müxtəlif yönərdən və aspektlərdən yanaşılaraq araşdırılmışdır.

Bununla yanaşı, etiraf edilməlidir ki, regionların iqtisadi durumunu xarakterizə edən materialları əsasında məşğulluq probleminin həllində aqrar sektorun rolu və onun təkmilləşdirilməsi yolları ayrıca tədqiqat obyektini kimi araşdırılmamışdır. Problemlə bağlı bir sıra nəzəri və metodoloji məsələlər elmi istiqamətdə öz həllini hələ də tapmamışdır. Ona görə də məşğulluq probleminin həllində aqrar sektorun rolunun tədqiq edilməsi və elmi cəhətdən əsaslandırılmasına ehtiyac vardır. Bütün bunlar dissertasiya işinin məqsəd və vəzifələrini şərtləndirmişdir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Aparılan tədqiqatın əsas məqsədi aqrar sahədə məşğulluğun inkişafının elmi-nəzəri məsələlərini araşdırmaqla, burada məşğulluq potensialının hazırkı vəziyyətini təhlil etmək və daha da gücləndirilməsi ilə bağlı elmi cəhətdən əsaslandırılmış təkliflər hazırlamaqdan ibarətdir. Dissertasiya işində tədqiqatın məqsədinə müvafiq olaraq aşağıdakı vəzifələr qarşıya qoyulmuş və yerinə yetirilmişdir:

- məşğulluq probleminin nəzəri əsasları müəyyənləşdirilmişdir;
- məşğulluğun tarixi əsaslandırılması və başqa elmlərdə məşğulluq anlayışına baxış öyrənilmişdir;
- aqrar sahə regionda əsas məşğulluq potensialı kimi göstərilmiş və əsaslandırılmışdır;
- ölkəmizdə aparılan aqrar islahatların həmin sahədə əhalinin məşğulluq imkanlarına təsiri elmi cəhətdən əsaslandırılmışdır;
- aqrar sahədə kəndli-torpaq münasibətlərinin təkmilləşdirilməsinin məşğulluq səviyyəsinə təsiri qiymətləndirilmişdir;

- aqrar sahənin inkişafına dövlət dəstəyinin kənd əhalisinin fəaliyyətinin müxtəlif sahələrindəki təzahürü sistemli təhlil edilmişdir;
- aqrar sahədə əhalinin məşğulluq probleminin həllində coğrafi amillərin rolu aydınlaşdırılmışdır;
- aqrar sahədə əhalinin məşğulluğunun ixtisaslaşma istiqamətləri təhlil edilmişdir;
- rəsmi statistikanın məlumatları əsasında Regionlarda aqrar sahədə məşğulluq səviyyəsinin dinamikası öyrənilmiş və yüksəldilməsi yollar müəyyən edilmişdir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqat obyektı kimi, bütövlükdə Naxçıvan MR iqtisadiyyatının ən mühüm sahələrindən biri hesab olunan aqrar sahə və bu sahədə fəaliyyət göstərən müxtəlif təşkilati-hüquqi formalı təsərrüfat qurumları seçilmişdir.

Tədqiqatın predmetini aqrar islahatlar və dinamik inkişaf şəraitində regionda məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsinin nəzəri və təcrübi məsələlərinin öyrənilməsi təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsaslarını Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin məşğulluğun inkişafı ilə bağlı təsdiq etdiyi sərəncam və proqramlar, imzalanmış fərmanları, Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin, məşğulluğun inkişafına dair qəbul etdiyi digər qanun və normativ-hüquqi sənədlər təşkil etməkdədir.

Tədqiqat prosesində ölkəmizin aqrar sahədə müəyyən etdiyi iqtisadi siyasətin tənzimlənməsi ilə bağlı müvafiq sənədlərə də istinad edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazasını Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin, Dövlət Statistika Komitəsinin icmal - hesabat məlumatlarından, həmçinin Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin, İqtisadiyyat Nazirliyinin, Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının, müxtəlif kredit təşkilatlarının, aqrar sahədə təsərrüfat subyektlərinə müxtəlif

xidmətlər göstərən müəssisə və təşkilatların, digər qurumların statistik-hesabat materiallarından, uçot-hesabat sənədlərindən istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Aparılmış tədqiqat işi özündə aşağıdakı elmi yenilikləri əks etdirir:

- məşğulluq probleminin həll edilməsində işverənlərlə işaxtaranlar arasında formalaşan münasibətlər sistemli öyrənilmiş, aqrar sahədə məşğulluq münasibətləri və məşğulluğun təminatı istiqamətindəki proseslərin regional xüsusiyyətləri müəyyən edilmişdir;
- Regionlarda məşğulluq probleminin həllində kənd təsərrüfatının rolu qiymətləndirilmiş və istifadə edilməmiş potensial üzə çıxarılmışdır;
- Regionlarda aqrar sahədə məşğulluq səviyyəsinin rayonlar üzrə dinamikası öyrənilmişdir;
- Regionlarda kənd yerlərində məşğulluğun səmərəli təşkili üçün aqrar sahənin prioritet inkişaf istiqamətləri müəyyənləşdirilmiş, maliyyə imkanlarından daha da səmərəli istifadə edilməsi üçün konkret təkliflər irəli sürülmüşdür;
- regionda kənd yerlərində məşğul olanların iqtisadi sərbəstliyinin təmin edilməsi, maliyyə-kredit institutlarından asılılığının azaldılması üçün məşğulluğun iqtisadi mexanizminin təkmilləşdirilməsi yolları müəyyənləşdirilmişdir;
- aqrar sahədə məşğul olan əhali ilə regionun digər bazar subyektləri arasında müasir iqtisadi sistemin qanunlarına müvafiq qarşılıqlı və işgüzar münasibətlərin tənzimlənməsi yolları əsaslandırılmışdır;
- Regionlarda aqrar sektorda məşğulluğun inkişafında dövlətin rolu müəyyənləşdirilmişdir;
- aqrar sektorda məşğulluq fəaliyyətinin yüksəldilməsinə ciddi təsir edə biləcək perspektivli kənd təsərrüfatı sahələrinin inkişaf etdirilməsi üçün təkliflər irəli sürülmüşdür.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqat nəticəsində müəllifin əldə etdiyi nəticələr irəli sürdüyü təkliflər müvafiq qurumlar tərəfindən aqrar sahədə səmərəli məşğulluğun formalaşdırılmasında, aqrar islahatlar nəticəsində yaradılan müxtəlif təşkilati-hüquqi formalı təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətinin iqtisadi səmərəliliyinin təmin edilməsində, habelə məşğulluğun düzgün planlaşdırılması və idarə olunmasında, iqtisadi və sosial səmərəlilik baxımından məşğulluq strukturunun düzgün seçilməsində və mütəmadi təhlilində istifadə edilə bilər.

Tədqiqatın aprobasiyası və nəticələrin tətbiqi. Dissertasiya işi ilə bağlı 1 məqalə və 1 teziz dərc edilmişdir.

İşin həcmi və quruluşu. Dissertasiya giriş, üç fəsil, 9 paragraf , nəticə, təkliflər və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Резюме

Анализ проблем занятости в Азербайджане показывает, что это так проблема является одной из важных проблем рыночной экономики и без решения проблемы эффективная экономическая деятельность не может регулироваться. По нашему мнению, работа в аграрном секторе должна основываться на результате но и нашу страну, а также улучшение возможностей для эффективной и полезной занятост что может привести к образованию избытка пищи. Это наша страна ненефтяной, который включает в себя основы национальных программ экономического развития место и роль аграрного сектора в национальном экономическом развитии как неотъемлемая часть сектора а также увеличение занятости, тем самым достигая сложной социально-экономической эффективности. Разделение занятости рабочей силы между обязательствами и комплементарностью ясно виден из приведенного выше исторического факта, следующий этап общественного разделения труда (кочевых племен, сельское хозяйство, отделение), общественное разделение труда (установление класса ремесленников) и общественное разделение труда (продавцы) привели к появлению , Естественно, все это, в свою очередь, открывало возможности для развития общества и обеспечивало новый этап в улучшении экономических отношений, а также в сознательной экономической деятельности. В области экономики были выдвинуты различные подходы к концепции занятости различных экономистов. По нашему мнению, первый этап экономической деятельности связан с занятостью. Если люди не заняты, то процесс производства не может произойти, экономический процесс не будет успешным. Оглядываясь на исторические события, кажется, что люди все еще заняты сельским хозяйством во время начального производственного процесса, заставляя их накапливать опыт в этой области, а также удовлетворять свои потребности в сельскохозяйственной продукции.

SUMMARY

Analysis of employment problems in Azerbaijan shows that this is the case. The problem is one of the important issues in the market economy and without solving the problem effective economic activity can not be regulated.

In our opinion, the work in the agrarian sector should be based on the result of the population but also our country, along with improving the opportunities for effective and useful employment which can lead to the formation of food abundance. This is our country non-oil, which includes the basics of national economic development programs the place and role of the agrarian sector in national economic development, as an integral part of the sector as well as increasing employment, thereby achieving complex socioeconomic efficiency.

The above-mentioned historical fact, which clearly shows the commitment and completeness of the employment division, led to the subsequent division of the first social work division (separation of the tribal tribes from agriculture), the division of the second social labor (the creation of the artisan class) and the third division of labor (merchants) .

Naturally, all of these, in turn, opened up opportunities for the development of society and provided a new stage in the improvement of economic relations, as well as conscious economic activity. Different approaches to the concept of employment by various economists have been put forward in the field of economics. In our opinion, the first phase of economic activity is related to employment. If people are not busy, then no production process can take place, no economic process will succeed. Looking back on historical events, it seems that people are still busy with farming during the initial production process, causing them to accumulate experience in this field, and also to meet their needs for agricultural products.